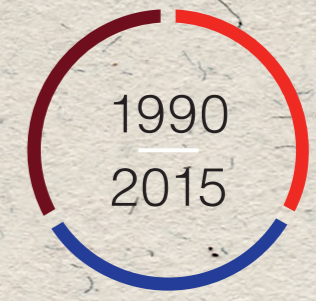

D DEUTSCH-SLOWAKISCHE HISTORIKERKOMMISSION DIE DEUTSCH-TSCHECHISCHE UND DEUTSCH-SLOWAKISCHE HISTORIKERKOMMISSION
TORIKERKOMMISSION DIE DEUTSCH-TSCHECHISCHE UND DEUTSCH-SLOWAKISCHE HISTORIKERKOMMISSION
TSCHECHISCHE UND DEUTSCH-SLOWAKISCHE HISTORIKERKOMMISSION DIE DEUTSCH-TSCHECHISCHE UND DEUTSCH-SLOWAKISCHE
MECKÁ A SLOVENSKO-NĚMECKÁ KOMISE HISTORIKŮ ČESKO-NĚMECKÁ A SLOVENSKO-NĚMECKÁ KOMISE HISTORIKŮ
SKO-NĚMECKÁ KOMISE HISTORIKŮ ČESKO-NĚMECKÁ A SLOVENSKO-NĚMECKÁ KOMISE HISTORIKŮ
STORIKŮ ČESKO-NĚMECKÁ A SLOVENSKO-NĚMECKÁ KOMISE HISTORIKŮ ČESKO-NĚMECKÁ A SLOVENSKO-NĚMECKÁ
ECKÁ A SLOVENSKO-NĚMECKÁ KOMISIA HISTORIKOV ČESKO-NĚMECKÁ A SLOVENSKO-NĚMECKÁ KOMISIA HISTORIKOV
O-NĚMECKÁ KOMISIA HISTORIKOV ČESKO-NĚMECKÁ A SLOVENSKO-NĚMECKÁ KOMISIA HISTORIKOV
TORIKOV ČESKO-NĚMECKÁ A SLOVENSKO-NĚMECKÁ KOMISIA HISTORIKOV ČESKO-NĚMECKÁ A SLOVENSKO-NĚMECKÁ

ISBN 978-3-944396-56-9

www.dt-ds-historikerkommission.de

INHALT OBSAH OBSAH

Editorial — Předmluva — Predslov 2

Christoph Cornelißen: Die Deutsch-Tschechische und Deutsch-Slowakische Historikerkommission – Ein Rückblick auf 25 Jahre ihrer Tätigkeit 8

Christoph Cornelißen: Česko-německá a Slovensko-německá komisia historikov – bilancia 25 rokov jej činnosti 18

Zu den Verflechtungen der deutsch-tschechischen und deutsch-slowakischen Geschichte

K provázanosti česko-německé a slovensko-německé historie
O previazanosti česko-nemeckých a slovensko-nemeckých dejín

Hans Lemberg: Zwölf Thesen zur Erneuerung der Beziehungen zwischen tschechischer und deutscher Geschichtswissenschaft (1990) 30

Hans Lemberg: Dvanáct tezí k obnovení vztahů mezi českou a německou historickou vědou (1990) 34

Erklärung der beiden Außenminister zur Gründung einer deutsch-tschecho-slowakischen Historiker-Kommission (1990) 37

Prohlášení ministrů zahraničních věcí o zřízení Československo-německé komise historiků (1990) 37

Schlusskommuniqué der ersten Sitzung der Deutsch-Tschechoslowakischen Historikerkommission (1990) 38

Závěrečné komuniké prvého zasedání Československo-německé komise historiků (1990) 38

Die Verankerung der Deutsch-Tschechoslowakischen bzw. Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission in zwischenstaatlichen Dokumenten (1992, 1997) 40

Ukotvení Československo-německé, resp. Česko-německé a Slovensko-německé komise historiků v mezivládních dokumentech (1992, 1997) 40

IMPRESSUM

IMPRESUM

IMPRESUM

HERAUSGEBER — VYDAVATEL — VYDAVATEĽ
Deutsch-Tschechische und Deutsch-Slowakische
Historikerkommission
c/o Collegium Carolinum e.V.
Hochstraße 8
81669 München

VERLAG — NAKLADATEĽSTVÍ —
VYDAVATEĽSTVO
Collegium Carolinum, München
www.collegium-carolinum.de

ISBN 978-3-944396-56-9

REDAKTION — REDAKCE — REDAKCIA
Monika Heinemann

GESTALTUNG UND REALISIERUNG —
NÁVRH A REALIZACE — NÁVRH A REALIZÁCIA
Sebastian Lehnert, München
www.deskism.com

DRUCK — TISK — TLAČ
Eder Druck, Dachau

ABBILDUNGSNACHWEIS — SEZNAM OBRAZOVÝCH
PŘÍLOH — ZOZNAM OBRAZOVÝCH PRÍLOH
Umschlag: texturefabrik.com — Seite 30: © Herder-
Institut Marburg, Bildarchiv — Seite 39: © CTK –
Photo 2015, Michal Krumphanzl — Seite 40: © Presse-
und Informationsamt der Bundesregierung, Arne
Schambeck — Seite 57: CTK – Photo 2015, Jan
Třeštík — Seite 71 (oben): © Nina Lohmann — Seite 72:
© Presse- und Informationsamt der Bundesregierung,
Engelbert Reineke — Alle anderen Fotografien: Privat/
Archiv der deutschen Sektion der Deutsch-Tschechi-
schen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission

Die Publikation wurde gefördert vom Deutschen
Akademischen Austauschdienst (DAAD) aus Mitteln
des Auswärtigen Amtes (AA).

Bibliografische Information der Deutschen National-
bibliothek

Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese
Publikation in der Deutschen Nationalbibliografie;
detaillierte bibliografische Daten sind im Internet über
<http://dnb.dnb.de> abrufbar.

Hans Lemberg: Haben wir wieder eine »Tschechei«? Oder: Wie soll das Kind denn heißen? (1993) 42

Hans Lemberg: Máme opět »Tschechei«? Aneb: Jak se má to dítě jmenovat? (1993) 46

Stellungnahme der Gemeinsamen deutsch-tschechischen Historikerkommission zu den Vertreibungsverlusten (1996) 50

Stanovisko Společné česko-německé komise historiků k odsunovým ztrátám (1996) 53

Laudatio von Staatsminister Günter Verheugen anlässlich der Übergabe des Großen Verdienstkreuzes des Verdienstordens der Bundesrepublik Deutschland an Prof. Rudolf Vierhaus (1999) 56

Laudatio ministra Güntera Verheugena pri príležitosti udelenia Veľkého kríža za zásluhy Rádu za zásluhy Spolkovej republiky Nemecko profesorovi Rudolfovi Vierhausovi (1999) 59

Martin Schulze Wessel et al.: Konzeptionelle Überlegungen für die Ausstellungen der »Stiftung Flucht, Vertreibung, Versöhnung« (2010) 61

Martin Schulze Wessel et al.: Úvahy o koncepcii výstav Nadácie Útek, vyhnanie, zmierenie (2010) 65

Mitglieder und Veröffentlichungen der Kommission

Členové a publikace komise

Členovia a publikácie komisie

Mitglieder — Členové — Členovia 70

Ehemalige Mitglieder — Bývalí členové — Bývalí členovia 72

Publikationen — Publikace — Publikácie 74

Kontakt — Kontakt — Kontakt 80

Christoph Cornelißen

Edita Ivaničková

Miloš Řezník

EDITORIAL

PŘEDMLUVA

PREDSLOV

Im Jahr 2015 begeht die Deutsch-Tschechische und Deutsch-Slowakische Historikerkommission ihr 25-jähriges Jubiläum. Bereits im März 1990 in der unmittelbaren Folge der demokratischen Revolutionen in Ostmitteleuropa von den Außenministern Jiří Dienstbier und Hans-Dietrich Genscher als Deutsch-Tschechoslowakische Historikerkommission ins Leben gerufen, besteht sie seit der Teilung der Tschechoslowakei im Jahr 1993 als trilaterale deutsch-tschechische und deutsch-slowakische Kommission. Ihre langfristige Existenz verdankt sie der eng miteinander verflochtenen, oft jedoch konfliktreichen Geschichte von Deutschen, Tschechen und Slowaken, die nur auf der Basis einer eingehenden wissenschaftlichen Ergründung von Ursachen, Umständen und Folgen eine abgewogene Beurteilung des Geschehenen ermöglicht.

Seit ihrer Gründung hat die Historikerkommission deswegen eine wesentliche Aufgabe darin gesehen, die wissenschaftlich fundierte Klärung von schwierigen und oft politisierten Deutungskämpfen über entscheidende Wegmarken der deutsch-tschechischen und deutsch-slowakischen Verflechtungsgeschichte herbeizuführen.

V roce 2015 oslavuje Česko-německá a Slovensko-německá komise historiků své 25. výročí. K životu byla povolána již v březnu 1990 bezprostředně po demokratické revoluci ve středovýchodní Evropě ministry zahraničních věcí Jiřím Dienstbierem a Hansem-Dietrichem Genscherem jako Československo-německá komise historiků; od rozdělení Československa v roce 1993 má podobu trilaterální česko-německé a slovensko-německé komise. Za svou dlouhodobou existenci vděčí vzájemně úzce provázané, byť často konfliktní historii Čechů, Němců a Slováků, která dovoluje uvážlivě zhodnotit minulé dění pouze na základě důkladné vědecké analýzy příčin, okolností a důsledků.

Od svého založení proto komise historiků považovala za stěžejní úkol vědecky fundovaným způsobem projasňovat obtížné a často zpolitizované konflikty spojené s výkladem rozhodujících mezníků propletených česko-německých a slovensko-německých dějin. K dosažení tohoto cíle se v minulých 25 letech vydala různými cestami. Na jedné straně zorganizovala četné konference ke klíčovým tématům společných česko-německých a slovensko-německých dějin, jejichž výsledky prozatím

V roku 2015 Česko-nemecká a Slovensko-nemecká komisia historikov oslávi 25-ročné jubileum. Vznikla v marci 1990 v bezprostrednej reakcii na demokratické revolúcie v stredo-východnej Európe na podnet ministrov zahraničia Jiřího Dienstbiera a Hansa-Dietricha Genschera ako Československo-nemecká komisia historikov; od rozdelenia Československa roku 1993 pôsobí ako trojstranná česko-nemecká a slovensko-nemecká komisia. Za svoju dlhú existenciu vďačí úzko previazaným, hoci často konfliktným dejinám Čechov, Nemcov a Slovákov, ktoré umožňujú vyvážené zhodnotenie minulosti len na základe dôkladnej vedeckej analýzy príčin, okolností a dôsledkov.

Od svojho založenia komisia historikov preto pokladala za jednu zo zásadných úloh poskytovať vedecky podložené objasňovanie zložitých a často spolitizovaných zápasov o výklad rozhodujúcich míľnikov dejín česko-nemeckých a slovensko-nemeckých vzťahov. K tomuto cieľu smerovala počas uplynulých 25 rokov rozličnými cestami. Jednak zorganizovala množstvo konferencií na kľúčové témy dejín česko-nemeckých a slovensko-nemeckých vzťahov, ktorých výstupy predstavuje

Hierfür ist sie in den vergangenen 25 Jahren unterschiedliche Wege gegangen. Zum einen hielt sie zahlreiche Tagungen zu Schlüsselthemen der deutsch-tschechischen und deutsch-slowakischen Verflechtungsgeschichte ab, deren Erträge inzwischen eine beeindruckende Bilanz von 20, jeweils in zwei Sprachen publizierten Bänden ergeben. Hierbei wurden die »heißen« Themen keineswegs ausgespart, sondern – im Gegenteil – die schwelenden Deutungskonflikte angesprochen und in nüchternen Debatten weiter geklärt. Zum anderen betrachtet die Historikerkommission es als eine ihrer wesentlichen Aufgaben, die Öffentlichkeiten in den drei Ländern mit neuen Forschungsergebnissen vertraut zu machen. Dafür wurden nach dem Modell der deutsch-französischen Schulbuchvereinbarungen gemeinsam ausgearbeitete Deutungsvorschläge zu umstrittenen Fragen der deutsch-tschechisch-slowakischen Verflechtungsgeschichte Mittlern in der historischen Bildung und allgemein Interessierten zur Verfügung gestellt. Zudem haben die Kommission bzw. einzelne ihrer Mitglieder wiederholt zu umstrittenen geschichtspolitischen Fragen öffentlich in der Presse und anderen Medien Stellung genommen. Neuerdings gehören zu ihrem Engagement vermehrt Anstrengungen, die Ergebnisse der wissenschaftlichen Debatten für Schulen und andere Bildungseinrichtungen aufzuarbeiten. Darüber hinaus engagiert sich die Historikerkommission bei der Förderung des wissenschaftlichen Nachwuchses, für den sie regel-

vykazují úctyhodnou bilanci dvaceti, vždy ve dvou jazycích publikovaných sborníků. Komise se přitom rozhodně nevyhýbala »ožehavým« tématům, ale – právě naopak – tematizovala a ve střizlivých debatách dále diskutovala latentní difference ve výkladu dějin. Na druhé straně považuje komise historiků za vysoce důležité seznamovat veřejnost všech tří zemí s novými výsledky výzkumu. Za tímto účelem byly po vzoru německo-francouzských dohod o školních učebnicích dány zprostředkovatelům v oblasti historického vzdělávání a všem, kdo mají o tato témata zájem, k dispozici společně vypracované návrhy interpretace sporných otázek vzájemně provázaných česko-slovensko-německých dějin. Komise resp. její jednotliví členové navíc opakovaně zaujímali v tisku a jiných médiích veřejně stanoviska ke sporným historicko-politickým otázkám. V poslední době patří k jejím aktivitám v rostoucí míře také snaha zpracovat výsledky vědeckých debat pro školy a jiná vzdělávací zařízení. Mimo to se komise historiků angažuje v podpoře vědeckého dorostu, pro který pravidelně vypisuje výzkumná stipendia. Dřívější centrální zaměření práce komise na obtížná a často konfliktní témata minulosti bylo přitom modifikováno ve prospěch širokého úhlu pohledu na dějiny tří zúčastněných zemí v evropském kontextu.

Členové komise se ovšem nikdy nedomnívali, že jejich publikace či jiná angažmá by měla vytvářet závazné obrazy minulosti. Ve

pôsobivá bilancia dvadsiatich dvojjazyčných zborníkov. »Háklivým« témam sa pritom komisa v žiadnom prípade nevyhýbala, naopak, otvárali sa driemajúce interpretačné konflikty, ktoré sa prostredníctvom triezvych debát čoraz hlbšie objasňovali. Za svoju ďalšiu kľúčovú úlohu pokladá komisia historikov oboznámenie verejnosti vo všetkých troch krajinách s novými výsledkami bádania. Sprostredkovatelia historického vzdelávania a vlastne všetci záujemcovia majú na tento účel k dispozícii spoločne, podľa vzoru nemecko-francúzskych dohôd o učebniciach vypracované návrhy výkladu sporných otázok dejín česko-nemeckých a slovensko-nemeckých vzťahov. Komisia, respektíve jej jednotliví členovia okrem toho opakovane v tlači a ďalších médiách verejne zaujímali stanovisko k sporným historicko-politickým problémom. V poslednom čase sa angažovanosť komisie čoraz častejšie prejavuje úsilím spracovať výsledky vedeckých diskusií pre školy a ďalšie vzdelávacie inštitúcie. Komisia historikov sa navyše angažuje v podpore vedeckého dorastu, pre ktorý pravidelne vypisuje výskumné štipendiá. Koncentráciu na zložité a často konfliktné témy minulosti, charakterizujúcu prácu komisie v jej začiatkoch, pritom vystriedal širší pohľad na dejiny všetkých troch zúčastnených krajín v európskom kontexte.

Členovia komisie však nikdy nezastávali názor, že výsledkom ich publikácií alebo iných foriem

Christoph Cornelißen

Miloš Řezník

Edita Ivaničková

mäßig Forschungsstipendien auslobt. Der frühe Fokus der Kommissionsarbeit auf schwierige und oft konfliktreiche Themen der Vergangenheit wurde dabei zugunsten einer breiten Perspektive auf die Geschichte der drei beteiligten Länder im europäischen Kontext modifiziert.

Zu keinem Zeitpunkt aber haben die Kommissionsmitglieder die Ansicht vertreten, dass ihre Publikationen oder auch ihr sonstiges Engagement verbindliche Geschichtsbilder hervorbringen sollen. Tatsächlich ging es ihnen immer darum, eine aufklärende Funktion zu erfüllen und hierdurch pluralistischen Geschichtsbildern den Weg zu ebnen. Über ein Vierteljahrhundert hat die Deutsch-Tschechische

skutečnosti bylo vždy jejich cílem plnit objasňovací funkci a tím umožňovat utváření pluralistických perspektiv na minulost. Za čtvrt století tak Česko-německá a Slovensko-německá komise historiků významným způsobem přispěla k zintenzívnění vědecké výměny, stejně jako k uvolnění napětí ve veřejných debatách týkajících se obtížných historicko-politických témat. Tímto směrem bude pracovat i nadále, protože bez angažmá tohoto druhu je cesta k pokojné a kulturně integrovanější Evropě jen stěží myslitelná.

Prostřednictvím této publikace chce komise poskytnout základní informace o prvním čtvrtstoletí své činnosti. To se na následujících

angažovanosti by mali byť záväzné obrazy dejín. V skutočnosti sa vždy usilovali plniť funkciu osvety a tým pripravovať pôdu pre pluralistické stvárnenie dejín. Celé štvrtstoročie Česko-nemecká a Slovensko-nemecká komisia historikov významným spôsobom prispievala k zintenzívneniu vedeckej diskusie ponad hranice štátov, ako aj k zmierneniu napätia počas verejných debát o zložitých historicko-politických témach. Uvedený zámer platí aj pre jej činnosť v budúcnosti, pretože bez tejto angažovanosti by úsilie o mierovú a tiež v kultúrnom ohľade užšie prepojenú Európu bolo nemysliteľné.

Prostredníctvom predkladanej publikácie chce komisia poskytnúť

und Deutsch-Slowakische Historikerkommission damit einen wichtigen Beitrag zu einer Intensivierung des wissenschaftlichen Austauschs über Ländergrenzen hinweg sowie zu einer Entspannung in den öffentlichen Debatten über schwierige geschichtspolitische Themen geleistet. Auch in Zukunft wird sie in dieser Richtung weiterarbeiten, denn ohne ein solches Engagement ist der Weg zu einem friedlichen und auch kulturell stärker integrierten Europa kaum denkbar.

Mit der hier vorgelegten Publikation möchte die Kommission grundlegende Informationen über das erste Vierteljahrhundert ihrer Tätigkeit vermitteln. Dies schlägt sich auf den folgenden Seiten einerseits in einem Überblick zur Geschichte der Kommission und einer Auswahl wichtiger Dokumente und Texte aus ihrer bzw. aus der Arbeit ihrer Mitglieder nieder, andererseits in Übersichten zu Mitgliedern und Veröffentlichungen. Die Broschüre bietet damit einen Überblick über die Entwicklung, welche die Kommission seit ihrer Gründung bis heute durchlaufen hat.

Mit dieser Publikation soll nicht zuletzt auch ein Dank all denjenigen ausgesprochen werden, die sich an der Tätigkeit der Kommission beteiligt oder sie in anderer Weise unterstützt haben. Er richtet sich zunächst an die Außenministerien der drei Staaten, an den DAAD und andere akademische Mittlerorganisationen. Unser Dank gilt ebenso an dieser Stelle nicht namentlich angeführten Persönlichkeiten, ohne deren Mitwirkung der reiche Ertrag der 25-jährigen Kommissionstätigkeit nicht zustande gekommen wäre. ●

stránkách odráží na jedné straně přehledem činnosti komise a výběrem důležitých dokumentů a textů vzešlých z její práce, resp. z práce jejích členů, na straně druhé přehledy členů a publikací. Brožura tak nabízí přehled vývoje, kterým komise prošla od svého vzniku až do dnešní doby.

V neposlední řadě má být touto publikací také vysloven dík všem těm, kdo se na činnosti komise podíleli nebo ji jiným způsobem podporovali. Předně ministerstvům zahraničních věcí všech tří států, Německé akademické výměnné službě (DAAD) a jiným zprostředkovatelským akademickým organizacím. Náš dík patří ale také všem, kteří zde nemohou být jmenovitě uvedeni, bez jejichž spolupůsobení by bohatý výtěžek pětadvacetileté činnosti komise nebyl realizovatelný. ●

základné informácie o prvom štrťstoročí svojej činnosti. Táto snaha sa na nasledujúcich stránkach odráža jednak v podobe prehľadu o dejinách komisie a výberu dôležitých dokumentov a textov o jej vlastnej práci, respektíve o práci jej členov, a jednak v podobe zoznamu jej členov a publikácií. Brožúra tým poskytuje prehľad o vývine komisie od jej založenia dodnes.

Táto publikácia je zamýšľaná aj ako vyslovenie vďaky všetkým, ktorí sa podieľali na činnosti komisie, alebo ju nejakou spôsobom podporili. Je adresovaná v prvom rade ministerstvám zahraničia všetkých troch štátov, Nemeckej agentúre pre akademickú výmenu (DAAD) a ďalším organizáciám umožňujúcim akademickú spoluprácu. Chceme na tomto mieste poďakovať aj ľuďom, ktorých mená síce neuvádzame, ale bez ktorých spoluúčasti by bohaté plody 25-ročnej činnosti komisie nedozreli. ●

Christoph Cornelißen

DIE DEUTSCH-TSCHECHISCHE
UND DEUTSCH-SLOWAKISCHE
HISTORIKERKOMMISSION –
EIN RÜCKBLICK AUF 25 JAHRE
IHRER TÄTIGKEIT

Die Deutsch-Tschechoslowakische Historikerkommission ist in der unmittelbaren Folge der demokratischen Revolutionen in Ostmitteleuropa bereits Mitte 1990 entstanden und besteht seit der Teilung der Tschechoslowakei im Jahr 1993 als trilaterale deutsch-tschechische und deutsch-slowakische Kommission. Ihre Gründung und nachfolgende Tätigkeit beruht auf der Einschätzung, wonach der Beschäftigung mit der gemeinsamen Vergangenheit Deutschlands, der böhmischen Länder bzw. Tschechiens und der Slowakei respektive von Deutschen, Tschechen und Slowaken eine wichtige Rolle bei der Verwirklichung eines vereinten Europa zukomme. Dieser Grundgedanke verbindet sie auf das Engste mit der Tätigkeit weiterer Historikerkommissionen, die nach der säkularen Wende am Ende der 1980er-Jahre eingerichtet worden sind. Zum einen geht es ihnen darum, mittels einer reflektierten und von der historischen Forschung gestützten Debatte unter Fachleuten gemeinsam wissenschaftlich abgesicherte Deutungen zu ausgewählten historisch-politischen Konflikten und Antworten auf drängende Fragen herauszuarbeiten. Zum anderen sollen politische Verantwortungsträger sowie die breite Öffentlichkeit über die Ergebnisse der historisch-wissenschaftlichen Forschung aufgeklärt und damit einem nüchternen Umgang mit historischen Konflikten der Weg geebnet werden. Angesichts der Tatsache, dass die konfliktreiche und im 20. Jahrhundert von dramatischen Einschnitten markierte Verflechtungsgeschichte von Deutschen, Tschechen und Slowaken immer wieder unterschiedliche und zuweilen sogar hochgradig politisierte Vergangenheitsdeutungen heraufbeschwor, bot sich die Einsetzung einer Historikerkommission zur Klärung der Sachverhalte geradezu an. Vor diesem Hintergrund nahm die Deutsch-Tschechoslowakische Historikerkommission ihre Tätigkeit schon im Juni 1990 mit einer ersten Arbeitssitzung in Prag auf.¹

Das regierungsamtliche Interesse an der Tätigkeit der Deutsch-Tschechoslowakischen Historikerkommission wurde auch nach ihrer Gründung mehrfach bekräftigt. Erstmals war dies im Jahr 1992 im Zusammenhang mit der Verabschiedung des deutsch-tschechoslowakischen Vertrages über »gute Nachbarschaft und freundschaftliche Zusammenarbeit« der Fall, und auch als es um die Deutsch-Tschechische Erklärung vom Januar 1997 ging, würdigten die beteiligten Außenministerien die Tätigkeit dieser Kommission als einen wichtigen Beitrag zur besseren Verständigung zwischen Deutschen und Tschechen. Nachdem die Tschechische Republik und die Slowakische Republik der Europäischen Union beigetreten waren,

1 Siehe dazu das »Schlußkommuniqué« der ersten Sitzung der Deutsch-Tschechoslowakischen Historikerkommission am 15. und 16. Juni 1990 in Prag (S. 38 in dieser Publikation). — Die nachfolgenden Ausführungen beruhen, falls nicht anders angegeben, auf den Protokollen der Arbeitssitzungen der Kommission sowie weiteren Akten, die sich im Archiv der deutschen Sektion der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission befinden. Dieses lagert im Collegium Carolinum (München).

schien die Unterstützung vor allem vonseiten des deutschen Auswärtigen Amtes zeitweilig nachzulassen, doch es zeigte sich rasch, dass man auch in Berlin keineswegs an ein Ende der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission dachte. Vielmehr legte man hier ausdrücklich Wert auf ihre stimulierende Funktion für die Diskussion zwischen tschechischen, slowakischen und deutschen Historikern sowie ihr Wirken auf die Öffentlichkeiten der drei Länder. Auch in den folgenden Jahren erreichten die Historikerkommission immer wieder ermunternde Signale aus der Politik, an ihrem Gründungsauftrag festzuhalten. Dies traf sich mit einer Einschätzung aus den Reihen der Kommission, die sich auf einer Arbeits-sitzung in Hamburg im Jahr 2005 darin einig zeigte, dass eine Fortführung der Arbeit schon aus wissenschaftspolitischen Gründen als sinnvoll zu erachten sei, weil so der internationale Austausch weiter gefördert werden könne. Außerdem solle damit ein Gegengewicht zur vorwiegenden Ausrichtung der Bundesregierung auf das deutsch-polnische Verhältnis geschaffen werden. Zudem sei die Historikerkommission geeignet und notwendig, um das Fehlen eines Deutschen Historischen Instituts in Prag zu kompensieren.²

2 Siehe dazu das Protokoll der Arbeits-sitzung der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historiker-kommission in Hamburg vom 19. März 2005.

Vor diesem Hintergrund fördern die Außenministerien der beteiligten zwei bzw. drei Staaten seit nunmehr 25 Jahren die Tagungen der Historikerkommission sowie verschiedene weitere Projekte. In der Summe haben sie zu einer ersichtlichen Verbesserung des wissenschaftlichen Austauschs über Ländergrenzen hinweg, aber auch zu einer Entspannung öffentlicher Konflikte über belastete Themen der Vergangenheit geführt.

ZUR GRÜNDUNGSGESCHICHTE DER HISTORIKERKOMMISSION

Dass die deutsch-tschechoslowakische Kommission schon im Juni 1990 ins Leben gerufen werden konnte, geht auf eine Initiative des neugewählten tschechoslowakischen Präsidenten Václav Havel zurück, der die Neubestimmung des Verhältnisses zu Deutschland und den Deutschen zu einem wichtigen Ziel seiner Präsidentschaft erklärt hatte. Er wurde darin vom tschechoslowakischen Außenminister Jiří Dienstbier und dessen deutschem Amtskollegen Hans-Dietrich Genscher nachdrücklich unterstützt. Schon als tschechischer Dissident hatte sich Dienstbier über Jahre hinweg mit tabuisierten Themen der deutsch-tschechischen Beziehungsgeschichte auseinandergesetzt und Mitte der 1980er-Jahre in seinem im Samizdat publizierten Essay »Träumen von Europa« die Vision eines aufgeklärten, demokratischen Europa mit einem vereinten Deutschland entworfen. Als sich nach der »samtenen Revolution« in der Tschechoslowakei die Möglichkeit eröffnete, derartige Ideen in die Realität umzusetzen, verkündeten Genscher und Dienstbier im März 1990, eine deutsch-tschechoslowakische Historikerkommission einzusetzen, die sich mit der Geschichte beider Länder befassen und zu einem besseren Verstehen auf beiden Seiten beitragen sollte. Hierfür gaben sie der Kommission eine

Gründungserklärung mit auf den Weg, die als ihre Aufgabe bestimmte, »die gemeinsame Geschichte der Völker beider Länder, vor allem in diesem Jahrhundert, gemeinsam zu erforschen und zu bewerten«, und zwar »in breitem historischem Kontext [...], einschließlich der positiven Seiten des gegenseitigen Zusammenlebens, aber auch der tragischen Erfahrungen der Völker beider Länder im Zusammenhang mit dem Beginn, dem Verlauf und den Ergebnissen des Zweiten Weltkrieges«. ³ Mit anderen Worten ging es also darum, die Deutungskämpfe und -kontroversen über entscheidende Wegmarken der deutsch-tschechoslowakischen Konfliktgeschichte des 20. Jahrhunderts durch weitere Forschungsarbeiten zu klären und die Öffentlichkeit der beiden Länder mit den Ergebnissen der neu gewonnenen Einsichten vertraut zu machen. Das Schlusscommuniqué der ersten gemeinsamen Sitzung der Historikerkommission in Prag vom 15. bis 16. Juni 1990 zielte in die gleiche Richtung. Dort heißt es:

»Der im Geiste der Offenheit und Kollegialität geführte Gedankenaustausch gelangte zu dem Ergebnis, daß die Katastrophen der dreißiger und vierziger Jahre des 20. Jahrhunderts in größeren historischen Zusammenhängen und insbesondere vor dem Hintergrund des langfristigen Zusammenlebens von Tschechen, Slowaken, Deutschen und Juden gesehen werden müssen. Dabei gilt es, den Blick nicht nur auf das Trennende, sondern auch auf das Verbindende zu lenken.«

Rückblickend lassen sich in der Arbeit der Kommission verschiedene Phasen feststellen. In der ersten Zeitspanne ging es zunächst einmal darum, herauszufinden, an welchen Punkten und bei welchen Themen wesentliche Divergenzen vorlagen. Dies führte anfangs zu einer Konzentration auf die politischen Verflechtungen von Deutschen, Böhmen und Slowaken im 20. Jahrhundert, worüber verschiedene Themen und Wendepunkte in den Vordergrund rückten: die Staatsgründung 1918, die territoriale Amputation der Tschechoslowakischen Republik durch das »Münchener Abkommen« 1938, die Errichtung des »Protektorats Böhmen und Mähren«, die Gründung des vom NS-Regime abhängigen »Slowakischen Staates« sowie das Kriegsende und die Vertreibungen; ebenso aber auch die kommunistische Machtübernahme 1948 und die folgende erste Emigrationswelle, der »Prager Frühling« 1968, damit verbunden die »Normalisierung« und die zweite Emigrationswelle und schließlich die Umstände und Folgen der Revolutionen von 1989. Zu all diesen Themen veranstaltete die Historikerkommission Tagungen, deren Erträge in Sammelbänden in jeweils zwei Sprachen inhaltsgleich publiziert worden sind.

Die Protokolle der ersten Tagungen und auch die Stimmungsberichte einiger Beteiligter geben eine Ahnung davon, dass die Anfänge der gemeinsamen Diskussionen und die Zusammenführung der Beiträge tatsächlich nicht immer einfach ausfielen. Immerhin muss man dabei jedoch in Rechnung stellen, dass die Historiker der beiden bzw. der drei Länder nun

3 Erklärung der beiden Außenminister zur Gründung einer deutsch-tschechoslowakischen Historiker-Kommission [Textfassung vom 1. Februar 1990] (S. 37 in dieser Publikation).

erstmalig in einem offenen Austausch über die strittigen Fragen der konfliktreichen Verflechtungsgeschichte diskutieren und gemeinsame Positionen entwickeln konnten. Dass dabei heftige Kontroversen beispielsweise über die Einschätzung der Nationalitätenpolitik der Tschechoslowakischen Republik in der Zwischenkriegszeit, über die Umstände des Münchner Abkommens oder auch über die Vertreibung der Deutschen ausgetragen wurden, lag angesichts der Brisanz dieser Themen nahe, und doch ist bemerkenswert, dass diese Debatten keineswegs ausschließlich entlang nationaler Trennlinien verliefen. In diesem Sinne berichtete Rudolf Vierhaus, Direktor des Max-Planck-Instituts für Geschichte in Göttingen und erster Co-Vorsitzender der Historikerkommission, schon im November 1992 brieflich dem damaligen deutschen Außenminister Klaus Kinkel, dass die Atmosphäre der Sitzungen und Tagungen außerordentlich kollegial und vollkommen offen ausgefallen sei, »auch als es [...] um die Zeit von 1938 bis 1948 ging. Es gibt keine Tabus, keine nachträglichen Anklagen, keine falschen Rechtfertigungen. Allerdings sind alle Beteiligten sich darüber im Klaren, daß ihrer Arbeit von bestimmten Kreisen, in beiden Ländern, Mißtrauen entgegengebracht wird.«⁴ Ein Bild dieser Konstellation vermitteln etwa die in Zeitungen publizierte Leserbriefe dieser Jahre sowie scharfe Angriffe auf die Kommission und einzelne ihrer Mitglieder, die unter anderem aus den Reihen der Sudetendeutschen Landsmannschaft an hochrangige deutsche Politiker gerichtet wurden. Sie geben nachdrücklich zu erkennen, dass die Kommission tatsächlich mehrere heiße Eisen angepackt hatte, was dann sowohl in Deutschland als auch in Tschechien und in der Slowakei heftige Reaktionen provozierte.⁵

4 Brief von Rudolf Vierhaus an Klaus Kinkel vom 9. November 1992.

5 Siehe dazu Rudolf Vierhaus: Rückblick auf die Arbeit der deutsch-tschechoslowakischen, der deutsch-tschechischen und der deutsch-slowakischen Historikerkommission (1990–1997) [»für Minister Kinkel«]. 18. Februar 1998.

Rasch zeigte sich jedoch ebenfalls, dass die ausschließliche Konzentration der Debatten auf die Geschichte des 20. Jahrhunderts wenig sinnvoll war. Aus der gemeinsamen Überzeugung, dass sich die Konflikte dieses Jahrhunderts nicht ohne das »nationale« 19. Jahrhundert erklären ließen, einigten sich die Kommissionsmitglieder in der zweiten Phase ihrer Tätigkeit seit Mitte der 1990er-Jahre auf eine weitere Serie von Tagungen, in denen die Zeit zwischen 1871 und 1989 in Längsschnitten behandelt wurde, um »neuralgische Punkte« in der Verflechtungsgeschichte der drei Länder besser benennen zu können. In diesem Zusammenhang wurden beispielsweise Fachkonferenzen zum Judentum und Antisemitismus oder auch zu den Nationalitätenkonflikten seit dem 19. Jahrhundert abgehalten. Darüber hinaus legte die Kommission in gemeinsamer Arbeit einen Band zu den »Wendepunkten in den Beziehungen zwischen Deutschen, Tschechen und Slowaken 1848–1989« vor, der ein weites Themenspektrum widerspiegelt und dieses in gut lesbarer Weise einer breiten Öffentlichkeit vermittelt.

Der insgesamt eher politikgeschichtliche Fokus der Tagungen bis zum Ende der 1990er-Jahre wurde anschließend in einer dritten Phase durch wissenschaftliche Ansätze ergänzt, die sich stärker wirtschafts-, gesellschafts- und kulturhistorischen Themen widmeten. Davon zeugen unter anderem Tagungen der Historikerkommission zur deutschen und tschechoslowakischen

Wirtschaft in der Zwischenkriegszeit sowie zur Entfaltung nationalspezifischer Erinnerungskulturen seit 1945, aber auch eine zweiteilige Tagung zur Rolle von »Kultur als Vehikel und als Opponent politischer Absichten«. Die Kommission hat sich jedoch auch in dieser Phase keineswegs gescheut, so brennende Fragen wie die »Eigentumsregime und Eigentumskonflikte im 20. Jahrhundert« zu behandeln, und auch dem Wendejahr 1989 widmete sie einen Tagungsband, der die Vorgänge im deutsch-tschechisch-slowakischen Raum in den weiteren Rahmen der internationalen Geschichte einbettet. Kritisch wird man gleichzeitig festhalten können, dass die Kommission in dieser Phase noch stärker von einer Anregung hätte profitieren können, die der deutsche Co-Vorsitzende der Historikerkommission, Hans Lemberg, bereits im Jahr 2004 gab. Auf einer damals in Prag abgehaltenen Kommissionstagung empfahl er, angesichts der bevorstehenden EU-Osterweiterung den thematischen Horizont der Arbeiten über das deutsch-tschechisch-slowakische Dreieck hinaus zu erweitern. Zwar sind danach verschiedentlich Versuche in dieser Richtung unternommen worden, sie stehen jedoch noch eher vereinzelt da und müssten in Zukunft ausgebaut werden.

Neben den wissenschaftlichen Debatten, deren Erträge in mittlerweile 20 Bänden nachzulesen sind, sah die Historikerkommission von Beginn an eines ihrer wesentlichen Anliegen darin, die Ergebnisse der laufenden Forschungen einer breiten Öffentlichkeit bekannt zu machen. In diesem Zusammenhang ist an erster Stelle eine Broschüre – das sogenannte grüne Heft – anzuführen, die im Jahr 1995 nach langwierigen und im Einzelnen durchaus konfliktreichen Diskussionen im Kreis der Kommissionsmitglieder auf einer Sitzung in Karlík bei Prag vorbereitet werden konnte. Nach dem Modell der deutsch-französischen Schulbuchvereinbarungen aus dem Jahr 1952 bietet die 1996 erschienene, zweisprachige Überblicksdarstellung unter dem Titel »Konfliktgemeinschaft, Katastrophe, Entspannung« nicht nur eine Übersicht über die Entwicklung der deutsch-tschechischen Beziehungsgeschichte seit dem 19. Jahrhundert, sondern sie vermittelt ebenfalls Deutungen zu zahlreichen »neuralgischen Punkten« im deutsch-tschechischen Verhältnis. Weder aber damals noch zu einem späteren Zeitpunkt haben die Mitglieder der Kommission die Ansicht vertreten, sie könnten verbindliche und vollständig aufeinander abgestimmte Deutungen schwieriger Fragen der deutsch-tschechisch-slowakischen Geschichte erzielen. Tatsächlich ging es ihnen immer darum, die Öffentlichkeiten in allen drei Ländern anzusprechen und eine aufklärende Funktion zu erfüllen.

In diesem Sinn sind auch die weiteren öffentlichen Stellungnahmen der Kommission zu sehen. Dazu gehören beispielsweise eine am 29. April 1995 aus Anlass des 50. Jahrestages der Beendigung des Zweiten Weltkriegs abgegebene Erklärung, der im Jahr darauf eine noch weit bedeutsamere Stellungnahme zu den »Vertreibungszahlen« und den Todesopfern der Zwangsmigrationen von Deutschen aus der Tschechoslowakei folgte.⁶ Seit den 1940er-Jahren gehörte dieses Thema zu einer der umstrittensten

6 Erklärung der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission vom 29. April 1995. In: *Bohemia* 36/1 (1995), S. 182–184. — Stellungnahme der Gemeinsamen deutsch-tschechischen Historikerkommission zu den Vertreibungsverlusten. Prag–München, 18. Dezember 1996 (S. 50 in dieser Publikation).

Fragen im deutsch-tschechoslowakischen Verhältnis. Angesichts der Tatsache, dass politische Interessengruppen auf beiden Seiten mit Zahlenangaben argumentierten, die zum Teil völlig aus der Luft gegriffen oder auf abenteuerlichen Rechenwegen entstanden waren, mit unrealistisch geringen oder weit überzogenen Zahlen, waren die Forschungsergebnisse im Auftrag der Kommission zu diesem Thema von besonderem Gewicht. In ihrer Stellungnahme zu den Vertreibungsverlusten vom 18. Dezember 1996 empfahl die Kommission, auf die Verwendung von Bevölkerungsbilanzen und den daraus errechneten Zahlen der Vertreibungsoffer zu verzichten. Die sehr kritischen, zuweilen sogar polemischen Einlassungen, die daraufhin gegen die nüchternen Erwägungen in den Stellungnahmen an die Öffentlichkeit getragen wurden, verdeutlichen ein weiteres Mal das Gewicht, das einer unabhängigen Historikerkommission gerade bei solchen Debatten zukommt. Die entsprechenden Deutungskämpfe begleiten die Tätigkeit der Kommission bis in die Gegenwart und gaben wiederholt dazu Anlass, dass die Kommission als Gesamtheit oder auch einzelne ihrer Mitglieder über die Presse und andere Medien öffentlich zu diesem Thema Stellung bezogen.

In diesem Zusammenhang verdient ein Konzeptpapier mit Überlegungen für die Ausstellungen der »Stiftung Flucht, Vertreibung, Versöhnung« aus dem Jahr 2010 besondere Aufmerksamkeit. Es wurde durch eine Gruppe von Historikerinnen und Historikern unter der Federführung des damaligen Leiters der deutschen Sektion, Martin Schulze Wessel, erarbeitet und von den Vorsitzenden auch der tschechischen und slowakischen Sektionen einhellig unterstützt. Die Initiative reagierte auf die fehlende öffentliche Information und Debatte über das Konzept der geplanten Dauerausstellung des von der Stiftung geplanten Museums in Berlin. So wurde ein der Öffentlichkeit nicht bekanntes Eckpunktepapier, das die Grundlage für die zukünftige Ausstellung bilden sollte, im Oktober 2010 verabschiedet; in der Öffentlichkeit lagen dagegen nur einzelne, auf eine tendenziöse Geschichtsdeutung der geplanten Präsentation verweisende Aussagen der Projektmitarbeiter vor. Vor diesem Hintergrund verfolgte der Vorstoß des alternativen Konzeptpapiers das Ziel, eine breite öffentliche Debatte zu lancieren. Zu diesem Zweck wurden die entsprechenden Überlegungen im September 2010 auf dem Deutschen Historikertag in Berlin und später auch auf weiteren Foren präsentiert.⁷

Die Tätigkeit der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission erschöpft sich jedoch nicht in derartigen Interventionen. Ihr Schwerpunkt liegt auf der Förderung des wissenschaftlichen Austauschs sowie der Vermittlung von dessen Ergebnissen in eine breite Öffentlichkeit. Was hierbei als das treibende Motiv bestimmt werden kann, hat Rudolf Vierhaus in Worten zum Ausdruck gebracht, die weiterhin Geltung beanspruchen dürfen. Im Kern gehe es um ein moderierendes Selbstverständnis, wie Vierhaus festhielt, und er ergänzte:

»Wenn nationale Empfindlichkeiten, alteingewurzelte Vorurteile, legitimatorische Geschichtsbilder durch die aufklärerische kritische Arbeit der

7 Die Debatte über das Konzeptpapier ist dokumentiert unter: Forum: Vertreibungen ausstellen. Aber wie? Debatte über die konzeptionellen Grundzüge der Ausstellungen der Stiftung Flucht, Vertreibung, Versöhnung. In: H-Soz-Kult, 9.9.2010, URL: www.hsozkult.de/text/id/texte-1350, letzter Zugriff: 22.6.2015.

Geschichtswissenschaft in Frage gestellt werden, wird sich dies allenfalls langfristig durchsetzen. Viel ist schon erreicht, wenn Annahmen und Darstellungen, die durch die Forschungen widerlegt oder als einseitig nachgewiesen sind, aufgegeben werden, [...] wenn ein Bewusstsein dafür geweckt wird, dass die Geschichte nicht als Reservoir für interessenbestimmte gegenwärtige Argumente, Anklagen und Rechtfertigungen, Ansprüche und Forderungen missbraucht werden sollte.«⁸

Zugespißt hat Vierhaus den gleichen Gedanken nochmals an anderer Stelle formuliert: Die Aufgabe der Historikerkommission bestehe zuallererst darin, auf solider wissenschaftlicher Grundlage festzuschreiben, »was man nicht mehr sagen kann«.⁹ Dass dies selbst für die beteiligten Historikerinnen und Historiker nicht immer einfach war, brachte ebenfalls sein Nachfolger im Amt, Hans Lemberg, treffend zum Ausdruck. Denn die allgemeine Herausforderung, sich möglichst weit aus seinen vorwissenschaftlichen Festlegungen zu lösen oder sich ihrer reflektierend bewusst zu werden, stelle sich bei den Angehörigen von bilateralen, zwischenstaatlichen Historikerkommissionen in besonderer Weise. In dieser Funktion werde man immer wieder gegen die eigene Absicht in apologetische Positionen nationaler oder vermeintlich nationaler Interessen der eigenen Seite gedrängt. Aus diesem sekundären Antagonismus gelte es sich möglichst zu befreien. Im gleichen Sinne sprach auch der Osteuropahistoriker Michael Müller davon, dass das »Konvertierbarmachen der nationalen Geschichtsbilder« die wichtigste Aufgabe der bilateralen Historiker- und Schulbuchkommissionen darstelle.¹⁰

Ohne jeden Zweifel gehört es aber nicht zu den Zielen der Historikerkommission, verbindliche Interpretationen der gemeinsamen Geschichte zu erarbeiten, also so etwas wie einen kleinsten gemeinsamen Nenner aus drei nationalen Geschichtsdeutungen auszuhandeln. Die Tagungsprotokolle der Kommission geben vielmehr zu erkennen, dass die Konfliktlinien selbst bei klassischen Themen der Nationalgeschichten keineswegs entlang der »nationalen Lager« verliefen. Ohnehin würden Kompromissformeln, also eine »ausgehandelte Geschichte«, keinen Erkenntnisfortschritt verbürgen. Die Geschichte der Historikerkommission demonstriert vielmehr, dass insbesondere Themen, die hochgradig politisch vermint sind, sämtliche Beteiligte immer wieder dazu veranlassten, sich mit offenem Visier an den öffentlichen Auseinandersetzungen zu beteiligen, um darüber einen für alle Seiten verständlichen Standpunkt zu erarbeiten.

INNERER WANDEL UND ZUKUNFTSFRAGEN

Die Kommission und ihre Tätigkeit sind nicht nur ein Kind der Politik, sondern sie sind ebenso integraler Bestandteil der laufenden historischen Forschung und haben sich dementsprechend sukzessive mit ihr gewandelt.

8 Resümee des Vortrages von Rudolf Vierhaus auf dem Deutschen Historikertag 1996 in München. Schreiben an Michaela Marek vom 31. Juli 1996.

9 Siehe dazu das »Statement« von Hans Lemberg auf der Konferenz »Coming to Terms with the Past, Opening up to the Future« (Birmingham, 11.–13. September 1998) unter dem Titel »War das ›Scheitern der Verständigung‹ zwischen Tschechen und Deutschen der Zwischenkriegszeit unvermeidlich? Mit einigen Thesen zur Arbeit der Deutsch-tschechischen und deutsch-slowakischen Historikerkommission«. — Vgl. auch dessen publizierte Zusammenfassung: Hans Lemberg: Was the Collapse of Understanding between Czechs and Germans Unavoidable? In: Coming To Terms With The Past, Opening Up To The Future. Conference Report. Hrsg. von Vladimír Handl. IGS Discussion Papers 19 (1998), S. 10–13, hier S. 12.

10 Hans Lemberg: War das »Scheitern der Verständigung«.

Aus der Rückschau wirkt es daher nur wenig überraschend, dass sie sich in den vergangenen Jahren ausgehend von politikhistorischen Fragestellungen stärker kulturgeschichtlichen Themenfeldern zugewandt hat. Bei den späteren Tagungen sind unter anderem Mentalitäten und Deutungsmuster zur Sprache gekommen, so etwa in einer Konferenz über »Mythen und Politik im 20. Jahrhundert«, oder auch zum Verhältnis von »Religion und Nation«.

Eine noch größere Bedeutung aber nahm ein von der Historikerkommission initiiertes Forschungsprojekt ein, das vom Bundesbeauftragten für Kultur und Medien gefördert und in Kooperation mit dem »Europäischen Netzwerk Erinnerung und Solidarität« ausgearbeitet wurde. Hier haben vier Wissenschaftler und Wissenschaftlerinnen zu »Diskursen von Opferverbänden« geforscht und in komparativer Herangehensweise die Selbstdarstellung von Opferverbänden (jüdische Vereinigungen, Zwangsarbeiter, Vertriebenenorganisationen) untersucht, die Strategien, mit denen diese Verbände um Anerkennung kämpfen, wie sie ihre Forderungen formulieren und zur Geltung bringen.¹¹

11 Die Projektergebnisse dieser Arbeiten wurden bereits publiziert: Opfernarrative. Konkurrenzen und Deungskämpfe in Deutschland und im östlichen Europa nach dem Zweiten Weltkrieg. Hrsg. von K. Erik Franzen und Martin Schulze Wessel. München 2012. — Václava Kutter Bubnová: Die NS-Opferverbände und die Opferdiskurse seit 1993 in der Tschechischen Republik und in der Slowakei. Dissertation, LMU München 2013. URL: <http://edoc.ub.uni-muenchen.de/17078/>. — Peter Hallama: Nationale Helden und jüdische Opfer. Tschechische Repräsentationen des Holocaust. Göttingen 2015. — Zum Projekt siehe auch URL: www.collegium-carolinum.de/forschung/weitere-projekte/abgeschlossene-projekte/diskurse-von-opferverbaenden.html, letzter Zugriff: 22. 6. 2015.

Zum inneren Wandel der Kommissionstätigkeit gehört ebenso, dass sie mittlerweile auch didaktischen Fragen bzw. dem Forschungsfeld *Public History* ein größeres Augenmerk schenkt. Ablesen kann man dies zum einen an einem Tagungsband, der unter dem Titel »Erinnern – Ausstellen – Speichern« die deutsch-tschechische und deutsch-slowakische Beziehungsgeschichte im Museum behandelt. Zum anderen wurde bereits in den Jahren 2008 bis 2009 nach intensiven Diskussionen die Projektidee geboren, eine Publikation für die Lehrerfortbildung und die schulische Bildung zu erstellen. Hierbei geht es nicht primär darum, eine deutsch-tschechisch-slowakische Beziehungsgeschichte nachzuzeichnen, sondern vor allem anhand von Entwicklungen in den jeweiligen Ländern unterschiedliche nationale Varianten der europäischen Geschichte des 20. Jahrhunderts exemplarisch aufzuzeigen. Auf diese Weise sollen durchaus nicht nur die Konflikte, sondern auch die Gemeinsamkeiten zwischen Deutschen, Tschechen und Slowaken beleuchtet werden. Bei der entstehenden Veröffentlichung handelt es sich um Lehrmaterialien, die aus längeren Einführungstexten, einem umfangreichen Quellenteil und weiteren Informationsangeboten bestehen.

Einigkeit besteht überdies unter allen Mitgliedern der Historikerkommission darin, dass der Bereich der Nachwuchsförderung in Zukunft weiter ausgebaut werden soll. Mit relativ bescheidenen Mitteln – und zwar dank dem Friedenspreis der Stadt Osnabrück – konnte die deutsche Sektion der Kommission Mitte der 1990er-Jahre erstmals Reisekostenstipendien für Studierende und jüngere Forscher ausloben. Das deutsche Auswärtige Amt hat sich danach bereit erklärt, das Preisgeld aufzustocken, sodass seither in jedem Jahr zwei bis drei jüngeren Forschern bzw. Forscherinnen die Möglichkeit gegeben wird, einige Wochen in Tschechien oder der Slowakei (in Einzelfällen auch in anderen Ländern) ins Archiv zu gehen, in der

Bibliothek zu arbeiten, Fachleute zu konsultieren oder Interviews zu führen – je nachdem, was sich für das einzelne Projekt als sinnvoll erweist. Dank einer sehr großzügigen privaten Schenkung konnte dieses Programm weiter ausgebaut werden. Parallel dazu vergibt auch die tschechische Sektion Reisekostenstipendien, die kürzeren Forschungsaufenthalten in Deutschland dienen und vom tschechischen Außenministerium sowie dem Deutsch-Tschechischen Zukunftsfonds finanziert werden. In den letzten Jahren hat sich die Kommission zudem dazu entschieden, in unregelmäßigen Abständen anstelle wissenschaftlicher Konferenzen Doktorandenworkshops zu organisieren, bei denen aktuelle Dissertationsprojekte aus allen drei Ländern intensiv diskutiert werden.

Über den Zeitraum der vergangenen 25 Jahre haben die von der Historikerkommission initiierten wissenschaftlichen Forschungsprojekte, Konferenzen und bildungspolitischen Anstrengungen ersichtlich zu einer Versachlichung und auch Beruhigung geschichtspolitischer Kontroversen beigetragen. Man kann dies unter anderem daran ermessen, wie sehr sich der Austausch unter ihren Mitgliedern gewandelt hat. So berichtete der Journalist Thomas Kleine-Brockhoff im Oktober 1996 in der Wochenzeitung *Die Zeit* von einem »verstörenden Erlebnis« auf einer Konferenz der Historikerkommission. Zwar habe die Tagung den Blick in eine »Werkstatt der Verständigung« geboten, dennoch hätte sich ihm das Geschehen zugleich als ein »Schlachtfeld der Nationalismen« dargeboten. Unter dem Titel »Versöhnung und Wissenschaft« sprach Kleine-Brockhoff sogar von einer »unmöglichen Aufgabe«.¹² Die Serie der nachfolgenden Konferenzen und Projekte hat seine kritische Einlassung jedoch eines Besseren belehrt. Die anfänglich zuweilen noch national-politisch belasteten Kontroversen sind einem geregelten wissenschaftlichen Austausch gewichen, dem die Leidenschaften keineswegs fremd geworden sind, der sich aber von der Verfechtung genuin nationaler Standpunkte weit entfernt hat.

Im Rahmen der ihr gegebenen Möglichkeiten hat die Deutsch-Tschechische und Deutsch-Slowakische Historikerkommission damit einen wesentlichen Beitrag zu einem wissenschaftlich abgesicherten Austausch über eine Verflechtungsgeschichte beigetragen, ohne den der Weg zu einem stärker integrierten Europa kaum denkbar ist. Auf diesem Weg wird die Historikerkommission zum einen durch eine stärkere Internationalisierung der Debatten einen Beitrag leisten, zum anderen aber ebenso der Vermittlung neuer Erkenntnisse in die breite Öffentlichkeit ihr Augenmerk schenken. Zu diesem Zweck sollen mit Unterstützung der Kommission insbesondere die virtuell verfügbaren Informationsangebote zur Geschichte von Deutschen, Tschechen und Slowaken ausgebaut werden, auf Basis eines soliden, wissenschaftlich überprüften Fundaments. Sie wird sich nicht zuletzt auch Fragen der jüngsten Zeitgeschichte widmen, die seit dem Beitritt Tschechiens und der Slowakei zur Europäischen Union eine neue Stufe in der gemeinsam zurückgelegten Geschichte von Tschechen, Slowaken und Deutschen markiert. ●

12 Thomas Kleine-Brockhoff: Versöhnung und Wissenschaft. Die unmögliche Aufgabe der deutsch-tschechischen Historikerkommission. In: *Die Zeit*, Nr. 44 v. 25.10.1996.

Christoph Cornelißen

ČESKO-NEMECKÁ A SLOVENSKO- NEMECKÁ KOMISIA HISTORIKOV – BILANCIA 25 ROKOV JEJ ČINNOSTI

Československo-nemecká komisia historikov vznikla v polovici roku 1990 v bezprostrednej reakcii na demokratické revolúcie v stredovýchodnej Európe a od rozdelenia Československa v roku 1993 pôsobí ako trojstranná česko-nemecká a slovensko-nemecká komisia. Jej založenie a nasledujúca činnosť vychádzali z očakávania, že bádanie o spoločnej minulosti Nemecka, českých krajín či Česka a Slovenska, respektíve Nemcov, Čechov a Slovákov zohrá dôležitú úlohu v procese zjednocovania Európy. Táto základná myšlienka komisiu veľmi úzko spája s činnosťou ďalších historických komisií, ktoré vznikli po prevratných zmenách na konci 80. rokov 20. storočia. Ich zámerom je poskytnúť jednak vedecky podložený výklad vybraných historicko-politických konfliktov, opierajúci sa o reflektujúcu a na spoločnom vedeckom výskume spočívajúcu diskusiu a jednak odpovede na aktuálne otázky. Okrem toho majú zodpovedným politikom ako aj širokej verejnosti objasniť výsledky vedeckého historického bádania a tým umožniť triezvy prístup k historickým konfliktom. Vzhľadom na skutočnosť, že dejiny vzájomného ovplyvňovania Nemcov, Čechov a Slovákov, ktoré boli plné konfliktov a v 20. storočí ich charakterizovali dramatické zlomy, neustále vyvolávali rozdielne a niekedy dokonca mimoriadne spolitizované výklady minulosti, vytvorenie komisie historikov sa na objasnenie týchto skutočností doslova ponúkalo. Také bolo pozadie prvého pracovného stretnutia Československo-nemeckej komisie historikov v Prahe, na ktorom hneď v júni 1990 zahájila svoju činnosť.¹

Vládne miesta neprestali prejavovať záujem o činnosť Československo-nemeckej komisie historikov ani po jej založení. Prvý raz sa to ukázalo v roku 1992 v súvislosti s prijatím zmluvy o »dobrom susedstve a priateľskej spolupráci« medzi Nemeckom a Československom a príslušné ministerstvá zahraničných vecí oceňovali činnosť komisie ako dôležitý príspevok k lepšiemu porozumeniu medzi Čechmi a Nemcami aj pri príležitosti spoločného česko-nemeckého vyhlásenia z januára 1997. Po vstupe Českej republiky a Slovenskej republiky do Európskej únie sa chvíľu zdalo, že podpora predovšetkým zo strany nemeckého ministerstva zahraničných vecí poľavuje, rýchlo sa však ukázalo, že o zrušení Česko-nemeckej a Slovensko-nemeckej komisie historikov vôbec nepremýšľajú ani v Berlíne. Naopak, vyslovene zdôrazňovali jej funkciu podnecovať diskusiu medzi českými, slovenskými a nemeckými historikmi ako aj jej vplyv na verejnosť vo všetkých troch krajinách. Aj v nasledujúcich rokoch komisia historikov opakovane zaznamenávala povzbudzujúce signály politikov, podľa ktorých

1 Pozri záverečné vyhlásenie prvého zasadnutia Československo-nemeckej komisie historikov 15. a 16. júna 1990 v Prahe (s. 38 v tejto publikácii). — Nasledujúci výklad vychádza, pokiaľ nie je uvedené inak, z protokolov pracovných zasadnutí komisie ako aj ďalších spisov nachádzajúcich sa v archíve nemeckej sekcie Česko-nemeckej a Slovensko-nemeckej komisie historikov, ktorý je uložený v Collegium Carolinum v Mníchove.

sa mala pridržať poslania z obdobia svojho vzniku. To sa prekrývalo s očakávaniami z prostredia samej komisie, ktorej členovia sa na pracovnom zasadnutí v Hamburgu v roku 2005 zhodli, že pokračovanie v práci treba pokladať za zmysluplné už len z vedecko-politických dôvodov, keďže sa tým podporí ďalšia medzinárodná diskusia. Navyše sa takto vytvorí protiváha voči prevládajúcej orientácii spolkovéj vlády na nemecko-poľské vzťahy. Komisia historikov je okrem toho vhodná a nutná ako kompenzácia chýbajúceho nemeckého historického ústavu v Prahe.²

2 Pozri bližšie protokol pracovného zasadnutia Česko-nemeckej a Slovensko-nemeckej komisie historikov v Hamburgu z 19. marca 2005.

Také je pozadie podpory, ktorej sa tešia zasadnutia komisie historikov ako aj rozličné ďalšie projekty zo strany ministerstiev zahraničných vecí oboch, respektíve všetkých troch zúčastnených štátov už presne 25 rokov. V konečnom dôsledku to všetko viedlo k viditeľnému zlepšeniu cezhraničnej vedeckej diskusie a taktiež k otopeniu verejných sporov o problematikách témach minulosti.

K DEJINÁM ZALOŽENIA KOMISIE HISTORIKOV

Skutočnosť, že československo-nemecká komisia mohla vzniknúť už v júni 1990, bola výsledkom iniciatívy novozvoleného československého prezidenta Václava Havla, ktorý označil novú definíciu vzťahov s Nemeckom a Nemcami za dôležitý cieľ svojho pôsobenia v úrade. Dôrazne ho v tom podporili československý minister zahraničných vecí Jiří Dienstbier a jeho nemecký kolega Hans-Dietrich Genscher. Dienstbier sa tabuizovanými témami ako dejiny česko-nemeckých vzťahov zaoberal už ako disident a v polovici 80. rokov načrtnol v samizdatovo publikovanej eseji s názvom *Snívať o Európe* víziu osvietenej, demokratickej Európy so zjednoteným Nemeckom. Keď sa po »nežnej« revolúcii v Československu naskytla možnosť realizovať takéto myšlienky, Genscher a Dienstbier v marci 1990 vyhlásili, že bude vytvorená československo-nemecká komisia historikov, ktorá sa má zaoberať dejinami oboch krajín a prispieť k lepšiemu porozumeniu na oboch stranách. Za týmto účelom poskytli komisii zakladajúce vyhlásenie, v ktorom jej určili úlohu »spoločne prebádať a zhodnotiť spoločné dejiny národov oboch krajín, predovšetkým v tomto storočí,« a síce »v širokom historickom kontexte [...], vrátane pozitívnych stránok vzájomného spolužitia, ale tiež tragických skúseností národov oboch krajín v súvislosti so začiatkom, priebehom a výsledkami druhej svetovej vojny«. ³ Inak povedané, malo ísť o objasnenie bojov a sporov o výklad rozhodujúcich míľnikov konfliktných československo-nemeckých dejín 20. storočia prostredníctvom ďalších výskumných prác a o oboznámenie verejnosti oboch krajín s výsledkami novozískaných poznatkov. Záverečné komuniké prvého spoločného zasadnutia komisie historikov v Prahe 15. a 16. júna 1990 malo rovnaké zameranie. Píše sa v ňom:

3 Vyhlásenie ministrov zahraničných vecí pri príležitosti založenia Československo-nemeckej komisie historikov [textová verzia z 1. februára 1990] (s. 37 v tejto publikácii).

»Výsledkom výmeny názorov nesúcej sa v otvorenom a kolegiálnom duchu je, že katastrofy tridsiatych a štyridsiatych rokov 20. storočia

musíme vidieť v širších historických súvislostiach a najmä na pozadí dlhodobého spolužitia Čechov, Slovákov, Nemcov a Židov. Pritom treba upriamiť pohľad nielen na to, čo rozdeľuje, ale aj na to, čo spája.«

Zo spätného pohľadu môžeme v činnosti komisie konštatovať rozličné fázy. V prvom časovom úseku išlo najskôr o zistenie, v ktorých bodoch a pri ktorých témach dochádza k podstatným odchýlkam. To malo spočiatku za následok koncentráciu na politické väzby medzi Nemcami, Čechmi a Slovákmi v 20. storočí, vzhľadom na čo sa do popredia dostali rozličné témy a zlomové momenty: vznik československého štátu roku 1918, územné okyptenie Československej republiky v dôsledku »Mníchovskej dohody« z roku 1938, vytvorenie »Protektorátu Čechy a Morava«, vyhlásenie od nacistického režimu závislého »Slovenského štátu«, koniec vojny a vyhánanie Nemcov; rovnako však prebratie moci komunistami roku 1948 a nasledujúca prvá vlna emigrácie, »Pražská jar« roku 1968, s ňou spojená tzv. normalizácia a druhá vlna emigrácie a nakoniec okolnosti a dôsledky revolúcií roku 1989. Na všetky tieto témy komisia historikov organizovala konferencie, ktorých výsledky boli publikované dvojязыčne v zborníkoch s rovnakým obsahom.

Protokoly z prvých zasadnutí ako aj správy o atmosfére z pera niektorých účastníkov dávajú tušiť, že začiatky spoločných diskusií a spájanie príspevkov nepriebekali vždy jednoducho. Pritom však musíme vziať do úvahy, že historici oboch, respektíve všetkých troch krajín tu po prvýkrát otvorene diskutovali o sporných otázkach konfliktných dejín vzájomných vzťahov a zaujímali spoločné stanoviská. Vzhľadom na výbušnosť tém ako napríklad hodnotenie národnostnej politiky prvej Československej republiky, okolnosti Mníchovskej dohody či dokonca vyhnanie Nemcov neprekvapuje, že vyvolali prudké spory, je však pozoruhodné, že tieto debaty nekopirovali výlučne národnostné deliace čiary. V tomto zmysle informoval Rudolf Vierhaus, riaditeľ Ústavu dejín Maxa Plancka v Göttingene a prvý spolupredseda komisie historikov už v novembri 1992 v dopise vtedajšiemu nemeckému ministrovi zahraničia Klausovi Kinkelovi, že atmosféra na zasadnutiach a konferenciách sa ukázala byť výnimočne kolegiálna a úplne otvorená, »aj keď šlo [...] o obdobie od roku 1938 do roku 1948. Nie sú tu nijaké tabu, nijaké dodatočné obžaloby, nijaké falošné obhajovanie. Všetci zúčastnení však majú jasno v tom, že isté kruhy v oboch krajinách sledujú ich prácu s nedôverou«. ⁴ Predstavu o tejto konštelácii poskytujú napríklad listy čitateľov publikované v novinách z tohto obdobia ako aj ostré útoky z radov Sudetonemeckého krajinského združenia na komisiu a jej jednotlivých členov, adresované vysokopostaveným nemeckým politikom. Zreteľne ukazujú, že komisia skutočne strčila ruku do viacerých osích hniezd, čo vyvolalo tak v Nemecku ako aj v Čechách a na Slovensku prudké reakcie. ⁵

Zároveň sa však rýchlo ukázalo aj to, že výlučná koncentrácia na diskusie o dejinách 20. storočia nebola veľmi zmysluplná. Na základe spoločného presvedčenia, že konflikty 20. storočia sa nedajú vysvetliť bez »národného« 19. storočia, sa členovia komisie v druhej fáze svojej činnosti od polovice

4 Dopis Rudolfa Vierhausa Klausovi Kinkelovi z 9. novembra 1992.

5 Pozri Rudolf Vierhaus: Rückblick auf die Arbeit der deutsch-tschechoslowakischen, der deutsch-tschechischen und der deutsch-slowakischen Historikerkommission (1990–1997) [»für Minister Kinkel«]. 18. februára 1998.

90. rokov dohodli na ďalšej sérii konferencií, na ktorých sa obdobie rokov 1871 až 1989 skúmalo v jednotlivých úsekoch, aby sa ľahšie dali pomenovať »citlivé miesta« vo vzájomne previazaných dejinách všetkých troch krajín. V tejto súvislosti sa konali odborné konferencie o Židoch a antisemitizme či o národnostných konfliktoch od 19. storočia. Okrem toho komisia spoločne vypracovala zborník *Zlomové momenty vo vzťahoch medzi Nemcami, Čechmi a Slovákmi v rokoch 1848–1989*, ktorý zahŕňa široké spektrum tém a sprostredkuje ho čitateľným spôsobom širokej verejnosti.

Celkovo skôr politicko-historické zameranie konferencií do konca 90. rokov doplnili počas tretej fázy vedecké koncepcie, venujúce sa v zvýšenej miere hospodárskym, sociálnym a kultúrno-historickým témam. Dosvedčujú to napríklad konferencie komisie historikov o nemeckej a československej ekonomike v medzivojnovom období alebo o rozvíjaní národne zafarbených kultúr spomínania po roku 1945, ale aj dvojdielna konferencia o »kultúre ako nositeľke a oponentke politických zámerov«. Komisia sa však ani počas tejto fázy nezdráhala zaoberať takými páľčivými otázkami ako sú »majetkové režimy a majetkové konflikty v 20. storočí« a jeden zborník venovala aj prelomovému roku 1989, ktorý zasadil udalosti v nemeckom, českom a slovenskom priestore do širšieho rámca medzinárodných dejín. Kriticky by sa dalo poznamenať, že komisia mohla v tejto fáze ešte viac profitovať z podnetu, ktorý jej nemecký spolupredseda Hans Lemberg vyslovil už v roku 2004. Na konferencii, ktorá sa vtedy konala v Prahe, odporúčal vzhľadom na nadchádzajúce rozšírenie EU rozšíriť tematický horizont prác za rámec nemecko-česko-slovenského trojuholníka. Aj keď boli v tomto smere rozličné pokusy, boli skôr ojedinelé a v budúcnosti by ich bolo treba ďalej rozvinúť.

Popri vedeckých diskusiách, ktorých plody je možné skúmať v medzičasom už dvadsiatich zväzkoch, komisia historikov od začiatku pokladala za jednu zo svojich zásadných úloh oboznámiť s výsledkami prebiehajúcich výskumov širokú verejnosť. V tejto súvislosti treba na prvom mieste spomenúť brožúrku – takzvaný zelený zošit –, pripravenú na zasadnutí v Karlíku pri Prahe v roku 1995 po zdĺhavých a v jednotlivostiach celkom konfliktných diskusiách v okruhu členov komisie. Dvojazyčný prehľadný opis s názvom *Konfliktné spoločenstvo, katastrofa, uvoľnenie*, publikovaný v roku 1996, poskytuje podľa vzoru nemecko-francúzskej dohody o učebniciach z roku 1952 nielen prehľad o vývine dejín česko-nemeckých vzťahov od 19. storočia, ale zároveň sprostredkuje výklad mnohých »citlivých miest« česko-nemeckého vzťahu. Členovia komisie však ani vtedy ani v neskoršom období nezastávali názor, že môžu dosiahnuť závažné a úplne zosúladiteľné interpretácie zložitých problémov česko-slovensko-nemeckých dejín. V skutočnosti sa vždy usilovali osloviť verejnosť vo všetkých troch krajinách a naplňovať funkciu osvety.

V tomto zmysle treba vnímať aj ďalšie verejné stanoviská komisie. Patrí medzi ne napríklad vyhlásenie z 29. apríla 1995 pri príležitosti 50. výročia skončenia druhej svetovej vojny, na ktoré o rok neskôr nadviazalo ešte

oveľa významnejšie stanovisko k »počtom vyhnaných« a smrteľným obetiam vynútených migrácií Nemcov z Československa.⁶ Táto téma sa od 40. rokov 20. storočia zaraďovala medzi najspornejšie otázky v česko-slovensko-nemeckých vzťahoch. Vzhľadom na skutočnosť, že politické záujmové skupiny na oboch stranách argumentujú číselnými údajmi, ktoré sú čiastočne úplne vymyslené, prípadne vznikli dobrodružnými výpočtami z nerealisticky nízkych alebo veľmi prehnaných čísel, boli výsledky bádania z poverenia komisie na túto tému mimoriadne závažné. Vo svojom stanovisku k stratám na životoch medzi vyhnanými z 18. decembra 1996 komisia odporučila nevyužívať bilancie obyvateľstva ani z nich vypočítané počty obetí vyhnaní. Veľmi kritické, miestami dokonca polemické vyjadrenia, ktoré následne boli prezentované proti triezvym odhadom vo verejných stanoviskách, opäť raz ozrejmuje dôležitosť, akú práve v takýchto debatách má nezávislá komisia historikov. Zodpovedajúce spory o výklad sprevádzajú činnosť komisie do súčasnosti a opakovane podnietili komisiu ako celok alebo aj jej jednotlivých členov, aby v tlači alebo iných médiách verejne zaujali stanovisko k tejto téme.

V tejto súvislosti si zaslúžia zvláštnu pozornosť úvahy z návrhu koncepcie výstav Nádacie útek, vyhnanie, zmierenie z roku 2010. Vypracovala ho skupina historikov pod vedením vtedajšieho vedúceho nemeckej sekcie Martina Schulze Wessela a jednoznačne ho podporili aj predsedovia českej a slovenskej sekcie. Iniciatíva reagovala na nedostatočnú informovanosť verejnosti a chýbajúcu debatu o koncepcii plánovanej stálej expozície múzea, ktoré nadácia plánovala založiť v Berlíne. V októbri 2010 bol potom prijatý nezverejnený návrh rámcových bodov, ktorý mal tvoriť základ pre plánovanú expozíciu; verejnosti boli predstreté len jednotlivé vyjadrenia spolupracovníkov poukazujúce na tendenčný výklad dejín plánovanej prezentácie. To bolo pozadie predloženia alternatívneho návrhu koncepcie, ktorý si kládol za cieľ vyvolať rozsiahlu verejnú diskusiu. Za týmto účelom boli v septembri 2010 príslušné úvahy prezentované na Nemeckom zjazde historikov v Berlíne a neskôr aj na ďalších fórach.⁷

Činnosť Česko-nemeckej a Slovensko-nemeckej komisie historikov sa však neobmedzuje na takéto intervencie. Jej ťažiskom je podpora vedeckej diskusie ako aj sprostredkovanie jej výsledov širokej verejnosti. Motív, ktorý sa za tým skrýva, vyjadril Rudolf Vierhaus slovami, ktoré si stále môžu nárokovať platnosť. V zásade ide o sebachápanie ako moderujúcej inštalácie, tvrdí Vierhaus a dopĺňa:

»Kritická osvetová činnosť historickej vedy spochybňujúca národnú precitlivosť, hlboko zakorenené predsudky či legitimizujúce obrazy dejín sa presadia nanajvýš z dlhodobého hľadiska. Dosiahneme veľa už tým, že sa vzdáme domnienok a zobrazení, ktoré výskum vyvrátil alebo dokázal ich jednostrannosť, [...] keď povzbudíme vedomie, že dejiny sa nesmú zneužívať ako zásobáreň istými záujmami vedených súčasných argumentov, obvinení, obhajob, nárokov a požiadaviek.«⁸

6 Erklärung der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission vom 29. April 1995. In: Bohemia 36/1 (1995), s. 182–184. — Stellungnahme der Gemeinsamen deutsch-tschechischen Historikerkommission zu den Vertreibungsverlusten. Praha–Mníchov, 18. decembra 1996 (s. 53 v tejto publikácii).

7 Debata o návrhu koncepcie je zdokumentovaná. Pozri Forum: Vertreibungen ausstellen. Aber wie? Debatte über die konzeptionellen Grundzüge der Ausstellungen der Stiftung Flucht, Vertreibung, Versöhnung. In: H-Soz-Kult, 9.9.2010, URL: www.hsozkult.de/text/id/texte-1350 (posledný náhľad 22.6.2015).

8 Zhrnutie prednášky Rudolfa Vierhauasa na Nemeckom zjazde historikov z roku 1996 v Mníchove. Dopis Michaela Marekovej z 31. júla 1996.

9 Pozri »stanovisko« Hansa Lemberga na konferencii Coming to Terms with the Past, Opening up to the Future (Birmingham, 11.–13. septembra 1998) s názvom War das »Scheitern der Verständigung« zwischen Tschechen und Deutschen der Zwischenkriegszeit unvermeidlich? Mit einigen Thesen zur Arbeit der Deutsch-tschechischen und deutsch-slowakischen Historikerkommission. — Pozri tiež Lembergovo publikované zhrnutie: Hans Lemberg: Was the Collapse of Understanding between Czechs and Germans Unavoidable? In: Coming To Terms With The Past, Opening Up To The Future. Conference Report. Vyd. Vladimír Handl. IGS Discussion Papers 19 (1998), s. 10–13, s. 12.

10 Hans Lemberg: War das »Scheitern der Verständigung«.

11 Výsledky týchto prác sú už publikované. Pozri: Opfernarrative. Konkurrenzen und Deutungskämpfe in Deutschland und im östlichen Europa nach dem Zweiten Weltkrieg. Vyd. K. Erik Franzen a Martin Schulze Wessel. München 2012. — Václava Kutter Bubnová: Die NS-Opferverbände und die Opferdiskurse seit 1993 in der Tschechischen Republik und in der Slowakei. Dizertácia, LMU München 2013. URL: <http://edoc.ub.uni-muenchen.de/17078/>. — Peter Hallama: Nationale Helden und jüdische Opfer. Tschechische Repräsentationen des Holocaust. Göttingen 2015. — Bližšie o projekte pozri URL: www.collegium-carolinum.de/forschung/weitere-projekte/abgeschlossene-projekte/diskurse-von-opferverbaenden.html (posledný náhľad 22. 6. 2015).

Vo vyhrotenej podobe Vierhaus zopakoval rovnakú myšlienku pri inej príležitosti: úloha komisie historikov spočíva predovšetkým v tom, aby sa na solídnom vedeckom podklade zaznamenalo, »čo sa už nedá povedať«. ⁹ Aj jeho nástupca vo funkcii, Hans Lemberg, sa výstižne vyjadril, že to nebolo vždy jednoduché ani pre zúčastnených historikov. Členovia bilaterálnych, medzištátnych komisií totiž boli v zvláštnej miere postavení pred všeobecnú výzvu zbaviť sa predvedeckých charakteristík, respektíve reflektujúc si ich uvedomiť. V tejto funkcii je človek podľa Lemberga neúmyselne tlačенý do apologetických pozícií národných či údajných národných záujmov vlastného tábora. Tohto sekundárneho antagonizmu sa treba podľa možnosti zbaviť. V rovnakom zmysle hovoril aj historik východnej Európy Michael Müller o tom, že najdôležitejšiu úlohu bilaterálnych komisií historikov a autorov učebníc predstavuje »umožniť konvertovanie národných obrazov dejín«. ¹⁰

Medzi ciele komisií historikov však bezpochyby nepatrí ani vypracovanie záväzných interpretácií spoločných dejín, teda vyjednávanie akéhosi najmenšieho spoločného menovateľa z výkladov všetkých troch národných dejín. Protokoly zo zasadnutí komisie skôr naznačujú, že sporné body sa dokonca ani v prípade klasických tém národných dejín netýkajú »národných táborov«. Kompromisné formulácie, teda akési »vyjednané dejiny«, by beztak neprinesli žiadny pokrok v poznaní. Dejiny komisie historikov skôr demonštrujú, že práve mimoriadne politicky zaťažované témy všetkých zúčastnených neustále podnecujú, aby sa na verejných diskusiách zúčastňovali s »odkrytým priezorom« a vypracovali o tom všetkým zrozumiteľné stanovisko.

VNÚTORNÁ PREMENA A OTÁZKY DO BUDÚCNOSTI

Komisia a jej činnosť nie sú len plodom politiky, ale aj integrálnou súčasťou aktuálneho historického výskumu a spolu s ním sa postupne samy menili. Zo spätného pohľadu preto neprekvapuje, že v uplynulých rokoch sa, vychádzajúc z politicko-historických koncepcií, prikláňali väčšmi ku kultúrno-historickým koncepciám. Konferencie mladšieho dáta tematizovali medzi iným mentality a interpretačné vzory, napríklad konferencia o mýtoch a politike v 20. storočí alebo konferencia o súvislostiach medzi náboženstvom a národom.

Ešte väčší význam mal však výskumný projekt iniciovaný komisiou historikov, financovaný Spolkovým zmocnencom pre kultúru a médiá a vypracovaný v spolupráci s Európskou sieťou spomínanie a solidarita. Štyria vedci sa v tomto rámci zaoberali »diskurzom v združeníach obetí« a komparatívnym spôsobom skúmali sebaaprezentovanie týchto združení (židovské organizácie, nútene nasadení, organizácie vyhnaných), stratégie, pomocou ktorých tieto združenia bojujú o uznanie, akým spôsobom formulujú svoje požiadavky a ako ich presadzujú. ¹¹

Súčasťou vnútornej premeny v činnosti komisie je tiež zvýšená pozornosť, akú medzičasom venuje didaktickým otázkam, respektíve výskumnej oblasti *public history*. Dokladom je zborník z konferencie s názvom *Spomínanie – vystavovanie – ukladanie*, tematizujúci dejiny česko-nemeckých a slovensko-nemeckých vzťahov na príklade múzeí. Okrem toho sa už po intenzívnych diskusiách v rokoch 2008 až 2009 zrodila myšlienka pripraviť publikáciu pre ďalšie vzdelávanie učiteľov a školské vzdelávanie. V tomto projekte nejde primárne o zaznamenávanie dejín česko-nemeckých a slovensko-nemeckých vzťahov, ale o exemplárne demonštrovanie rozličných národných variantov európskych dejín v 20. storočí na príklade vývinu v jednotlivých krajinách. Týmto spôsobom sa nemajú osvetliť iba konflikty, ale takisto to, čo majú Nemci, Česi a Slováci spoločné. Vznikajúca publikácia obsahuje učebné materiály pozostávajúce z dlhších úvodných textov, rozsiahlej pramennej časti a ďalších informačných zdrojov.

Všetci členovia komisie historikov sa zhodnú na tom, že v budúcnosti bude potrebné ďalej podporovať vedecký dorast. S využitím relatívne skromných prostriedkov – vďaka Cene mieru mesta Osnabrück – mohla nemecká sekcia komisie v polovici 90. rokov prvýkrát udeliť cestovné štipendiá pre študentov a mladých bádateľov. Nemecké ministerstvo zahraničných vecí bolo následne ochotné navýšiť finančný objem ceny, takže odvtedy dostávajú traja mladí vedci každoročne možnosť stráviť niekoľko týždňov v archívoch a knižniciach, konzultovať s odborníkmi alebo robiť rozhovory – podľa toho, čo má pre konkrétny projekt zmysel – v Čechách a na Slovensku (v niektorých prípadoch aj v iných krajinách). Vďaka jednej veľmi veľkorysej súkromnej donácii bolo možné tento program ďalej rozšíriť. Cestovné štipendiá poskytuje aj česká sekcia. Sú určené na krátke výskumné pobyty v Nemecku a financované českým ministerstvom zahraničných vecí a Česko-nemeckým fondom budúcnosti. V uplynulých rokoch sa komisia navyše rozhodla, že namiesto vedeckých konferencií bude v nepravidelných intervaloch organizovať workshopy pre doktorandov, na ktorých sa bude intenzívne diskutovať o aktuálnych dizertačných projektoch zo všetkých troch krajín.

Počas uplynulých 25 rokov vedecké projekty, konferencie a pedagogicko-politické snahy inciované komisiou viditeľne prispeli k zvecneniu a aj upokojeniu historicko-politických kontroverzií. Dá sa to znázorniť napríklad na premene diskusie medzi jej členmi. Ešte v októbri 1996 novinár Thomas Kleine-Brockhoff v týždenníku *Die Zeit* informoval o »rušivom zážitku« na jednej konferencii komisie historikov. Konferencia síce podľa neho poskytla pohľad do »dielne porozumenia«, dianie na nej však napriek tomu pripomínalo »bojisko nacionalizmov«. Kleine-Brockhoff dokonca písal o »nemožnej úlohe« vedeckého zmierenia.¹² Série nasledujúcich konferencií a projektov však jeho kritické vyjadrenia nepotvrdili. Kontroverzie, zo začiatku ešte miestami nacionálno-politicky zaťažené, nahradila usporiadaná vedecká diskusia, ktorá v žiadnom prípade nerezignovala na emócie, ale veľmi sa vzdialila šermovaniu vyslovene nacionálnymi stanoviskami.

12 Thomas Kleine-Brockhoff: Versöhnung und Wissenschaft. Die unmögliche Aufgabe der deutsch-tschechischen Historikerkommission. In: *Die Zeit*, č. 44 z 25. 10. 1996.

Česko-nemecká a Slovensko-nemecká komisia historikov tým v rámci svojich možností podstatne prispela k vedecky podloženej diskusii o dejinách vzájomných väzieb, bez ktorej sa sotva dá predstaviť smerovanie do čoraz užšie integrovanej Európy. K tomuto smerovaniu komisia prispieva jednak rastúcou internacionalizáciou debát, ale v rovnakej miere sa sústreďuje aj na sprostredkovanie nových poznatkov širokej verejnosti. Na tento účel sa s podporou komisie bude na solídnych, vedecky podložených základoch rozširovať najmä ponuka virtuálne prístupných informácií o dejinách Nemcov, Čechov a Slovákov. Bude venovaná v neposlednom rade aj otázkam najnovších dejín, ktoré po vstupe Česka a Slovenska do Európskej únie signalizujú nový stupeň v rámci spoločne prežívaných dejín Čechov, Slovákov a Nemcov. ●

(Z nemeckého originálu preložil Miloslav Szabó)

CHEN UND DEUTSCH-SLOWAKISCHEN GESCHICH
AKISCHEN GESCHICHTE ZU DEN VERFLECHTUNG
VERFLECHTUNGEN DER DEUTSCH-TSCHECHISCH
H-TSCHECHISCHEN UND DEUTSCH-SLOWAKISCH
ESKO-NĚMECKÉ A SLOVENSKO-NĚMECKÉ HISTORIE
ECKÉ HISTORIE K PROVÁZANOSTI ČESKO-NĚMEC
KO-NĚMECKÝCH A SLOVENSKO-NĚMECKÝCH DEJ
KÝCH DEJÍN O PREVIAZANOSTI ČESKO-NĚMECKÝ

HTTE ZU DEN VERFLECHTUNGEN DER DEUTSCH-T
GEN DER DEUTSCH-TSCHECHISCHEN UND DEUTS
HEN UND DEUTSCH-SLOWAKISCHEN GESCHICHT
HEN GESCHICHTE ZU DEN VERFLECHTUNGEN DE
DRIE K PROVÁZANOSTI ČESKO-NĚMECKÉ A SLOV
CKÉ A SLOVENSKO-NĚMECKÉ HISTORIE K PROVÁ
EJÍN O PREVIAZANOSTI ČESKO-NEMECKÝCH A S
ÝCH A SLOVENSKO-NEMECKÝCH DEJÍN O PREVIA

Hans Lemberg

ZWÖLF THESEN ZUR ERNEUERUNG DER BEZIEHUNGEN

ZWISCHEN TSCHECHISCHER UND DEUTSCHER GESCHICHTSWISSENSCHAFT.

14. FEBRUAR 1990.

- 1** Die tschechisch-deutschen Historikerbeziehungen sind noch nie normal gewesen – wenn man sie beispielsweise gegen deutsch-französische, deutsch-britische, deutsch-niederländische oder polnisch-tschechische hält, weder vor 1938, noch gar danach, und sie waren es, von der im folgenden bezeichneten Unterbrechung abgesehen, bis in die letzten Monate hinein nicht.
- 2** Nach einer Neuanbahnung in den sechziger Jahren allerdings waren um 1968 diese Beziehungen schon nahe an der Normalität angekommen (gegenseitige Teilnahme an Konferenzen und Publikationen) – da wurden sie »normalisiert« (in dem durch die Husák-Führung pervertierten Sinne des Wortes). – Daß die angebahnten, durch die »Säuberung« der Institute offiziell unterbrochenen Beziehungen zwischen den bundesdeutschen und verfolgten (und wenigen nichtverfolgten) tschechischen Historikern inoffiziell weiterbestanden, hat sicher für die Neuanknüpfung die Grundlage der Kontinuität geliefert. Da sich die »normalisierten« historischen Institutionen in der ČSSR mit seltenen Ausnahmen in den siebziger und achtziger Jahren gegen wissenschaftliche Kontakte mit der Bundesrepublik gesperrt haben, fällt jetzt eine Wiederaufnahme solcher Kontakte mit den ausgewechselten Institutsleitungen oder mit neuen Instituten um so leichter.
- 3** Die sich erneuernde Bilateralität der Beziehungen ist zu begrüßen. Aber Bilateralität ist eine Krücke; anzustrebendes Ziel ist immer die Internationalität der Historikergemeinschaft. Es sollten also Fachleute aus allen Ländern über sie gemeinsam interessierende Themen miteinander reden. Gleichwohl wären innerhalb des internationalen Kontexts auch spezifisch tschechisch-deutsche Historikerbeziehungen ein wegen der bisherigen Defizite besonders zu förderndes Desiderat.

Hans Lemberg war Gründungsmitglied der Deutsch-Tschechoslowakischen Historikerkommission und von 1997 bis 2005 Vorsitzender der deutschen Sektion. Hans Lemberg byl zakládajícím členem Československo-německé komise historiků a od roku 1997 do roku 2005 předsedou německé sekce.

- 4 Nicht nur tschechische und deutsche *Bohemisten* sollten miteinander reden, sondern tschechische und deutsche *Historiker* ganz allgemein. (Vorbild: ZIF Bielefeld.) Die deutsche (und sonstige ausländische) Bohemistik ist jedoch auf Kontakte mit tschechischen Historikern existentiell angewiesen.
- 5 Nach dem Zusammenbruch der »Mauer« stellt sich die Frage, ob die jahrzehntelang zweigleisigen tschechisch-deutschen Historikerbeziehungen (ČSSR–BRD und ČSSR–DDR) nicht vereinfacht werden könnten. Die historische Bohemistik der DDR hatte zwar eine eigene Prägung, war (durch die Schule Eduard Winters) aber auch von den Wurzeln her mit der der Bundesrepublik verbunden. Freilich: es hat unter Bohemisten jahrzehntelang keinerlei deutsch-deutsches Gespräch über die »Mauer« hinweg gegeben.
- 6 Nicht erst aufgebaut zu werden braucht die traditionell enge Zusammenarbeit der historischen Bohemistik Österreichs mit der Bundesrepublik. Die österreichische Seite wird freilich bei offiziellen »Begegnungen« weiterhin auf einer eigenen tschechisch-österreichischen Bilateralität bestehen.
- 7 Die bundesdeutsche historische Bohemistik, zu Anfang nahezu ausschließlich eine Domäne der Sudetendeutschen gewesen, hat sich seit den sechziger Jahren personell aus diesem Provenienz- und Interesse-Ghetto befreit; sie wird heute sowohl von Historikern getragen, die durch ihre persönliche Verbundenheit mit den böhmischen Ländern wissenschaftliches Interesse mit herkunftsmäßig-emotionaler Bindung vereinigen, als auch von solchen, die mit den böhmischen Ländern nicht durch Herkunft, sondern allein durch ihre wissenschaftlichen Interessen und ihre Ausbildung (Studium meist des Faches Osteuropäische Geschichte, Sprachkenntnisse) verbunden sind.
- 8 Gibt es institutionell prädestinierte Träger einer neuen wissenschaftlichen Gemeinsamkeit?
 - In der ČSR / ČSSR hat es bisher kein Spezialinstitut für *German Studies* gegeben; solche sind von einzelnen Historikern (Gajan, Hroch, Kořalka, Loewenstein u. a.) oder im Rahmen der Germanistik (Goldstücker u. a.) getragen worden. Durch das lange unmögliche Aufgreifen von Tabus auf diesem Feld wird jetzt auf alle historischen

- Institute in der Tschechoslowakei eine intensiverte Beschäftigung mit deutschen Themen zukommen.
- Ein *Deutsches Historisches Institut in Prag* wird wohl kaum errichtet werden. Bisher gibt es solche Institute an Stellen, wo für die deutsche Geschichtsforschung (v. a. außenpolitisch) besonders interessante Quellenbestände liegen, also: London, Paris, Rom, Washington. Immerhin wäre die Errichtung mindestens eines DHI irgendwo im östlichen Europa wünschenswert, möglichst eines solchen in Moskau oder Leningrad und eines in Ostmitteleuropa/Südosteuropa.
 - Gegenwärtig ist in der Bundesrepublik als einziges Institut, das sich ausschließlich mit den böhmischen Ländern beschäftigt, das Collegium Carolinum vorhanden. Es hat schon in den beiden Jahrzehnten, als es in der ČSSR politisch verfemt war, die »Flamme gehütet« und kann daran wie auch an die in der zweiten Hälfte der sechziger Jahre auch offiziell bestehende Zusammenarbeit mit der tschechoslowakischen Geschichtswissenschaft anknüpfen. Für die jetzt beginnende Zeit der Entkrampfung werden neue Möglichkeiten der Zusammenarbeit ausgelotet und definiert.
 - Flankierend wären einige Universitätslehrstühle für osteuropäische oder allgemeine Geschichte zu erwähnen wie auch das Herder-Institut in Marburg oder das Institut für Europäische Geschichte in Mainz, an denen *unter anderem* die Geschichte der böhmischen Länder bzw. der Tschechoslowakei gepflegt wird.
 - Wesentlich wird die Intensität und Kontinuität wissenschaftlicher Beziehungen von Einzelpersonen getragen.
- 9 Das Generationenproblem stellt sich auf beiden Seiten: In der Bundesrepublik muß durch energische Nachwuchsförderung etwas gegen die Überalterung der Bohemistik getan werden; in der Tschechoslowakei hat die personelle Vermehrung der Historiker durch bisher politisch Verfolgte oder Emigranten vor allem die mittleren und älteren Jahrgänge gestärkt. Also: Ehre den Alten (d. h. Personenkontinuität aus den sechziger Jahren), aber Pflege der Jungen (der Nachwuchskontakte).

- 10** Erneuerte tschechisch-deutsche Historikerbeziehungen können der Fortsetzung der 1970 eingefrorenen Entprovinzialisierung der tschechoslowakischen Geschichte bzw. der Geschichte der böhmischen Länder (auf beiden Seiten der Partnerschaft) dienen. Die landesgeschichtliche Auffassung der eigenen (nationalen) Geschichte ist in der Tschechoslowakei weiter verbreitet als in der Bundesrepublik. Das ist vielleicht eine Funktion der Gesamtanzahl der Historiker und der möglichen Welt-offenheit. Komparative Ansätze sind hier wie dort förderungsbedürftig.
- 11** Was kann die bundesdeutsche Seite zur Erneuerung der tschechisch-deutschen Historikerbeziehungen tun? Hilfsaktionen wie 1968 ff. sind nicht mehr angebracht, vielleicht aber Bücherhilfe. Eine Voraussetzung hierfür wäre eine Reform der katastrophalen Bibliotheks-verhältnisse in der Tschechoslowakei: Wiederaufbau der zerstörten Kataloge, allgemeine Zugänglichkeit der Bücher, kein Versickern von Literatursendungen aus dem Ausland bei den Organen des Innenministeriums oder in Privatbibliotheken von Instituts-Bossen. – Verstärkt kommen qualifizierte Stipendienbewerbungen gerade auch von jüngeren Historikern auf uns zu. Die Humboldt-Stiftung, der DAAD und das Institut für europäische Geschichte in Mainz waren schon in den sechziger Jahren Gastgeber einer großen Zahl von tschechischen und slowakischen Historikern. Sie und andere können diese Rolle jetzt wieder unbehindert wahrnehmen.
- 12** Die Aufgaben der bundesdeutschen Bohemistik müßten überprüft werden: Sie hat bisher, wie das Fach Osteuropäische Geschichte überhaupt, die Nachteile der »Fremdhistoriographie« (Quellenferne) durch den wesentlichen Vorteil der Freiheit von Tabus und der Redefreiheit aufwiegen und auf diese Weise eine Stellvertreterfunktion wahrnehmen können. Wenn jetzt auch in der Tschechoslowakei die Beschränkungen von Forschung und Publikation fallen, entsteht für die deutsche Bohemistik die neue Herausforderung, sich dem wissenschaftlichen Wettbewerb zu stellen und ihre Aufgaben zu modifizieren. ●

(Archiv der deutschen Sektion der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission)

Hans Lemberg

DVANÁCT TEZÍ K OBNOVENÍ VZTAHŮ

MEZI ČESKOU A NĚMECKOU HISTORICKOU VĚDOU.

14. ÚNOR 1990.

- 1** Vztahy mezi českými a německými historiky nikdy nebyly normální (pokud je například srovnáme s francouzsko-německými, britsko-německými, holandsko-německými nebo česko-polskými), ani před rokem 1938, tím méně pak po něm, a nebyly normální – odhlédnuto od krátké přestávky popsané níže – až do posledních měsíců.
- 2** Po opětovném navázání v šedesátých letech dosáhly ovšem tyto vztahy kolem roku 1968 již téměř normálu (vzájemná účast na konferencích a publikacích) – načež byly »normalizovány« (husákovským vedením pervertovaném smyslu tohoto slova). – Skutečnost, že »čistkou« ve vědeckých ústavech oficiálně zpřetrhané vazby mezi západoněmeckými a pronásledovanými (a několika málo nepronásledovanými) českými historiky dál neoficiálně existovaly, jistě dodala opětovnému navázání vztahů bázi kontinuity. Protože »normalizované« historické ústavy ČSSR se v sedmdesátých a osmdesátých letech s několika málo výjimkami uzavřely vědeckým kontaktům se SRN, je dnes díky této »kontinuitě« obnova kontaktů s novými vedeními ústavů nebo s novými ústavů o to snazší.
- 3** Obnovující se bilateralitu vztahů je třeba uvítat. Bilateralita je ovšem pouze berličkou; cílem, o který bychom měli vždy usilovat, je internacionalita historické obce. O tématech, která jsou předmětem společného zájmu, by spolu tedy měli diskutovat odborníci ze všech zemí. Vzhledem k dosavadním deficitům zároveň ale představují v rámci mezinárodního kontextu právě vztahy mezi českými a německými historiky mezeru, kterou je třeba zaplnit.
- 4** Neměli by spolu mluvit pouze čeští a němečtí *bohemisté*, ale čeští a němečtí *historici* vůbec (vzor: Centrum pro interdisciplinární výzkum v Bielefeldu). Německá (a jiná zahraniční) bohemistika je ovšem na kontaktech s českými historiky existenčně závislá.
- 5** Po pádu »zdi« vyvstává otázka, zda by nebylo možné zjednodušit desítky let trvající dvoukolejné vztahy mezi českými a německými historiky (ČSSR – SRN a ČSSR – NDR). Historická bohemistika NDR sice měla svůj vlastní ráz, svými kořeny (prostřednictvím školy Eduarda Wintra) ale byla zároveň spojená s bohemistikou západoněmeckou. Samozřejmě: po desítky let nebyl německo-německý dialog mezi bohemisty »přes zed'« možný.

- 6 Spolupráci mezi rakouskou a západoněmeckou historickou bohemistikou není třeba budovat – ta je tradičně úzká. Při oficiálních »setkáních« bude rakouská strana samozřejmě i nadále trvat na vlastní česko-rakouské bilateralitě.
- 7 Západoněmecká historická bohemistika, zpočátku téměř výhradní doména sudetských Němců, se od šedesátých let personálně osvobodila z tohoto provenienčního a zájmového ghetta; dnes jsou jejími nositeli jak historici, kteří svou personální vazbou na české země spojují vědecký zájem s emočním poutem k zemi svého původu, tak i tací, které s českými zeměmi nespojuje původ, ale pouze vědecký zájem a vzdělání (převážně studium oboru východoevropských dějin, jazykové znalosti).
- 8 Existují institucionálně predestinovaní nositelé nové vědecké vzájemnosti?
- V ČSR/ČSSR doposud neexistoval žádný speciální ústav pro *German Studies*; takováto studia byla prováděna buď jednotlivými historiky (Gajan, Hroch, Kořalka, Loewenstein aj.) nebo v rámci oboru germanistika (Goldstücker aj.). Vzhledem k dlouhodobé nemožnosti věnovat se tabuizovaným tématům na tomto poli čeká nyní všechny historické ústavy v Československu období zvýšeného zájmu o německá témata.
 - *Německý historický ústav v Praze* zřejmě těžko vznikne. Doposud existují podobné ústavy na místech, kde se nacházejí pro německou historickou vědu (především ze zahraničněpolitického hlediska) obzvlášť zajímavé pramenné fondy, tedy: v Londýně, Paříži, Římě, Washingtonu. Zřízení alespoň jednoho NHÚ ve východní Evropě by bylo přinejmenším žádoucí, nejlépe jednoho v Moskvě nebo Leningradu a jednoho ve středovýchodní /jihovýchodní Evropě.
 - V současné době existuje v západním Německu jediný ústav, který se zabývá výhradně dějinami českých zemí – Collegium Carolinum. Již v obou desetiletích, kdy jím bylo v ČSSR z politických důvodů opovrhováno, se »staral o to, aby plamen nevyhasl«, a může na tuto aktivitu navázat stejně jako na oficiální spolupráci s československou historickou vědou, ke které došlo v druhé polovině šedesátých let. Pro nyní nastávající období uvolnění se hledají a definují nové možnosti spolupráce.

- Rovněž je třeba zmínit některé univerzitní katedry východoevropských dějin či všeobecných dějin stejně jako Herderův institut v Marburgu nebo Ústav evropských dějin v Mohuči, které se *mimo jiné* věnují dějinám českých zemí, resp. Československa.
 - Zásadní význam pro intenzitu a kontinuitu vědeckých vztahů budou mít jednotlivé osobnosti.
- 9** Generační problém vyvstává na obou stranách: V západním Německu je třeba prostřednictvím energické podpory mladých badatelů odstranit přestárlost bohemistiky; v Československu příchodem doposud politicky pronásledovaných jedinců a emigrantů personálně posílily mezi historiky především střední a starší ročníky. Tedy: čest starým (to znamená personální kontinuitu ze šedesátých let), ale podporu mladým (tedy kontaktům akademického dorostu).
- 10** Obnovené vztahy mezi českými a německými historiky mohou (na obou stranách partnerství) posloužit k postupnému odbourání provinciality československých dějin, resp. dějin českých zemí; procesu, který zamrzl roku 1970. Pojetí vlastní (národní) minulosti z perspektivy zemských dějin je v Československu rozšířenější než v západním Německu. Snad je to funkce celkového počtu historiků a možné otevřenosti světu. Komparativní přístupy je třeba na obou stranách podporovat.
- 11** Co může udělat západoněmecká strana pro obnovení vztahů mezi českými a německými historiky? Výpomocné akce jako roku 1968 a v pozdějších letech již nejsou na místě, snad ale pomoc týkající se knižních fondů. Předpokladem pro ni by byla reforma katastrofálních poměrů v československých knihovnách: obnova zničených katalogů, všeobecný přístup ke knihám, konec mizení zahraničních knižních zásilek u orgánů ministerstva vnitra nebo v soukromých knihovnách šéfů ústavů. – Přichází nám stále víc kvalifikovaných žádostí o stipendia – a to právě od mladých historiků. Humboldtova nadace, Německá akademická výměnná služba a Ústav evropských dějin v Mohuči hostily v šedesátých letech velký počet českých a slovenských historiků. Tyto a jiné instituce se podobných aktivit mohou bez překážek opět ujmout.
- 12** Úkoly západoněmecké bohemistiky je třeba přehodnotit. Stejně jako v případě východoevropských dějin vůbec vyvažovala doposud bohemistika nevýhody »historiografie na dálku« (vzdálenost od pramenů) zásadní výhodou svobodného výběru témat a svobodného projevu a mohla tak vykonávat funkci zástupce. Když se ale dnes i v Československu výzkum a publikace zbavují omezení, vyvstává pro německou bohemistiku nová výzva: zapojit se do vědecké soutěže a modifikovat své vlastní úkoly. ●

(Překlad Helena Zimmermann)

ERKLÄRUNG DER BEIDEN AUSSEN-MINISTER [DER BUNDESREPUBLIK DEUTSCHLAND HANS-DIETRICH GENSCHER UND DER TSCHECHOSLOWAKISCHEN SOZIALISTISCHEN REPUBLIK JIŘÍ DIENSTBIER] ZUR GRÜNDUNG EINER DEUTSCH-TSCHECHOSLOWAKISCHEN HISTORIKER-KOMMISSION. [TEXTFASSUNG VOM 1. FEBRUAR 1990].

Beide Minister waren sich einig in dem Wunsch, daß eine Gemeinsame Historiker-Kommission gegründet wird. Ihr sollen namhafte Fachwissenschaftler aus beiden Ländern angehören.

Aufgabe der Kommission soll es sein, die gemeinsame Geschichte der Völker beider Länder, vor allem in diesem Jahrhundert, gemeinsam zu erforschen und zu bewerten.

Die Kommission sollte alle diese Fragen in breitem historischem Kontext erforschen, einschließlich der positiven Seiten des gegenseitigen Zusammenlebens, aber auch der tragischen Erfahrungen der Völker beider Länder im Zusammenhang mit dem Beginn, dem Verlauf und den Ergebnissen des Zweiten Weltkrieges.

Beide Minister gehen davon aus, daß die am 09.11.1989 vereinbarte Förderung der direkten Zusammenarbeit der Archive einschließlich des Austausches solcher Archivalien, die die Geschichte der jeweils anderen Seite betreffen, die Arbeit der Kommission erleichtern wird.

Sie betrachten es auch als wünschenswert, daß die Öffentlichkeit in der Tschechoslowakei und in der Bundesrepublik Deutschland über den Fortgang der Arbeiten der Kommission informiert wird. ●

(Archiv der deutschen Sektion der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission)

PROHLÁŠENÍ MINISTRŮ ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ [HANSE-DIETRICH GENSCHERA ZA SPOLKOVOU REPUBLIKU NĚMECKO A JIŘÍHO DIENSTBIERA ZA ČESKO-SLOVENSKOU SOCIALISTICKOU REPUBLIKU] O ZŘÍZENÍ ČESKOSLOVENSKO-NĚMECKÉ KOMISE HISTORIKŮ. [ZNĚNÍ TEXTU Z 1. ÚNORA 1990].

Oba ministři se shodli na přání zřídit společnou komisi historiků, jejímiž členy by se měli stát významní vědci z obou zemí.

Úkolem komise by měl být společný výzkum a zhodnocení společných dějin národů obou zemí, a to především v tomto století.

Komise by všechny tyto otázky měla zkoumat v širokém historickém kontextu, včetně pozitivních stránek vzájemného soužití, ale také tragických zkušeností národů obou zemí v souvislosti se vznikem, průběhem a výsledky druhé světové války.

Oba ministři vycházejí z toho, že dne 9. listopadu 1989 sjednaná podpora přímé spolupráce archivů včetně výměny archiválií týkajících se dějin druhé strany usnadní práci komise.

Považují také za žádoucí, aby veřejnost v Československu stejně jako ve Spolkové republice Německo byla o postupu práce komise informována. ●

(Překlad Helena Zimmermann)

SCHLUSSKOMMUNIQUE
[DER ERSTEN SITZUNG DER DEUTSCH-
TSSCHECHOSLOWAKISCHEN HISTORIKER-
KOMMISSION AM 15. UND 16. JUNI 1990
IN PRAG]

Die von den Außenministern der Tschechischen und Slowakischen Föderativen Republik und der Bundesrepublik Deutschland berufene gemeinsame Historikerkommission hat am 15. und 16. Juni 1990 in Prag ihre Gespräche aufgenommen. Der Außenminister der Tschechischen und Slowakischen Föderativen Republik, Jiří Dienstbier, und der Botschafter der Bundesrepublik Deutschland, Herrmann Huber, wünschten der Kommission einen guten Beginn ihrer Arbeit.

An den Gesprächen nahmen von tschechoslowakischer Seite teil: Jan Křen, Toman Brod, Jozef Jablonický, Jiří Kořalka, Dušan Kováč, Rudolf Kučera und Václav Kural; von deutscher Seite: Rudolf Vierhaus, Detlef Brandes, Ludolf Herbst, Hans Lemberg, Hans Mommsen und Ferdinand Seibt.

Die Verhandlungen dienten der Verständigung über die Aufgaben und die Arbeitsweise der Kommission und konzentrierten sich auf zentrale Probleme der Geschichte der wechselseitigen Beziehungen der Tschechen, Slowaken und Deutschen. Der im Geiste der Offenheit und Kollegialität geführte Gedankenaustausch gelangte zu dem Ergebnis, daß die Katastrophen der dreißiger und vierziger Jahre des 20. Jahrhunderts in größeren historischen Zusammenhängen und insbesondere vor dem Hintergrund des langfristigen Zusammenlebens von Tschechen, Slowaken, Deutschen und Juden gesehen werden müssen. Dabei gilt es, den Blick nicht nur auf das Trennende, sondern auch auf das Verbindende zu lenken.

Die Kommission setzt sich zum Ziel, die historische Forschung in beiden Ländern auf längere Zeit zu fördern. Aufgrund des Berichts der Mitarbeiter [Sekretäre] des tschechoslowakischen Teils der Kommission, Jaroslav Kučera und Pavel Škorpil, beschloß die Kommission, eine gemischte Arbeitsgruppe ins Leben zu rufen, die den Vorgang und die Folgen der Zerschlagung der Tschechoslowakischen Republik, der deutschen Politik in den abgetrennten Gebieten, im Protektorat Böhmen und Mähren und in und gegenüber

ZÁVĚREČNÉ KOMUNIKÉ
[PRVNÍHO ZASEDÁNÍ ČESKOSLOVENSKO-
NĚMECKÉ KOMISE HISTORIKŮ
Z 15. A 16. ČERVNA 1990 V PRAZE]

Ve dnech 15. a 16. června 1990 sešla se v Praze ke svému prvnímu zasedání společná komise historiků České a [S]lovenské [F]ederativní [R]epubliky a Spolkové republiky Německo, která se ustavila z iniciativy ministrů zahraničí obou států. Účastníky jednání pozdravil ministr zahraničních věcí České a [S]lovenské [F]ederativní [R]epubliky Jiří Dienstbier a velvyslanec Spolkové republiky Německo Hermann Huber.

Práce komise se za německou stranu zúčastnili: Rudolf Vierhaus, Detlef Brandes, Ludolf Herbst, Hans Lemberg, Hanns Mommsen a Ferdinand Seibt; za československou stranu: Jan Křen, Toman Brod, Jozef Jablonický, Jiří Kořalka, Dušan Kováč, Rudolf Kučera a Václav Kural.

Jednání dospělo ke shodě o úkolech a způsobech práce komise. Rozmluvy se soustředily na klíčové problémy dějin vzájemných vztahů mezi Čechy, Slováky a Němci. Z výměny názorů, vedené v otevřeném a kolegiálním duchu vyplynulo, že katastrofy 30. a 40. let 20. století lze zkoumat pouze v širších historických souvislostech a především na pozadí dlouhodobého soužití Čechů, Slováků, Němců a Židů. Přitom je nutné věnovat pozornost nejen tomu, co nás dělí, nýbrž i tomu, co nás spojuje.

Komise si klade za úkol soustavně podporovat historická bádání v obou zemích. Na základě zprávy spolupracovníků [tajemníků] československé části komise, Jaroslava Kučery a Pavla Škorpila, rozhodla se komise vytvořit smíšenou pracovní skupinu, která prozkoumá průběh a následky rozbití Československé republiky, německé politiky v odtržených územích, v protektorátu Čechy a Morava, na Slovensku a vůči němu. Rovněž bude zkoumat příčiny a průběh vyhánění a vysídlení německého obyvatelstva z Československa.

Komise se dále dohodla uspořádat v příštím roce konferenci, která se bude na komparativním základě zabývat vzájemným vztahem národního hnutí a demokratizace ve vývoji Čechů, Slováků a Němců

der Slowakei untersuchen soll. Desgleichen soll sie die Ursachen und die Vorgänge der Vertreibung und der Aussiedlung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei erforschen.

Die Kommission kam ferner überein, im kommenden Jahr eine Tagung zu veranstalten, die das Wechselverhältnis von nationaler Bewegung und Demokratisierung in der tschechischen, slowakischen und deutschen Entwicklung zwischen 1815 und 1938 vergleichend behandelt. Darüber hinaus wurden weitere Tagungen ins Auge gefaßt, welche die Phase der Krisen und Katastrophen zwischen 1938 und 1948, die deutsch-tschechoslowakischen politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Beziehungen und die Chancen und Probleme des nachbarschaftlichen Verhältnisses nach 1918 zum Gegenstand haben.

Die Kommission setzt sich mit Nachdruck dafür ein, die Archive weiter zu öffnen und Mittel für die Erschließung und Sicherung von Archivbeständen bereitzustellen, die für die Erforschung der deutsch-tschechoslowakischen Beziehungen bedeutsam sind, den Austausch von Forschern durch Stipendien und Gastprofessuren zu fördern und die Ausstattung mit Forschungsmitteln zu verbessern. [...] ●

(Archiv der deutschen Sektion der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission)

Die Gründungsvorsitzenden der Historikerkommission (v.l.) Rudolf Vierhaus und Jan Křen mit Präsident Václav Havel, April 1995.
Zakládající předsedové komise historiků (zleva) Rudolf Vierhaus a Jan Křen s prezidentem Václavem Havlem, duben 1995.

v letech 1815–1938. Kromě toho se počítá s konferencemi, jež budou věnovány období krizí a katastrof let 1938–1948, německo-československým politickým, hospodářským a kulturním vztahům, jakož i možnostem a problémům sousedských vztahů po roce 1918.

Komise bude důrazně prosazovat, aby se dále zpřístupnily archivy a aby se všestranně zlepšila péče o ty archivní fondy, které jsou důležité pro výzkum německo-československých vztahů. Komise se též zasadí o výměnu badatelů poskytováním stipendií a hostování profesorů a bude usilovat o zvýšení prostředků na bádání. [...] ●

(Archiv německé sekce Česko-německé a Slovensko-německé komise historiků)

DIE VERANKERUNG DER DEUTSCH-TSCHECHOSLOWAKISCHEN BZW. DEUTSCH-TSCHECHISCHEN UND DEUTSCH-SLOWAKISCHEN HISTORIKERKOMMISSION IN ZWISCHENSTAATLICHEN DOKUMENTEN

Vertrag vom 27. Februar 1992 zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Tschechischen und Slowakischen Föderativen Republik über gute Nachbarschaft und freundschaftliche Zusammenarbeit

Artikel 27

Die Vertragsparteien werden alle Aktivitäten unterstützen, die zu einem gemeinsamen Verständnis der deutsch-tschechoslowakischen Geschichte, vor allem dieses Jahrhunderts, beitragen. Dazu gehört auch die Arbeit der gemeinsamen Historikerkommission und der unabhängigen deutsch-tschechoslowakischen Schulbuchkonferenzen. ●

(Bundesgesetzblatt, Jahrgang 1992, Teil II, S. 470)

UKOTVENÍ ČESKOSLOVENSKO-NĚMECKÉ, RESP. ČESKO-NĚMECKÉ A SLOVENSKO-NĚMECKÉ KOMISE HISTORIKŮ V MEZIVLÁDNÍCH DOKUMENTECH

Smlouva mezi Spolkovou republikou Německo a Českou a Slovenskou Federativní Republikou o dobrém sousedství a přátelské spolupráci z 27. února 1992

Článek 27

Smluvní strany budou podporovat všechny aktivity, přispívající ke společnému pochopení německo-československých dějin, především tohoto století. K tomu patří také práce společné komise historiků a nezávislých německo-československých konferencí o školních učebnicích. ●

(Bundesgesetzblatt, Jahrgang 1992, Teil II, S. 470)

Bundeskanzler Helmut Kohl und Präsident Václav Havel bei der Unterzeichnung des Vertrags über gute Nachbarschaft und freundschaftliche Zusammenarbeit.

Spolkový kancléř Helmut Kohl a prezident Václav Havel při podpisu Smlouvy o dobrém sousedství a přátelské spolupráci.

Deutsch-Tschechische Erklärung über die gegenseitigen Beziehungen und deren künftige Entwicklung vom 21. Januar 1997

Die Regierungen der Bundesrepublik Deutschland und der Tschechischen Republik [...] erklären gemeinsam: [...]

VIII

Beide Seiten stimmen darin überein, daß die historische Entwicklung der Beziehungen zwischen Deutschen und Tschechen insbesondere in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts der gemeinsamen Erforschung bedarf und treten daher für die Fortführung der bisherigen erfolgreichen Arbeit der deutsch-tschechischen Historikerkommission ein. [...]

Prag, den 21. Januar 1997

Für die Regierung der Bundesrepublik Deutschland
Dr. Helmut Kohl
Dr. Klaus Kinkel

Für die Regierung der Tschechischen Republik
Prof. Václav Klaus
Josef Zieleniec ●

(abgedruckt in: Deutsch-tschechische Beziehungen. Arbeitstexte zur politischen Bildung. Hrsg. von der Sächsischen Landeszentrale für politische Bildung in Zusammenarbeit mit der deutsch-tschechischen Historikerkommission. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1998, S. 54–57.)

Česko-německá deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji z 21. ledna 1997

Vlády České republiky a Spolkové republiky Německo [...] společně prohlašují: [...]

VIII

Obě strany se shodují v tom, že historický vývoj vztahů mezi Čechy a Němci zejména v první polovině 20. století vyžaduje společné zkoumání, a proto se zasazují za pokračování dosavadní úspěšné práce česko-německé komise historiků. [...]

Praha, dne 21. ledna r. 1997

Za vládu Spolkové republiky Německo
Dr. Helmut Kohl
Dr. Klaus Kinkel

Za vládu České republiky
Prof. Václav Klaus
Josef Zieleniec ●

(publikováno: Velvyslanectví České republiky ve Spolkové republice Německo / Botschaft der Tschechischen Republik in der Bundesrepublik Deutschland, dostupné z URL: www.mzv.cz/berlin/cz/vzajemne_vztahy/cesko_nemecka_deklarace_o_vzajemnych.html, cit. 27. 7. 2015)

Hans Lemberg

HABEN WIR WIEDER EINE »TSCHECHEI«?
ODER: WIE SOLL DAS KIND DENN HEISSEN?

Die *Tschechische und Slowakische Republik* hat sich geteilt. Es sind zwei neue Staaten entstanden, jeder mit seiner spezifischen Tradition, jeder in gewisser Weise neu. Wie bei jedem Neugeborenen stellt sich die Frage, welchen Namen das Kind denn bekommen soll. Offiziell ist das kein Problem: Die Namen *Tschechische Republik* (*Česká republika*, ČR) und *Slowakische Republik* (*Slovenská republika*, SR) stehen fest¹ und sind von marmorner Schlichtheit, anders als die letzten komplizierten Namensvarianten des gemeinsamen Vorgängerstaates, der Tschechoslowakei, deren Name allein im Jahre 1990 zweimal geändert wurde;² in der Aufspaltung des Namens *tschechoslowakisch* der vorletzten Variante in *tschechisch* und *slowakisch* deutete sich bereits die Tendenz zur Teilung des Gesamtstaates an. [...]

Bleibe also doch nur die direkte Übersetzung von *Česko* durch das diesem Begriff sprachlich nahestehende Wort *Tschechei*? Die weit verbreitete und von verschiedenen Autoren suggerierte Meinung, Hitler oder zumindest »die Nazis« hätten die Vokabel *Tschechei* erfunden,³ ist falsch: Das Wort ist schon vor 1933 als Kurzform für das lange Wort Tschechoslowakei gebraucht worden,⁴ und zwar auch von solchen, die diesem Staat durchaus positiv oder aber emotionslos gegenüberstanden. Nur: in den tschechischen Ohren hat sich die Verwendung durch Hitler oder wahrscheinlich auch durch den deutschen Gebrauch im »Volkstumskampf« der

1 Seit der Föderalisierung der ČSSR im Jahre 1968 hießen die beiden Teilstaaten *Česká socialistická republika* und *Slovenská republika* mit Abkürzungen, die bereits anderweitig »besetzt« waren: ČSR (zu verwechseln mit dem Gesamtstaatsnamen vor 1960 *Československá [r]epublika*) und SSR (zu verwechseln mit dem Gattungsbegriff für die Teilstaaten der UdSSR: *Sozialistische Sowjetrepublik*). Seit der Teilung des Wortes »sozialistisch« im Gesamtstaatsnamen wurden auch die beiden Teilstaaten umbenannt; sie hießen dann so wie die heutigen souveränen Einzelstaaten ČR und SR. Während der Name *Česká [r]epublika* vor 1990 nie existiert hat, gab es bereits einen Staat namens *Slowakische Republik* – von 1939 bis 1945.

2 Von *Československá socialistická republika* (ČSSR) zu *Československá federativní republika* (ČSFR) am 29. März 1990 (Sbírka zákonů 81/1990) und – nicht einmal einen Monat später, am 20. April, in *Česká a Slovenská [F]ederativní [R]epublika* (ČSFR) (Sbírka 101/1990). S. auch gleich danach Sbírka 102/1990 über die neuen Staatssymbole der ČSFR.

3 S. z. B. Jiří Felix u. a.: *Křestní jméno Česko. Historici a filologové uvažují o názvu České republiky. Jak se bude jmenovat? [Taufname »Česko«.* Historiker und Philologen denken über die Benennung der Tschechischen Republik nach. Wie wird sie heißen?]. In: *Lidové noviny* v. 24. 7. 1992. — Jan Horálek: *Snad, ale ... [Vielleicht, aber ...]*. In: *Přítomnost* 7 (1992), S. 13 u. a. m.

4 In einem Bericht der Deutschen Botschaft Wien (Riepenhausen, Bericht über Gespräch mit Lodgman) vom 24. Oktober 1919 kommt wenige Absätze voneinander getrennt sowohl *Tschechei* als auch *Tschechien* vor; Zeichen für die noch unsichere Terminologie: Deutsche Gesandtschaftsberichte aus Prag. Innenpolitik und Minderheitenprobleme in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Teil I. Hrsg. von Manfred Alexander. München–Wien 1983 [künftig: *Gesandtschaftsberichte* I]. Nr. 76, S. 208–212. — Vgl. auch das Stichwort »Tschechei« in: *Meyers Lexikon*. 7. Aufl. Bd. 12. Leipzig 1930, Sp. 114: »Tschechei (Tschechien), volkstümliche Bezeichnungen für Tschechoslowakei.« Für den Hinweis danke ich Herrn Markus Osterrieder, Collegium Carolinum, München.

dreißiger Jahre eingeprägt,⁵ und so sollte man wohl diese seither negativ besetzte Vokabel, weil sie bei den Tschechen, aber auch bei manchen sensibilisierten Deutschen, Unbehagen verursacht, ebenso vermeiden wie die Bezeichnung *Wenden* für die *Sorben*, die früher auch ganz normal in Gebrauch war, aber dann irgendwann zu schmerzen angefangen hat. (Ähnlich: *Zigeuner* für *Sinti und Roma*.) Entsprechend haben sich Lehrer an Schulen und Hochschulen in Deutschland einige Jahrzehnte lang – nicht ohne Erfolg – bemüht, jungen Leuten beizubringen, daß man lieber nicht *Tschechei* sagen sollte. Doch da hatte man als Alternative eben entweder die *Tschechoslowakei* oder die bereits erwähnten *böhmischen Länder*.

Also *Tschechien*? Das entspräche den Wortbildungen *Kroatien, Serbien, Slowenien, Slawonien, Bosnien*, ja auch *Italien und Belgien*. Das Wort *Tschechien* klingt freilich ungewohnt, manchen erscheint es sogar lächerlich.⁶ Dem kann man andererseits entgegenhalten, daß das Wort schon für 1876 bezeugt ist, damals freilich als Bezeichnung für die Gesamtheit der tschechischen Nation, auf ihr Land projiziert.⁷ In der gleichen Bedeutung treffen wir das Wort bald nach der Gründung der Tschechoslowakei wieder: In einer Aufzeichnung des Berliner Auswärtigen Amtes vom 9. Dezember 1918 wird von der »Zusammengehörigkeit [Deutschböhmens] mit dem eigentlichen ›Tschechien‹« gesprochen, das heißt also mit dem tschechischen Sprachgebiet innerhalb des neuen Staates.⁸ *Tschechien* kommt

5 Belege aus der Zeit der Sudetenkrise: Staatssekretär v. Weizsäcker 19.8.1938 (Akten zur deutschen auswärtigen Politik (ADAP). Serie D. Bd. 2. Baden-Baden 1950, Nr. 374, S. 473.) (Im Sprachgebrauch Weizsäckers scheint *Tschechei* vor allem als Kurzbezeichnung für *Tschechoslowakei* zu fungieren, da er auch normalerweise *tschechisch* für *tschechoslowakisch* gebraucht.) — Anonyme undatierte (1938) Denkschrift aus der Kanzlei K. Henleins: Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947. Dokumentensammlung. Hrsg. von Václav Král. Praha 1964, Nr. 148, S. 221. — Woermann, AA Berlin, 19.09.1938: »Rest-Tschechei (ohne die fremden Randgebiete und ohne die Slowakei)« (ADAP, Serie D, Bd. 2, S. 672–675).

6 So die Bewertung (»das klingt erst recht wie ein Schmäh«) in: Berthold Kohler: Tschechien? Schwejkoland? Wie heißt die Heimat? Tschechische Republik sucht einen Rufnamen! Belastete und andere Varianten. In: Frankfurter Allgemeine Zeitung v. 6. 1. 1993. — S. auch die weniger entschiedene Stellungnahme von Ulrich Glauber: Ein Problem für die Deutschen. Im Hintergrund: Tschechei oder Tschechien? In: Frankfurter Rundschau v. 7. 1. 1993. — Beiden genannten, den Problemstand gültig darstellenden Artikeln wäre an die Seite zu stellen: Michael Frank: Wo bitte liegt Tschechien? Der Neue Staat sucht für die Nachbarn seinen Namen. In: Süddeutsche Zeitung v. 2./3. 1. 1993.

7 [Anonymus:] Bilder aus Böhmen. Leipzig 1876, 1: »... konnte man [...] von Palazky [sic] sagen: in seinem Lager sei Tschechien.« (Als Paraphrase von Grillparzers »In deinem Lager ist Österreich.«).

8 In einer Aufzeichnung im Berliner Auswärtigen Amt vom 9. Dezember 1918: Gesandtschaftsberichte I, Nr. A13, S. 579.

allerdings auch als Synonym für den neuen Staat in seiner Gesamtheit vor, so etwa im Bericht des deutschen Konsulats in Brünn vom 2. Februar 1919.⁹ Angesichts einer so beachtlichen Vorgeschichte des Begriffs *Tschechien* empfiehlt sich vielleicht doch ein kühleres Nachdenken über seine Verwendbarkeit.

Überhaupt lohnt es sich, sich den erstaunlich langsamen und unentschlossenen Weg vor Augen zu führen, dessen es bedurfte, bis der halb offizielle Staatsname »Tschechoslowakei« im Deutschen sich einbürgerte. 1919 hat man, bis sich endgültig die Form *Tschechoslowakei* durchgesetzt hat, unter anderem *Tschechien* wie auch *Tschechoslowakien* verwendet.¹⁰ In den ersten Berichten der deutschen diplomatischen Vertretung in Prag nach der Staatsgründung nach Berlin¹¹ finden sich die Formulierungen *tschechoslowakischer Staat* (am häufigsten), *Tschechoslowakische Republik*, *tschechisch-slowakischer Staat* (so schon am 25. Oktober 1918),¹² *Tschechoslowakisches Staatswesen*,¹³ *Tschechenstaat* (schon am 22. Oktober 1918)¹⁴ u. a. Spätestens ab 17. Januar 1919 wird auch *Tschechoslowakei* verwendet.¹⁵ Ähnlich verhält es sich mit dem publizistischen Sprachgebrauch: Auch hier findet sich abwechselnd das gezeigte Spektrum in seiner ganzen Breite, bis sich endlich *Tschechoslowakei* in verschiedenen Schreibungen¹⁶ als alleinige halbwegs offizielle Kurzbezeichnung durchsetzt; im mündlichen Gebrauch kam *Tschechien* langsam abhanden,¹⁷ während *Tschechei* auch danach in Verwendung blieb. Daß *Tschechei* auch heute noch von vielen gebraucht wird, vor allem in grenznahen Gebieten Bayerns oder in sudetendeutschen Kreisen, wo der unreflektierte Sprachgebrauch der Vorkriegszeit weiterwirkt, mag ja stimmen; daß aber diese Bezeichnung besser als *Tschechien* den deutschen Wortbildungsregeln entsprechen soll,¹⁸ ist irrig. [...]

9 Gesandtschaftsberichte I, Nr. 51, S. 144. — S. auch oben, Anm. 4.

10 So im Bericht des Deutschen Konsulats Prag an das Auswärtige Amt vom 25. Juli 1919. Gesandtschaftsberichte I, Nr. 62, S. 176; auch noch im Bericht des Deutschen Konsulats Brünn am 19. Oktober 1919 (ebenda, Nr. 73, S. 200).

11 Gesandtschaftsberichte I, Nr. 1–47.

12 Generalkonsul v. Gebsattel, ebenda, Nr. A 6, S. 561.

13 v. Gebsattel, ebenda, Nr. A 15, S. 583 f.

14 v. Gebsattel, ebenda, Nr. A 4, S. 551.

15 v. Gebsattel, ebenda, Nr. 48, S. 137. Im gleichen Dokument kommt aber auch *tschechisch-slowakischer Staat* vor und als dessen Träger abwechselnd die *Tschechen* und die *Tschechoslowaken*.

16 Vgl. in den im Verzeichnis deutschsprachiger Zeitschriftenliteratur. Hrsg. von Felix Dietrich. Jg. 1923, Bd. 2 zitierten Titeln von Zeitschriftenaufsätzen nebeneinander *tschechoslowakisch*, *tschecho-slowakisch* und sogar *čzecho-slowakisch*.

17 Bis mindestens 1924 können wir *Tschechien* noch in Titeln von Publikationen antreffen; einige Beispiele aus dem »Dietrich« 1919–1924: E. Friedegg: Die 1. Krise in Tschechien. In: Sonnenschein. Illustrierter Kalender für Familie und Haus. Hrsg. vom Reichsdeutschen Blindenverband. Hamburg 1919, S. 446–449. — G. Herlt: Bessere Aussichten in Tschechien. In: Weltwirtschaftszeitung 4 (1919), S. 1133. — K. Janovsky: Teilnahme Tschechiens an den wirtschaftlichen Sanktionen gegenüber Deutschland. In: Handels-

Museum 36 (1920), S. 214. — E. Hamburger: Nationale Bewegung in Tschechien. In: Mitteilungen der Handelskammer zu Zittau 9 (1921), S. 24. — Ders.: Tschechien. In: Mitteilungen der Handelskammer zu Solingen 21 (1922), S. 184. — E. Stein: Die Deutschen in Tschechien. In: Germania v. 9. 11. 1924. Diese und andere Hinweise verdanke ich Frau Tatjana Tönsmeier, Marburg.

18 Das behauptet mit z. T. unrichtigen Ableitungen -ek-: *Tschechei* oder *Tschechien*? In: Prager Wochenblatt v. 25.–31. 1. 1993. — Ähnlich auch Horálek: *Snad, ale ...*

19 Z. B. 8-Uhr-Nachrichten des Hessischen Rundfunks, 3. Programm, am 2. September 1992.

Insgesamt stehen wir also vor folgendem Befund:

- 1 *Tschechien* entspricht in stärkerem Maße der deutschen Bildung von Ländernamen als *Tschechei*.
- 2 Beide Formen lassen sich gleichwohl als Derivate von lateinischen -ia-Bildungen erklären.
- 3 Die Form *Tschechei* hat eine erheblich geringere zeitliche Tiefe als *Tschechien*.

Der Wortgebrauch freilich schert sich um solche rationalen und historischen Argumente wenig; der Geist der Sprache weht, wo er will (oder wo die Trendsetter ihn hindrängen). Wird also in der gegenwärtigen Situation doch wieder das Wort *Tschechei* in Gebrauch kommen? Es war bald nach dem Bekanntwerden der bevorstehenden Teilung der Tschechoslowakei in der Jahresmitte 1992 mehrfach in unseren Medien zu hören¹⁹ und sogar auf Fernseh-Karten zu lesen. Seitdem zu Neujahr 1993 diese Trennung vollzogen worden ist, hat sich offensichtlich der Sprachgebrauch in den führenden Medien zwischen Österreich und Deutschland gespalten: Die ORF verwendet konsequent *Tschechien*, während die seriösen Medien in Deutschland – wahrscheinlich wegen berechtigter Bedenken gegen das Wort *Tschechei*, andererseits das Wort *Tschechien* doch als ungewohnt scheuend – sich noch für keine der beiden Kurzbezeichnungen entschieden haben: Sie verwenden meist den offiziellen, umständlicheren Staatsnamen, bis hin zu den nächtlichen Straßenzustandsberichten im Rundfunk, wo die stundenlangen Wartezeiten an den Grenzen zu *Polen* (nicht zur *Republik Polen!*) aufgezählt werden, dann jedoch die an der Grenze zur – *Tschechischen Republik*. Die Entscheidung ist hierzulande also noch aufgeschoben, doch nicht aufgehoben. Sollte man in dieser Situation nicht doch dazu ermutigen – vor allem die sprachformenden Medien –, sich mit dem Wort *Tschechien* anzufreunden? Man kann sich daran gewöhnen! ●

(Bohemia 34 (1993), S. 106–114, hier S. 106, 110–112, 114)

Hans Lemberg

MÁME OPĚT »TSCHECHEI«?

ANEB: JAK SE MÁ TO DÍTĚ JMENOVAT?

Česká a Slovenská republika se rozdělila. Vznikly dva nové státy, každý se specifickou tradicí, každý do jisté míry nově. Jako u každého novorozence vystává otázka, jaké jméno má dítě dostat. Oficiálně to není žádný problém: označení *Česká republika* (ČR, *Tschechische Republik*) a *Slovenská republika* (SR, *Slowakische Republik*) jsou pevně daná¹ a prostá jako voda, na rozdíl od posledních komplikovaných variant názvu společného státu, který byl jejich předchůdcem: jen v roce 1990 se jméno Československa dvakrát změnilo;² rozdělení slova *československá* v předposlední variantě na *česká* a *slovenská* již naznačovalo tendenci k rozdělení společného státu. [...]

Zbývá tedy opravdu jen možnost přímého překladu názvu *Česko* pomocí tomuto výrazu blízkého slova *Tschechei*? Velmi rozšířený a různými autory sugerovaný názor, že označení *Tschechei* vymyslel Hitler nebo alespoň »nacisté«,³ je mylný: již před rokem 1933 se používalo jako zkrácená forma dlouhého slova Československo,⁴ a to i ze strany osob, které tento stát vnímaly pozitivně nebo bez emocí. Jenže: českým uším se dnes vybaví jeho užívání Hitlerem nebo možná i německou stranou ve »Volkstums-kampfu« třicátých let.⁵ A tak je asi třeba se tomuto od té doby negativně zabarvenému označení, vzhledem k nevoli, kterou u Čechů, ale i u některých senzibilizovaných Němců vyvolává, vyhnout stejně jako označení *Wenden* [Vendové] pro *Lužické Srby*, které se dříve také běžně užívalo, ale

1 Od federalizace ČSSR v roce 1968 se obě části státu jmenovaly *Česká socialistická republika* a *Slovenská socialistická republika* se zkratkami, které již byly »obsazeny« jinými významy: ČSR (zaměnitelná za zkrácený název celého státu před rokem 1960: *Československá republika*) a SSR (zaměnitelná za druhové označení jednotlivých částí SSSR: *sovětská socialistická republika*). Po odstranění slova »socialistická« z názvu státního celku došlo i ke změně názvů obou dílčích států; jmenovaly se pak stejně jako oba dnešní suverénní státní celky ČR a SR. Zatímco název *Česká republika* před rokem 1990 nikdy neexistoval, stát s názvem *Slovenská republika* tu už jednou byl – od roku 1939 do roku 1945.

2 29. března 1990 z *Československá socialistická republika* (ČSSR) na *Československá federativní republika* (ČSFR) (Sbírka zákonů 81/1990) a ani ne měsíc nato, 20. dubna, na *Česká a Slovenská Federativní Republika* (ČSFR) (Sbírka 101/1990). Viz také Sbírka 102/1990 o státních symbolech ČSFR.

3 Viz např. Jiří Felix aj.: Křestní jméno Česko. Historici a filologové uvažují o názvu České republiky. Jak se bude jmenovat? In: Lidové noviny z 24. 7. 1992. — Jan Horálek: Snad, ale ... In: Přítomnost 7 (1992), s. 13 a mnoho dalších.

4 Ve zprávě Německého vyslanectví ve Vídni (Riepenhausen, zpráva o rozho-
voru s Lodgmanem) z 24. října 1919 se s odstupem několika odstavců

objevuje jak *Tschechei* tak i *Tschechien*; příznak doposud nejisté terminologie: Deutsche Gesandtschaftsberichte aus Prag. Innenpolitik und Minderheitenprobleme in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Teil I. Vyd. Manfred Alexander. München–Wien 1983 [dále: Gesandtschaftsberichte I]. Č. 76, s. 208–212. — Srov. také heslo »Tschechei« in: Meyers Lexikon. 7. Aufl. Bd. 12. Leipzig 1930, sloupec 114: »Tschechei (Tschechien), volkstümliche Bezeichnungen für Tschechoslowakei« [*Tschechei* (*Tschechien*), lidová označení pro Československo]. Za odkaz děkuji panu Markusi Osterriederovi z Collegia Carolina v Mnichově.

5 Dokumenty z dob sudetské krize: státní tajemník v. Weizsäcker 19. 8. 1938 (Akten zur deutschen auswärtigen Politik

pak začalo být vnímáno pejorativně (podobně: *cikáni* pro *Sinty a Romy*). V tomto smyslu se učitelé na školách a univerzitách v Německu několik desítek let – ne bez úspěchu – snažili vštípit mladým lidem, že by raději neměli říkat *Tschechei*. Jako alternativa se ovšem tehdy nabízelo buď *Tschechoslowakei* [Československo] nebo již zmíněné *böhmische Länder* [české země].

Takže tedy *Tschechien*? To by odpovídalo slovním tvarům *Kroatien* [Chorvatsko], *Serbien* [Srbsko], *Slowenien* [Slovinsko], *Slawonien* [Slavonie], *Bosnien* [Bosna], a ovšem také *Italien* [Itálie] a *Belgien* [Belgie]. Jistě: označení *Tschechien* zní nezvykle, někomu se možná zdá směšné.⁶ Proti tomu lze na druhé straně namítnout, že toto slovo je doloženo již roku 1876, tehdy samozřejmě jako označení pro celek českého národa promítnutý v zemském kontextu.⁷ Ve stejném významu se s tímto výrazem opět setkáváme krátce po vzniku Československa: v záznamu berlínského ministerstva zahraničních věcí z 9. prosince 1918 je řeč o »sounáležitosti [*Deutschböhmen* (německých částí Čech)] s vlastním »*Tschechien*«, tedy s českou jazykovou oblastí uvnitř nového státu.⁸ Označení *Tschechien* se ale objevuje také jako synonymum pro nový stát jako celek – například ve zprávě německého konzulátu v Brně z 2. února 1919.⁹ S ohledem na tak výrazný předchozí život slova *Tschechien* lze snad přeci jen doporučit chladnější přístup k otázce jeho možné použitelnosti.

(ADAP). Serie D. Bd. 2. Baden-Baden 1950, č. 374, s. 473.) (Ve Weizsäckerově podání se *Tschechei* zdá být především zkráceným označením pro *Tschechoslowakei*, protože obvykle také užívá *tschechisch* pro *tschechoslowakisch*.) — Anonymní nedatovaný (1938) pamětní spis z kanceláře K. Henleina: Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947. Dokumentensammlung. Vyd. Václav Král. Praha 1964, č. 148, s. 221. — Woermann, AA Berlin, 19.09.1938: »Rest-Tschechei (ohne die fremden Randgebiete und ohne die Slowakei)« [Zbytkové Česko (bez cizích pomezních území a bez Slovenska)] (ADAP, Serie D, Bd. 2, s. 672–675).

6 Viz například zhodnocení (»das klingt erst recht wie ein Schmä« [to teprv zní humorně]) in: Berthold Kohler:

Tschechien? Schwejkoland? Wie heißt die Heimat? Tschechische Republik sucht einen Rufnamen! Belastete und andere Varianten. In: Frankfurter Allgemeine Zeitung z 6. 1. 1993. — A také nerozhodné stanovisko Glaubera: Ulrich Glauber: Ein Problem für die Deutschen. Im Hintergrund: Tschechei oder Tschechien? In: Frankfurter Rundschau ze 7. 1. 1993. — Vedle obou jmenovaných článků popisujících stav problematiky je třeba zmínit také: Michael Frank: Wo bitte liegt Tschechien? Der Neue Staat sucht für die Nachbarn seinen Namen. In: Süddeutsche Zeitung z 2./3. 1. 1993.

7 [Anonym:] Bilder aus Böhmen. Leipzig 1876, 1: »... konnte man [...] von Palazky [sic] sagen: in seinem Lager sei Tschechien.« [... bylo možné [...]

říct o Palazkém [sic], že v jeho táboře je Česko.]. (Jako parafráze Grillparzerova »v tvém táboře je Rakousko.«).

8 V záznamu berlínského ministerstva zahraničních věcí z 9. prosince 1918: *Gesandtschaftsberichte I*, č. A 13, s. 579.

9 *Gesandtschaftsberichte I*, č. 51, s. 144. — Viz také výše, pozn. 4.

Ono se vůbec vyplatí vzpomenout si na tu pozoruhodně pomalou a nerozhodnou cestu, kterou bylo třeba ujit, než se v němčině vžil polooficiální název státu »Československo«. Dokud se definitivně neprosadila forma *Tschechoslowakei*, používaly se roku 1919 mimo jiné i termíny *Tschechien* a *Tschechoslowakien*.¹⁰ V prvních zprávách německého diplomatického zastupitelstva v Praze adresovaných po vzniku státu do Berlína¹¹ se nacházejí formulace *tschechoslowakischer Staat* (nejčastěji), *Tschechoslowakische Republik*, *tschechisch-slowakischer Staat* (již 25. října 1918),¹² *Tschechoslowakisches Staatswesen*,¹³ *Tschechenstaat* (již 22. října 1918)¹⁴ a jiné. Nejpozději od 17. ledna 1919 se užívá i označení *Tschechoslowakei*.¹⁵ Podobně je tomu v jazykovém úzu dobové publicistiky: i zde je možné střídavě nalézt naznačené spektrum v celé jeho šíři, než se konečně prosadí *Tschechoslowakei* v různých způsobech psaní¹⁶ jako jediné jakž takž oficiální zkrácené označení; z mluveného projevu se výraz *Tschechien* pomalu vytratil,¹⁷ zatímco výrazu *Tschechei* se užívalo i nadále. Může být pravda, že označení *Tschechei* i dnes ještě používá mnoho lidí, především v příhraničních oblastech Bavorska nebo v sudetoněmeckých kruzích, kde i nadále působí nereflektovaný jazykový úzus předválečné doby; že by ale toto označení mělo lépe odpovídat německým pravidlům pro tvorbu slov než výraz *Tschechien*,¹⁸ pravda není. [...]

Celkově tedy můžeme konstatovat následující:

- 1 *Tschechien* odpovídá německé tvorbě názvů zemí ve větší míře než *Tschechei*.
- 2 Obě formy lze nicméně vysvětlit jako deriváty latinských tvarů s -ia-.
- 3 Forma *Tschechei* má výrazně menší časovou hloubku než *Tschechien*.

10 Ve zprávě Německého konzulátu v Praze adresované berlínskému ministerstvu zahraničních věcí z 25. července 1919. *Gesandtschaftsberichte I*, č. 62, s. 176; také ještě ve zprávě Německého konzulátu v Brně z 19. října 1919 (tamtéž, č. 73, s. 200).

11 *Gesandtschaftsberichte I*, č. 1–47.

12 Generální konzul v. Gebstattel, tamtéž, č. A6, s. 561.

13 v. Gebstattel, tamtéž, č. A15, s. 583 f.

14 v. Gebstattel, tamtéž, č. A4, s. 551.

15 v. Gebstattel, tamtéž, č. 48, s. 137. Ve stejném dokumentu se ale také objevuje *tschechisch-slowakischer Staat* a jeho nositelem jsou střídavě *Tschechen* a *Tschechoslowaken*.

16 Srov. v seznamu německojazyčné časopisecké literatury *Verzeichnis deutschsprachiger Zeitschriftenliteratur*. Vyd. Felix Dietrich. Jg. 1923, Bd. 2 mezi tituly článků vedle sebe uvedená označení *tschechoslowakisch*, *tschecho-slowakisch* a dokonce i *tschecho-slowakisch*.

17 Minimálně do roku 1924 se s *Tschechien* ještě můžeme setkat v názvech publikací; některé příklady z »Dietricha« 1919–1924: E. Friedegg: *Die 1. Krise in Tschechien*. In: *Sonnenschein*. *Illustrierter Kalender für Familie und Haus*. Vyd. Reichsdeutschen Blindenverband. Hamburg 1919, s. 446–449. — G. Herlt: *Bessere Aussichten in Tschechien*. In: *Weltwirtschaftszeitung* 4 (1919), s. 1133. — K. Janovsky: *Teilnahme Tschechiens an den wirtschaft-*

lichen Sanktionen gegenüber Deutschland. In: *Handels-Museum* 36 (1920), s. 214. — E. Hamburger: *Nationale Bewegung in Tschechien*. In: *Mitteilungen der Handelskammer zu Zittau* 9 (1921), s. 24. — Týž: *Tschechien*. In: *Mitteilungen der Handelskammer zu Solingen* 21 (1922), s. 184. — E. Stein: *Die Deutschen in Tschechien*. In: *Germania* z 9. 11. 1924. Za tyto a jiné odkazy vděčím paní Tatjaně Tönsmeier z Marburgu.

18 S částečně nesprávnými vývody to tvrdí -ek-: *Tschechei* oder *Tschechien*? In: *Prager Wochenblatt* z 25.–31. 1. 1993. — Podobně také Horálek: *Snad, ale ...*

19 Např. zprávy v 8 hodin na 3. programu rozhlasové stanice Hessisches Rundfunk z 2. září 1992.

Užívání slov samozřejmě pramálo souvisí s podobnými racionálními a historickými argumenty; duch jazyka si jde, kam chce (nebo tam, kam ho tlačí tvůrci jazykových trendů). Začne se tedy v současné situaci opět užívat označení *Tschechei*? Krátce po oznámení chystaného dělení Československa ho bylo v polovině roku 1992 možné opakovaně slyšet v našich médiích¹⁹ a dokonce číst i na mapách ukazovaných v televizi. Od chvíle, kdy na začátku roku 1993 k tomuto rozdělení došlo, se jazykový úzus vůdčích médií v Rakousku a Německu zjevně vydal různými směry. Zatímco ORF konsekventně užívá označení *Tschechien*, seriózní média v Německu se – zřejmě kvůli oprávněným pochybnostem o slově *Tschechei*, a na druhou stranu kvůli nezvyklosti slova *Tschechien* – zatím ještě nerozhodla pro žádné z těchto zkrácených označení a většinou užívají oficiální, zdouhavější název státu, a to dokonce i v nočních rozhlasových zprávách o situaci na silnicích, kdy jsou vyjmenovávány nejprve hodinové čekací fronty na hranicích s *Polskem* (nikoliv s *Republik Polen!*), a pak na hranicích s – *Tschechische Republik*. Rozhodnutí se tedy u nás zatím jen oddálilo, jednou k němu ale možná dojde. Nebylo by tedy v dané situaci přeci jen dobré povzbudit – především jazykotvorná média – k tomu, aby se s výrazem *Tschechien* spřátelila? Dá se na něj zvyknout! ●

(Překlad Helena Zimmermann)

STELLUNGNAHME DER GEMEINSAMEN DEUTSCH-TSCHECHISCHEN HISTORIKERKOMMISSION ZU DEN VERTREIBUNGSVERLUSTEN

- 1 Die Angaben über die Vertreibungsoffer, d. h. über die Menschenverluste, die die sudetendeutsche Bevölkerung während und im Zusammenhang mit der Vertreibung und zwangsweisen Aussiedlung aus der Tschechoslowakei erlitten hat, divergieren in extremem Maße und sind deshalb höchst umstritten. Die in deutschen statistischen Erhebungen angegebenen Werte streuen zwischen 220.000 und 270.000 ungeklärten Fällen, die vielfach als Todesfälle interpretiert werden, die in bisher vorliegenden Detailuntersuchungen genannte Größe liegt zwischen 15.000 und – maximal – 30.000 Todesfällen.
- 2 Die Differenz ist das Ergebnis unterschiedlicher Auffassungen über den Begriff der Vertreibungsoffer: Die Detailforschung neigt dazu, nur die Opfer von direkter Gewaltanwendung und abnormen Bedingungen zu berücksichtigen. Dagegen zählt man in Statistiken vielfach alle ungeklärten Fälle zu den Vertreibungsoffern hinzu.

Die voneinander abweichenden Angaben ergeben sich zudem auch aus der Tatsache, daß verschiedene Erhebungs- bzw. Auswertungsmethoden verwendet werden:

- Den detaillierten Zahlen liegen die individuell belegten Todesfälle zugrunde (15.000–30.000).
- Ein anderer Ansatz bestand im Auswerten von kirchlichen Suchkarteien; dabei ergab sich sowohl ein hoher Anteil ungeklärter Fälle (225.000) als auch der Nachweis von 18.889 konkret belegter Todesfälle.
- Von Statistikern wurden aus Mangel an amtlichen Unterlagen über die Sterbefälle Bevölkerungsbilanzen aufgestellt. Der sich dabei ergebende Saldo zwischen der Anfangs- und der Endbevölkerungszahl wird oft mit Todesfällen gleichgesetzt (220.000–270.000).

3 Die besonderen Probleme von Bevölkerungsbilanzen sieht die Kommission darin, daß die meisten Daten, mit denen sie arbeiten, auf Modellrechnungen und Schätzungen beruhen, die nicht bilanzierungsfähige Größen verwenden. Beispielhaft sei auf die größten Unsicherheiten hingewiesen:

- Die Kommission geht davon aus, daß in der Ausgangszahl der sudetendeutschen Bevölkerung in den böhmischen Ländern (3.331.415), die hauptsächlich auf den Ergebnissen der reichsdeutschen Volkszählung vom Mai 1939 beruht, eine nicht unerhebliche Gruppe von Personen enthalten ist, die sich vor 1939 zur tschechischen, 1939 aber zur deutschen Nationalität bekannten. Eine zweite, ebenfalls nicht unerhebliche Gruppe wechselte nach 1945 zur tschechischen Nationalität. Die Bevölkerungsbilanz berücksichtigt derartige Bewegungen nicht in ausreichendem Maße. Die Quantifizierung dieser Gruppen ist derzeit Gegenstand eines deutschen Forschungsprojektes. Erste vorläufige Ergebnisse weisen etwa 90.000 »Nationalitätenwechsler« nach.
- Die in den Bilanzen verwendete Zahl der Wehrmachtsverluste bedarf ebenfalls einer Überprüfung: in den gesamtdeutschen Bilanzen aus den fünfziger Jahren wurden 3,7 Millionen Wehrmachtstote berücksichtigt. Neuere deutsche Forschungen gehen dagegen von einer Zahl um 5 Millionen aus. Das muß bei der Hochrechnung der sudetendeutschen Verluste berücksichtigt werden.
- Nimmt man die mittlerweile öffentlich zugänglichen Angaben der DDR-Volkszählung von 1950 in die Gesamtbilanz auf, die nur 612.000 statt der bisher angenommenen 914.000 ehemalige Sudetendeutsche auf dem Gebiet der DDR aufweist, so erhöht sich die Zahl der ungeklärten Fälle bis über eine halbe Million. Das wäre ein absurdes Ergebnis.

Alle diese Erkenntnisse müßten sich folgerichtig auf die Bevölkerungsbilanzen der Sudetendeutschen auswirken. Da die Abweichungen aber gegenläufig sind, empfiehlt die Kommission, auf die Verwendung von Bilanzen und die daraus errechneten Vertreibungsoffer zu verzichten. Dies umso mehr, als keine Möglichkeit besteht, adäquateres voll bilanzierungsfähiges Datenmaterial zu finden.

- 4 Diese Überlegungen zeigen, daß solche Bilanzierungsversuche zu sehr großen Spannweiten führen und ohne die Möglichkeit ihrer Verifizierung wissenschaftlich unbrauchbar sind. Einen sichereren, weil überprüf-
baren, gleichzeitig aber viel aufwendigeren Ausweg bietet die Verfolgung individueller Schicksale anhand von Quellen. Wichtige und bahnbrechende Ergebnisse sind kürzlich besonders in tschechischen Studien vorgelegt worden.

Danach sind in den Jahren 1945–1946 durch Gewalt, in Internierungslagern, bei Arbeitseinsätzen u. s. w. mindestens 10.000 Menschen ums Leben gekommen; hinzu kommen ca. 5.000–6.000 nicht näher spezifizierte Todesfälle, die jedoch in unmittelbarem Zusammenhang mit den Vertreibungsvorgängen standen, so daß sich nach dem bisherigen Forschungsstand eine Mindestzahl von 15.000–16.000 Opfern – ohne Selbstmorde – ergibt. Diese Zahl wird auch durch die tschechoslowakischen Statistiken für die Jahre 1945 und 1946 bestätigt, die insgesamt 22.247 Todesfälle durch »Gewalt, Fremdeinwirkung und aus ungeklärter Ursache« sowie Selbstmord (6.667) ausweist.

Dem nähert sich die in den genannten Suchkarteien addierte Zahl von nachweislich 18.889 Todesfällen, in der 3.411 nachgewiesene Selbstmorde enthalten sind.

Selbst wenn man annimmt, daß die Datenüberlieferung Lücken aufweisen könnte, gelangt man durch eine Verdoppelung der Mindestzahl zu einer maximalen Anzahl von 30.000 Opfern.

Auch wenn die Kommission sich hier nur mit trockenen Zahlen beschäftigt hat, so hatte sie dabei die traumatischen Folgen von Erfahrungen und Erschütterungen des 20. Jahrhunderts vor Augen, zu denen auch die Vertreibungen und Zwangsaussiedlungen gehörten.

Die Deutsch-Tschechische Historikerkommission ist der Überzeugung, daß die bisher ermittelten Zahlen realistisch sind und daß sie durch weitere Forschungen noch präzisiert werden müssen.

Deshalb spricht sie sich dafür aus, auf die Zahl von 220.000 oder mehr »Vertreibungsoptionen« nicht nur in der wissenschaftlichen Diskussion, sondern auch in politischen Auseinandersetzungen zu verzichten.

Prag–München, 18. Dezember 1996 ●

(Soudobé dějiny 3/4 (1996), S. 600–603)

STANOVISKO SPOLEČNÉ ČESKO-NĚMECKÉ KOMISE HISTORIKŮ K ODSUNOVÝM ZTRÁTÁM

- 1 Údaje o obětech odsunu, tzn. o ztrátách na životech, které utrpělo sudetoněmecké obyvatelstvo během vyhánění a nuceného vysídlování z Československa a v souvislosti s těmito akty, se extrémně liší a jsou proto nanejvýš sporné. Hodnoty udávané v německých statistických propočtech kolísají mezi 220.000 a 270.000 nevyjasněných případů, které se mnohdy interpretují jako úmrtí; údaje uváděné v dosavadních detailních výzkumech se pohybují mezi 15.000 a 30.000 úmrtími.
- 2 Diference je výsledkem odlišných pojetí pojmu oběti odsunu: Detailní výzkumy inklinují k tomu, že přihlížejí pouze k obětem přímých násilných činů a abnormálních podmínek. Všechny nevyjasněné případy uváděné ve statistikách bývají naproti tomu často počítány mezi oběti odsunu.
Odlišné údaje vyplývají nadto také ze skutečnosti, že se používají různé metody šetření a vyhodnocování:
 - Číselným údajům z detailních výzkumů slouží jako podklad individuálně doložená úmrtí (15.000–30.000).
 - Jiný přístup spočívá ve vyhodnocení církevních kartoték hledaných osob; z nich se vyvozuje jak vysoký podíl nevyjasněných případů (225.000), tak důkazy o 18 889 konkrétně doložených úmrtích.
 - Kvůli nedostatku úředních podkladů o úmrtích sestavili statistické bilance obyvatelstva. Rozdíl mezi počátečním a konečným počtem obyvatelstva bývá často ztotožňován s počtem úmrtí (220.000–270.000).
- 3 Obzvláštní problém bilancí obyvatelstva spatřuje komise v tom, že většina dat, se kterými se v nich pracuje, je založena na modelových výpočtech a odhadech, které vycházejí z veličin, jež nejsou při bilancování srovnatelné. Lze například upozornit na největší slabiny těchto výpočtů a odhadů:
 - Komise vychází z toho, že ve výchozím počtu sudetoněmeckého obyvatelstva v českých zemích (3.331.415), který je založen převážně na výsledcích říšskoněmeckého sčítání lidu z května 1939, je obsažena nemalá skupina osob, které se před r. 1939 hlásily k české, avšak v r. 1939 k německé národnosti. Druhá, právě tak nezanedbatelná skupina se naopak po r. 1945 přihlásila místo národnosti německé k národnosti české. Bilance obyvatelstva přihlíží k těmto pohybům v nedostatečné míře. Kvantifikace těchto

skupin je v současné době předmětem německého výzkumného projektu. První předběžné výsledky vykazují asi 90.000 těch, kteří takto změnili národnost.

- Také výše ztrát v německých ozbrojených silách uváděná ve statistických propočtech vyžaduje přezkoumání: v 50. letech se v celoněmeckém měřítku vycházelo z počtu 3,7 milionu padlých příslušníků německé armády. Novější německá bádání docházejí naproti tomu k počtu asi 5 milionů. K tomu je nutno přihlédnout při výpočtu sudetoněmeckých ztrát.
- Zařadí-li se do celkové bilance mezitím zveřejněná data sčítání obyvatelstva v NDR v r. 1950, která vykazují na území NDR pouze 612.000 místo dosud užívaných 914.000 bývalých sudetských Němců, zvýšil by se pak počet nevyjasněných případů až na více než půl milionu. To by vedlo k absurdním výsledkům.

Všechny tyto poznatky by se nutně musely projevit také v bilancích sudetoněmeckého obyvatelstva. Protože však jsou tyto odchylky protichůdné, doporučuje komise, aby se upustilo od používání metody statistických propočetů a z ní odvozovaných obětí odsunu, a to tím spíše, že neexistuje možnost nalezení adekvátnějších dat, která by bylo možno plnohodnotně použít ve statistických propočtech.

- 4 Tyto úvahy ukazují, že statistické propočty vedou k příliš velkému rozpětí a že jsou vědecky nepoužitelné, jestliže neexistuje možnost jejich verifikace. Sledování individuálních osudů na základě pramenů nabízí spolehlivější východisko, neboť je přezkoumatelné, současně je však mnohem náročnější. Důležité a pronikavé výsledky byly nedávno předloženy zejména v českých studiích.

Podle nich zahynulo v letech 1945–1946 násilnou smrtí, v internčních táborech, při pracovním nasazení atd. asi 10.000 lidí. K nim je třeba přiřadit cca. 5.000–6.000 blíže nespecifikovaných úmrtí, která však bezprostředně souvisejí s průběhem odsunu, takže nejnižší počet obětí se podle dosavadního stavu bádání pohybuje – bez sebevražd – mezi 15.000–16.000. Tento počet potvrzují i československé statistiky za léta 1945 a 1946, které uvádějí celkem 22.247 osob, které zemřely v důsledku »násilí, zevních a nevyjasněných příčin« nebo sebevraždy (6.667 případů).

Tomu se přibližuje součet prokazatelných 18.889 úmrtí ve zmíněných kartotékách hledaných osob, v němž je obsaženo 3.411 prokázaných sebevražd.

Dokonce i za předpokladu, že by se v údajích vyskytovaly mezery, dospělo by se zdvojnásobením minimálního počtu obětí k maximálnímu počtu 30.000.

I když se komise zabývala jen strohými čísly, má ovšem na paměti traumatické následky, které byly způsobeny zkušenostmi a otřesy 20. století, jejichž součástí byla i vyhánění a vysídlování obyvatelstva.

Česko-německá komise historiků je přesvědčena, že doposud zjištěné počty jsou realistické a že je nutné precizovat je dalšími výzkumy. Proto zastává názor, aby se ve vědeckém diskursu, ale ani v politických debatách neužívalo počtu 220.000 »obětí odsunu« či počtu ještě vyššího.

Praha–Mnichov, 18. prosince 1996 ●

(Soudobé dějiny 3/4 (1996), s. 600–603)

LAUDATIO VON STAATSMINISTER GÜNTER VERHEUGEN
ANLÄSSLICH DER ÜBERGABE DES GROSSEN VERDIENSTKREUZES
DES VERDIENSTORDENS DER BUNDESREPUBLIK DEUTSCHLAND
AN PROF. RUDOLF VIERHAUS AM 12. JANUAR 1999

Meine Damen und Herren,

die gemeinsame Geschichte von Tschechen, Slowaken und Deutschen, vor allem in diesem Jahrhundert, gemeinsam zu erforschen und zu bewerten, war und ist die Aufgabe der Historikerkommissionen. Sie sind selbst ein Teil der gemeinsamen Geschichte geworden und haben Geschichte geschrieben. Seit ihrer Berufung durch Bundesminister Genscher und den tschechoslowakischen Außenminister Dienstbier im Frühjahr 1990 hat die deutsch-tschechoslowakische Historikerkommission fruchtbare und verdienstvolle Arbeit geleistet. Das Fortbestehen der Kommission in zwei Sektionen mit der tschechischen und der slowakischen Republik nach deren Trennung ist ein Zeichen des Ansehens, die ihre wissenschaftliche Arbeit gefunden hat. Die Wertschätzung der Arbeit der Kommission bezeugt auch der Sonderpreis zum Erich Maria Remarque-Preis der Stadt Osnabrück. Bundespräsident Herzog und Präsident Havel haben die Arbeit der deutsch-tschechischen Kommission durch gemeinsame Einladung der Vorsitzenden zweimal persönlich gewürdigt.

Sehr geehrter Herr Prof. Vierhaus,

seit der Gründung der Kommission führten Sie den Vorsitz auf deutscher Seite, bis Sie im Herbst 1997 Ihr Amt abgeben [sic] haben. Mit dem Großen Verdienstkreuz des Verdienstordens der Bundesrepublik Deutschland, würdigt der Herr Bundespräsident Ihre Arbeit für die Deutsch-Tschechische und die Deutsch-Slowakische Historikerkommission. Ihr Einsatz hat maßgebend zum Erfolg der gemeinsamen Kommissionen beigetragen. Im Umgang mit der schwierigen und leidvollen Geschichte unserer Völker haben Sie hohe wissenschaftliche Kompetenz und viel menschliches Einfühlungsvermögen bewiesen. Dies war gerade in der politisch schwierigen Zeit der Verhandlung zur Deutsch-Tschechischen Erklärung von 1997 von großem Wert. [...]

Meine Damen und Herren,

bis heute wirken im Verhältnis der Deutschen zu ihren Nachbarn im Osten, den Tschechen und Slowaken, Belastungen aus der langen gemeinsamen Geschichte nach. 1945 wurde unser Kontinent in zwei Lager geteilt. Bis 1989 verhinderte der Ost-West-Gegensatz den gleichberechtigten Austausch von Forschungsergebnissen und historischen Interpretationen. Hinter dem Eisernen Vorhang war ein offener Umgang unter den »Bruderstaaten« nicht möglich. Wir müssen heute alles daran setzen, dieses Versäumnis nachzuholen. Wir brauchen die intensive Aufarbeitung der

gemeinsamen Geschichte, damit sich die Beziehungen zwischen unseren Ländern ihrem Potential entsprechend entwickeln können. Dabei sind wir auf Persönlichkeiten wie sie, sehr geehrter Herr Professor Vierhaus, angewiesen.

Immer wieder gab es Versuche, die Arbeit der Kommission durch unsachliche und unfaire Kritik zu stören. Diesen Versuchen ist das Auswärtige Amt stets mit dem Hinweis auf die wissenschaftliche Objektivität der Kommission und die Qualität ihrer Arbeit entgegengetreten. Sie selbst, sehr verehrter Herr Prof. Vierhaus, sind stets ein Garant dieser Qualität gewesen. Sie haben der Polemik Sachlichkeit entgegengesetzt und damit den Prozeß der Verständigung weitergeführt. Ihre wissenschaftliche Autorität und Ihre menschliche Integrität haben wesentlich dazu beigetragen, daß die Kommissionen die Hoffnung, die beide Staaten in sie gesetzt haben, erfüllt hat. [...]

Das Auswärtige Amt hat die Historikerkommission von Anfang an als ein in ihrer Arbeit unabhängiges Gremium angesehen. Bewußt wurde der Auftrag der Kommission allgemein formuliert: Das Recht, selbst Forschungsthemen zu bestimmen, ist Kern jeder akademischen Freiheit. Als Instrument der Versöhnung konnte und kann die wissenschaftliche Arbeit nur glaubwürdig sein, wenn sie regierungsfern ist. Diese Nicht-einmischung von Regierungsseite ermöglichte das offene Gespräch mit Ihren tschechischen und slowakischen Kollegen und war auch ein Schild gegenüber manchen Anfeindungen. Gegenüber der oft sehr unsachlichen Kritik an der Kommission konnte das Auswärtige Amt auf die Unabhängigkeit der Kommission verweisen.

Die beiden Gründungsvorsitzenden der Historikerkommission (v.l.) Rudolf Vierhaus und Jan Křen, 1995. Zakladajúci predsedovia komisie historikov (zľava) Rudolf Vierhaus a Jan Křen, 1995.

Es soll hier nicht unerwähnt bleiben, daß Sie es waren, der das Gespräch mit der »Sudetendeutschen Landsmannschaft« gesucht und geführt hat, nachdem von dort nicht auf die Kommission zugegangen wurde. Daß es bei der offensichtlichen Ablehnung von seiten der Landsmannschaft blieb, ist jedenfalls nicht auf mangelnde Dialogbereitschaft der deutschen Sektion der Historikerkommission zurückzuführen. [...]

Sehr geehrter Herr Professor Vierhaus!

Nachdem Sie Ihr Amt niedergelegt haben, zogen Sie in einem Erfahrungsbericht an Bundesminister Kinkel Bilanz der Kommissionsarbeit. [...]

»Daß es gleichwohl möglich war«, so schrieben Sie an Bundesminister Kinkel, »in der Analyse und Beurteilung der gemeinsamen Geschichte seit dem 19. Jahrhundert selbstverständlich nicht zur vollen Übereinstimmung, wohl aber zu weitgehenden Übereinstimmungen zu gelangen, ist weit mehr als ich erwartet habe.« Es ist, sehr geehrter Professor Vierhaus, auch weit mehr als die Regierungen beider Länder bei der Einsetzung der Kommission erwarten durften. Daß wir heute diese positive Bilanz ziehen können, wäre ohne Sie kaum denkbar.

Ich freue mich daher, Ihnen jetzt in Anerkennung Ihrer besonderen Verdienste das Große Verdienstkreuz des Verdienstordens der Bundesrepublik Deutschland zu überreichen. ●

(Archiv der deutschen Sektion der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission)

LAUDATIO MINISTRA GÜNTERA VERHEUGENA
PRI PRÍLEŽITOSTI UDELENIA VEĽKÉHO KRÍŽA ZA ZÁSLUHY RÁDU
ZA ZÁSLUHY SPOLKOVEJ REPUBLIKY NEMECKO
PROFESOROVI RUDOLFOVI VIERHAUSOVI 12. JANUÁRA 1999

Milé dámy a páni,

úlohou komisie historikov je spoločné skúmanie a hodnotenie spoločných dejín Čechov, Slovákov a Nemcov, predovšetkým v tomto storočí. Sama komisia sa stala súčasťou tejto spoločnej histórie a písala dejiny. Česko-slovensko-nemecká komisia historikov vykonávala plodnú a záslužnú prácu od svojho vzniku z poverenia spolkového ministra Genschera a česko-slovenského ministra zahraničných vecí Dienstbiera začiatkom roku 1990. Pokračovanie pôsobenia komisie v dvoch sekciách s Českou a Slovenskou republikou po ich rozdelení je znakom úcty, akej sa tešila jej vedecká činnosť. Ocenenie práce komisie dosvedčuje aj mimoriadna cena v rámci Geny Ericha Maria Remarquea mesta Osnabrück. Spolkový prezident Herzog a prezident Havel osobne ocenili prácu česko-nemeckej komisie dvojnásobnou spoločnou pozvánkou pre jej predsedov.

Veľactený pán profesor Vierhaus,

od založenia komisie ste boli predsedom za nemeckú stranu až do jesene 1997, keď ste odovzdali funkciu ďalej. Pán spolkový prezident oceňuje Vašu prácu pre Česko-nemeckú a Slovensko-nemeckú komisiu historikov Veľkým krížom za zásluhy Spolkovej republiky Nemecko. Vaše nasadenie rozhodujúcou mierou prispelo k úspechu spoločnej komisie. Svojím prístupom k ťažkým a bolestivým dejinám našich národov ste dokázali vysokú vedeckú kompetentnosť a veľkú ľudskú schopnosť vcítiť sa. To malo vysokú cenu práve počas politicky ťažkého obdobia rokovaní o česko-nemeckom vyhlásení v roku 1997. [...]

Milé dámy a páni,

bremená dlhých spoločných dejín ovplyvňujú vzťahy medzi Nemcami a ich východnými susedmi, Čechmi a Slovákami, dodnes. V roku 1945 bol náš kontinent rozdelený na dva tábory. Do roku 1989 obmedzoval rovnocennú výmenu výsledkov bádania a historických interpretácií rozpor medzi Východom a Západom. Za železnou oponou nebolo otvorené správanie sa medzi »bratskými štátmi« možné. Musíme dnes urobiť všetko preto, aby sme dobehli zameškané. Potrebujeme intenzívne spracovanie spoločných dejín, aby sa vzťahy medzi našimi krajinami mohli rozvíjať v súlade s ich potenciálom. Pri tom sme odkázaní na také osobnosti, ako ste Vy, veľactený pán profesor Vierhaus.

Znovu a znovu sa objavovali pokusy nevedeckou a neférovou kritikou rušiť prácu komisie. Tieto pokusy ministerstvo zahraničných vecí stále odmietalo poukazovaním na vedeckú objektivitu komisie a kvalitu jej práce.

Vy sám, veľactený pán profesor Vierhaus, ste boli vždy zárukou týchto kvalít. Proti polemike ste kládli vecnosť a rozvíjali tým proces porozumenia. Vašou vedeckou autoritou a ľudskou integritou ste podstatnou mierou prispeli k tomu, že komisia splnila nádeje, ktoré do nej vkladali oba štáty. [...]

Ministerstvo zahraničných vecí pokladalo komisiu od začiatku za vo svojej činnosti nezávislé grémium. Úloha komisie bola formulovaná zámerne všeobecne: právo určovať tému výskumu je jadrom každej akademickej slobody. Ako nástroj zmierenia vedecká práca mohla a môže byť dôveryhodnou iba vtedy, keď má ďaleko od vlády. Toto nezasahovanie zo strany vlády umožnilo otvorený dialóg s Vašími českými a slovenskými kolegami a bolo štítom chrániacim pred mnohými nepriateľskými útokmi. V odpovedi na často nedostatočne vecnú kritiku komisie mohlo ministerstvo zahraničných vecí poukázať na jej nezávislosť.

Treba na tomto mieste spomenúť, že ste to boli Vy, kto vyhľadával a viedol dialóg so Sudetonemeckým krajinským združením, keď sa toto neobrátilo na komisiu. Skutočnosť, že združenie zotrvalo pri svojom ostentatívnom odmietaní, nie je výsledkom chýbajúcej ochoty na dialóg nemeckej sekcie komisie historikov. [...]

Veľactený pán profesor Vierhaus!

Potom, čo ste zložili svoju funkciu, predložili ste v dopise spolkovému ministrovi Kinkelovi bilanciu práce komisie. [...]

»To, že bolo možné pri analýze a hodnotení spoločných dejín od 19. storočia dosiahnuť, pochopiteľne, nie úplnú zhodu, ale rozsiahly súhlas, je oveľa viac, než som očakával,« písali ste spolkovému ministrovi Kinkelovi. To je, veľactený profesor Vierhaus, aj oveľa viac, ako dúfali vlády oboch krajín pri založení komisie. Táto pozitívna bilancia by bez Vás bola nemysliteľná.

Som preto rád, že Vám s uznaním Vašich mimoriadnych zásluh môžem udeliť Veľký kríž za zásluhy Rádu za zásluhy Spolkovej republiky Nemecko. ●

(Z nemeckého originálu preložil Miloslav Szabó)

Martin Schulze Wessel, Erik Franzen, Claudia Kraft, Stefanie Schüler-Springorum, Tim Völkerling, Volker Zimmermann, Martin Zückert:
KONZEPTIONELLE ÜBERLEGUNGEN FÜR DIE AUSSTELLUNGEN
DER »STIFTUNG FLUCHT, VERTREIBUNG, VERSÖHNUNG«.
9. SEPTEMBER 2010

VORWORT

Der vorliegende Text wird von den Vorsitzenden der »Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission« (Miloš Řezník, Edita Ivaničková, Martin Schulze Wessel) und der »Deutsch-Polnischen Schulbuchkommission« (Robert Traba, Michael G. Müller) einhellig unterstützt. Den Mitgliedern der Kommissionen ist der Text elektronisch zugeschickt worden, viele weiterführende Hinweise der Mitglieder wurden in den Text integriert. Von allen Kommissionsmitgliedern, die sich zu Wort gemeldet haben, kamen nachdrücklich positive Stellungnahmen. Eine förmliche Abstimmung hat weder in der »Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission« noch in der »Deutsch-Polnischen Schulbuchkommission« stattgefunden.

Der Text versteht sich als Anstoß zu einer Debatte. [...]

[Die Historikerkommission hat während ihrer gemeinsamen Sitzung am 8. Oktober 2010 in Liberec folgenden Beschluss gefasst: »Die Deutsch-Tschechische und Deutsch-Slowakische Historikerkommission macht sich die konzeptionellen Überlegungen zu eigen.«]

1 POLITISCHER HANDLUNGSRAHMEN

In der öffentlichen Diskussion über die geplante museale Dokumentationsstätte zu »Flucht und Vertreibung« war zuletzt viel von der Stiftung, dem Austritt von Beiratsmitgliedern, der Berufung neuer Stiftungsratsmitglieder u. ä. die Rede. Eine konzeptionelle Auseinandersetzung fand hingegen bislang nicht statt. Sie wird durch die Tatsache behindert, dass die Stiftung keinen Einblick in ihre konkreten Planungen zulässt und auch fast zwei Jahre nach dem Stiftungsgesetz noch immer nicht mit einem schlüssigen Gesamtkonzept an die Öffentlichkeit getreten ist. In diesem Papier werden

Martin Schulze Wessel war zwischen 2005 und 2012 Vorsitzender der deutschen Sektion der Historikerkommssion.
Martin Schulze Wessel bol v rokoch 2005–2012 predsedom nemeckej sekcie komisie historikov.

ein konkretes Konzept und museumsdidaktische Überlegungen vorgestellt, die vom gesetzlich bestimmten Stiftungszweck ausgehen. Damit wird die Absicht verfolgt, endlich in eine konstruktive inhaltliche Diskussion unter internationaler Beteiligung einzutreten. [...]

2 HISTORIOGRAFISCHE ENTSCHEIDUNGEN

[...] Die Politik hat den Aufklärungs- und Versöhnungsauftrag der Stiftung so eindeutig wie nur möglich formuliert. Ein Hauptakzent der zukünftigen Dauerausstellung der Stiftung solle dabei auf der Vertreibung der Deutschen liegen, so die Gesetzesbegründung. Zwischen diesen beiden Vorgaben besteht kein Widerspruch: Nur eine Ausstellung, die einen Aufklärungs- und Versöhnungsauftrag hat, wird auch der Vertreibung der Deutschen gerecht werden. Aber es besteht offenbar Unklarheit, wie eine solche Ausstellung zu realisieren ist. Zwei sehr einfache Grundanforderungen drohen aus dem Blick zu geraten: Die Ausstellung muss deutlich zeigen, welche Politik zu den Vertreibungen geführt hat. Und sie muss den kategorialen Unterschied zwischen den Vertreibungen und den systematisch betriebenen Massenmorden an Juden und anderen Gruppen deutlich machen.

Die Stiftung geht, wie jüngste Äußerungen ihres Direktors zeigen, offensichtlich einen anderen Weg: Gedacht wird an die Darstellung eines breiten Panoramas europäischer Vertreibungsphänomene.¹ Eine solche Perspektive, wie sie in der Ausstellung »Erzwungene Wege« im Jahr 2006 bereits erprobt wurde, ist vor allem deshalb verfehlt, weil sie nicht zu einer vertieften Beschäftigung mit Vertreibungen und Zwangsmigrationen hinführt. Das Ausstellungskonzept der »Erzwungenen Wege« bringt nämlich sehr verschiedene Vertreibungen mit unterschiedlichen Gewalterfahrungen und politischen Hintergründen auf einen Nenner: die anonyme Macht des zu ethnischer Homogenität drängenden Nationalismus. Dieser habe das 20. Jahrhundert zu einem vermeintlichen »Jahrhundert der Vertreibungen« gemacht. Konkrete Täter und konkrete historische Hintergründe bleiben in dieser Perspektive unsichtbar. Die Fixierung auf den modernen Nationalismus als primäre oder gar alleinige Triebkraft von ethnischer Homogenisierung und Vertreibung blendet wesentliche Unterschiede systematisch aus: Die rassenbiologisch begründeten, mit Vernichtungswillen gepaarten Umsiedlungen des Generalplans Ost sind nicht auf derselben Ebene zu verhandeln wie die gewaltsamen, aber eben nicht mit einer umfassenden Vernichtungsabsicht verbundenen Vertreibungen der Deutschen nach dem Zweiten Weltkrieg. Die Ausstellung eines Nebeneinanders europäischer Vertreibungen geht über eine ganz grundlegende Frage hinweg: Was waren die Ursachen, was die Folgen? Eine museale Dokumentation, die sich den Vertreibungen der Deutschen widmen soll, kann nicht davon absehen, den Zweiten Weltkrieg als den primären Kontext der Zwangsmigrationen darzustellen.

1 Vgl. einen Vortrag des Direktors der »Stiftung Flucht, Vertreibung, Versöhnung«, Prof. Dr. Manfred Kittel, beim Empfang der SPD-Landtagsfraktion für Heimatvertriebene, Flüchtlinge und Aussiedler, gehalten am 21.04.2010 im Bayerischen Landtag unter URL: www.bayernspd-landtag.de/downl/PK10/100421Vertrieb_Kittel.pdf.

Das hier vorgeschlagene Konzept betont demzufolge die Bedeutung der nationalsozialistischen Expansions- und Vernichtungspolitik für die Gewaltphänomene des 20. Jahrhunderts, ohne dabei vorangegangene bzw. parallele Gewaltpolitiken auszublenden. [...]

Von den Phänomenen der staatlich oder situativ erzwungenen Flucht bzw. Vertreibung sind grundsätzlich die Praktiken und Planungen des Genozids zu unterscheiden, die Juden, aber auch Sinti und Roma, Polen und andere Gruppen betrafen. So weist die Shoah mit den massenhaften Deportationen und der anschließenden systematischen Ermordung der Juden mit dem erklärten Ziel ihrer völligen Vernichtung einen Charakter auf, der diese deutlich aus dem Zwangsmigrationsgeschehen heraushebt. Die Ermordung von Millionen von Menschen führte zur unwiederbringlichen Auslöschung sowohl des familiären Gedächtnisses als auch der Erinnerungskultur ganzer sozialer Gruppen. Die durch das NS-Besatzungsregime systematisch betriebene Vernichtung der polnischen Eliten, die aufs Äußerste brutale Verfolgung vermeintlicher Gegner der »neuen Ordnung« sowie die Politik der »Umvolkung« im Besatzungsgebiet kostete auch zwei bis drei Millionen nicht-jüdischer Polen das Leben. Die mit der NS-Besatzungsherrschaft bzw. mit der sowjetischen Besatzungsherrschaft in Ostpolen zwischen 1939 und 1941 verbundenen Vertreibungs- und Zwangsumsiedlungsprozesse betrafen Polen sowie Esten, Letten, Litauer, Ukrainer und Weißrussen hart – in großem Umfang und mit gravierenden Folgen für die individuellen und Familienschicksale der Betroffenen. Bei der Vertreibung deutscher und anderer Bevölkerungsgruppen waren sehr viele Opfer zu beklagen. Doch das soziale Leben der meisten Vertriebenen konnte sich an anderem Ort fortsetzen, Familien- und Gruppen-traditionen dort weiterleben. Dieser Unterschied zu einer Politik der Genozids muss gezeigt werden, ohne die Vertreibungen in ihrer Grausamkeit zu bagatellisieren.

Zur angemessenen Darstellung dieser historischen Vorgänge in der Ausstellung setzt das hier vorgeschlagene Konzept auf topografische Module, auf die Darstellung anhand von Orten des Zusammenlebens und der Zwangsmigrationen wie z. B. Breslau/Wrocław, Aussig/Ústí oder Vilnius/Wilna/Wilno/Wilne. Der ausgesprochenen Komplexität der von den Deutschen und Sowjets angestoßenen Vertreibungsvorgänge, die dann gegen Ende des Krieges auch auf die deutsche Bevölkerung in Ostmittel- und Südosteuropa zurückwirkten, wird man am besten gerecht, wenn die häufig parallel ablaufenden bzw. in einem kausalen Zusammenhang stehenden Vertreibungen an konkreten historischen Orten aufgezeigt werden. Die Betrachtung solcher Orte trägt dazu bei, sich von eindimensionalen Erklärungsansätzen zu lösen, simple Opfer-Täter-Schemata aufzubrechen und nach dem Zusammenhang von staatlicher Planung und individuellem Akteurshandeln zu fragen. Dabei ist es notwendig, auch die historische Komplexität auszuhalten, dass aus Opfern Täter werden konnten und umgekehrt. Durch Krieg und

Zwangsmigration entstanden in den realen und symbolischen Topographien »Leerstellen«, die von neu Ankommenden mit eigenen oftmals traumatischen Erfahrungen angeeignet und transformiert wurden. Zugleich führten die zahlreichen Zwangsmigrationen zu neuen Nachbarschaften, das heißt zum nur vorübergehenden oder dauerhaften Miteinander von alten und neuen Einwohnern. Für die Vertriebenen wurden ihre Herkunftsorte vielfach zu *lieux de mémoire*, die, nostalgisch verklärt, auf das Heimischwerden der Ausgesiedelten am neuen Ort zurückwirkten. Nach Jahren des Schweigens und der Kontaktlosigkeit fanden jedoch nicht zuletzt auf Initiative kirchlicher Gruppen sowie verstärkt durch die Politik vielfältige Begegnungen statt. Daran waren die verschiedensten Bevölkerungsgruppen, nicht zuletzt ehemals Vertriebene beteiligt. Das zusammenwachsende Europa brachte nochmals einen Schub in diese Entwicklung, bei der lokale Partnerschaften eine starke Brückenfunktion über die Grenzen hinweg einnahmen. Die *lieux de mémoire* der Erlebnisgenerationen der alten wie der neuen Einwohner wandelten sich unter dem Einfluss der nachwachsenden Generationen nicht selten in Orte komplexer, multiethnischer Erinnerungen und anhaltender transnationaler Begegnungen. [...] ●

(S. 2, 4–8; Archiv der deutschen Sektion der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission; das vollständige Dokument, in deutscher, tschechischer und slowakischer Fassung, findet sich unter URL: www.dt-ds-historikerkommission.de/aktuelles_archiv.html)

Martin Schulze Wessel, Erik Franzen, Claudia Kraft, Stefanie Schüler-Springorum, Tim Völkerling, Volker Zimmermann, Martin Zückert:
ÚVAHY O KONCEPCII VÝSTAV NADÁCIE ÚTEK, VYHNANIE,
ZMIERENIE. 9. SEPTEMBRA 2010

PREDSLOV

Predkladaný text jednomyselne podporujú predsedovia Nemecko-českej a Nemecko-slovenskej komisie historikov (Miloš Řezník, Edita Ivaničková, Martin Schulze Wessel) a Nemecko-poľskej komisie pre učebnice (Robert Traba, Michael G. Müller). Členovia komisií dostali text v elektronickej podobe, veľká časť ich poznámok bola doň zapracovaná. Všetci členovia komisie, ktorí sa prihlásili o slovo, prezentovali výlučne pozitívne postoje. Formálne hlasovanie neprebehlo ani v Nemecko-českej a Nemecko-slovenskej komisii historikov ani v Nemecko-poľskej komisii pre učebnice.

Text je chápaný ako podnet na diskusiu. [...]

[Komisia historikov prijala počas spoločného zasadnutia 8. októbra 2010 v Liberci nasledujúce uznesenie: »Česko-nemecká a Slovensko-nemecká komisia historikov si osvojuje koncepčné úvahy.«]

1 POLITICKÝ RÁMEC AKTIVÍT

Vo verejných diskusiách o plánovanom muzeálnom umiestnení dokumentácie »Útek a vyhnanie« sa v poslednom období veľa hovorilo o Nadácii Útek, vyhnanie, zmierenie, o vystúpení členov výboru Nadácie, o menovaní jeho nových členov a tak ďalej. Ku koncepcnej diskusii však doteraz nedošlo. Znesožňuje ju skutočnosť, že Nadácia neprezrádza svoje konkrétne plány a že skoro dva roky po prijatí Zákona o Nadácii verejnosti stále nepredložila ucelenú koncepciu. Predkladaný dokument prezentuje konkrétnu koncepciu a muzeálno-didaktické úvahy, vychádzajúce zo zákonom stanoveného účelu Nadácie. Jeho zámerom je konečne zahájiť konštruktívnu obsahovú diskusiu s medzinárodnou účasťou. [...]

2 HISTORIOGRAFICKÉ ROZHODNUTIA

[...] Politici formulovali úlohy Nadácie celkom jednoznačne: uzmierovať a poučovať. Hlavný dôraz budúcej stálej expozície Nadácie sa bude klásť na vyhnanie Nemcov, uvádza sa v zdôvodnení zákona. Medzi týmito dvoma nariadeniami nie je rozpor: len výstava, ktorá má úlohu uzmierovať a poučovať, sa môže vyrovnáť s vyhnaním Nemcov. Očividne však nie

je jasné, ako sa má takáto výstava realizovať. Hrozí, že sa zo zreteľa stratia dve veľmi jednoduché základné požiadavky: výstava musí jasne ukázať, aká politika viedla k vyhnaniu. A musí zdôrazniť kategorický rozdiel medzi jednotlivými prípadmi vyhnania a systematickým masovým vraždením Židov a iných skupín obyvateľstva.

Ako ukazujú najnovšie vyjadrenia jej riaditeľa, nadácia sa očividne vydáva inou cestou: plánuje prezentovať širokú panorámu európskych fenoménov vyhnania¹. Perspektíva, ktorá bola odskúšaná napríklad už v roku 2006 na výstave Vynútené cesty, je pomýlená predovšetkým preto, lebo nevedie k intenzívnejšiemu skúmaniu prípadov vyhnania a nútených migrácií. Konceptcia výstavy Vynútené cesty sa totiž pokúša nájsť spoločného menovateľa medzi priveľmi odlišnými formami vyhnania a rôznymi skúsenosťami násillia a politickými pozadiami – v anonymnej moci nacionalizmu nútiaceho k etnickej homogenite. Ten údajne spravil z 20. storočia »storočie vyhnání«. Konkrétne páchatelia a konkrétne historické pozadie zostávajú v tejto perspektíve neviditeľnými. Upínanie sa k modernému nacionalizmu ako primárnej či dokonca jedinej hybnej sile etnickej homogenizácie a vyhánania systematicky zakrýva podstatné rozdiely: k rasisticko-biologisticky zdôvodňovanému, likvidačnými zámermi sprevádzanému presídľovaniu v intenciách Generálneho plánu Východ, sa nesmie pristupovať na rovnakej úrovni ako k násilnému vyhnaniu Nemcov po druhej svetovej vojne, ktoré sa nespájalo s rozsiahlym likvidačným zámerom. Výstava paralelných európskych vyhnání nezohľadňuje jednu základnú otázku: čo boli príčiny, čo následky? Muzeálna dokumentácia, ktorá sa má venovať vyhnaniu Nemcov, sa nemôže vyhýbať tomu, aby prezentovala druhú svetovú vojnu ako primárny kontext nútených migrácií.

Tu navrhovaná konceptcia zdôrazňuje význam národno-socialistickej expanzívnej a likvidačnej politiky pre fenomén násillia v 20. storočí bez toho, aby zamlčovala predchádzajúce, resp. paralelné prípady politiky násillia. [...]

Od fenoménov štátom alebo situáciou vynúteného úteku, respektíve vyhnania, treba zásadne odlišovať praktiky a plánovanie genocídy, ktoré sa týkali Židov, ale aj Rómov, Poliakov a iných skupín. Šoa, to znamená masové deportácie a následné systematické vyvražďovanie Židov s deklarováým cieľom ich úplnej likvidácie, svojím charakterom medzi prípadmi nútenej migrácie výrazne vyčnieva. Vyvraždenie miliónov ľudí malo za následok definitívne vymazanie pamäti jednotlivých rodín ako aj kultúry spomínania celých spoločenských skupín. Systematická likvidácia poľských elít okupantským režimom národných socialistov, mimoriadne brutálne prenasledovanie domnelých nepriateľov »nového poriadku« ako aj politika »prenárodňovania« (*Umvolkung*) na obsadených územiach, pripravila o život taktiež dva až tri milióny nežidovských Poliakov. Procesy vyhánania, respektíve núteného presídľovania, spájajúce sa s nacistickou, respektíve so sovietskou okupačnou mocou vo

1 Pozri prednášku riaditeľa Nadácie Útek, vyhnanie, zmierenie, Prof. Dr. Manfreda Kittela, na prijatí frakcie Sociálno-demokratickej strany Nemecka (SPD) pre vyhnanco, utečencov a vysídľencov, ktorú predniesol dňa 21. apríla 2010 v bavorskom Krajinskom sneme, URL: www.bayernspd-landtag.de/download/Vertrieb_Kittel.pdf.

východnom Poľsku, v rokoch 1939 až 1941 tvrdo postihli Poliakov, ale aj Estóncov, Lotyšov, Litovčanov, Ukrajincov a Bielorusov – vo veľkom rozsahu a so závažnými dôsledkami pre individuálne rodinné osudy postihnutých. Vyhnanie nemeckých a iných skupín obyvateľstva stálo veľa obetí. Ale sociálny život väčšiny vyhnaných pokračoval na inom mieste, rodinné a skupinové tradície tam pretrvali. Na tento rozdiel oproti politike genocídy treba poukázať bez toho, aby sa krutosť vyhnanja bagatelizovala.

V snahe primerane znázorniť tieto historické procesy presadzuje tu navrhovaný koncept topografické moduly prezentujúce miesta spolužitia a nútenej migrácie ako Breslau/Wrocław, Aussig/Ústí alebo Vilnius/Wilna/Wilno/Wilne. Komplexnosť procesov vyhnanja, ktoré podnikli Nemci a Sovietsi a ktoré na konci vojny zasiahli aj nemecké obyvateľstvo strednej a juhovýchodnej Európy, sa najlepšie prejaví, ak sa tieto často paralelne, respektíve v kauzálnej nadväznosti prebiehajúce procesy budú demonštrovať na konkrétnych historických miestach. Pohľad na tieto miesta prispeje k odpútaniu sa od jednostranných vysvetlení a k prelomeniu jednoduchých schém obetí a páchatel'ov a povedie k tomu, že sa začnú skúmať súvislosti medzi štátnym plánovaním a individuálnymi aktérmi. Je pritom nutné vyrovnať sa aj s historickou komplexnosťou, keď sa z obetí môžu stať páchatelia a naopak. Vojna a nútená migrácia zanechala v reálnych a symbolických topografiách »medzery«, ktoré si migranti osvojovali a transformovali prostredníctvom vlastných, často traumatických skúseností. Mnohé nútené migrácie zároveň viedli k novým susedstvám, to znamená k prechodnej alebo i trvalej koexistencii starých a nových obyvateľ'ov. Pre vyhnaných sa miesta ich pôvodu často menili na *lieux de mémoire* (miesta pamäte), ktoré svojím nostalgickým závojom vysídleným uľahčovali udomácnenie sa na novom mieste. Po rokoch mlčania a chýbajúcich kontaktov dochádzalo – v neposlednom rade z iniciatívy cirkví, ale čoraz väčšmi aj z iniciatívy politických miest – k mnohým stretnutiam. Zúčastňovali sa na nich najrozličnejšie skupiny obyvateľ'stva, v neposlednom rade aj niekdajší vyhnanci. Integrácia Európy znamenala ďalší posun vo vývine, v ktorom lokálne partnerstvá plnili funkciu hraničných mostov. *Lieux de mémoire* generácií pamätníkov, starých aj nových obyvateľ'ov, sa pod vplyvom dorastajúcej generácie nezriedka menili na miesta komplexných, multietnických spomienok a neutíchajúcich transnacionálnych stretnutí. [...] ●

(s.2, 4–8; Archív nemeckej sekcie Česko-nemeckej a Slovensko-nemeckej komisie historikov; kompletný dokument v nemeckom, českom a slovenskom znení sa nachádza na URL: www.dt-ds-historikerkommission.de/aktuelles_archiv.html)

DER UND VERÖFFENTLICHUNGEN DER KOMMISSION
ÖFFENTLICHUNGEN DER KOMMISSION MITGLIED
MISSION MITGLIEDER UND VERÖFFENTLICHUNG
PUBLIKACE KOMISE ČLENOVÉ A PUBLIKACE KOMI
KOMISE ČLENOVÉ A PUBLIKACE KOMISE ČLENO
NOVÉ A PUBLIKACE KOMISE ČLENOVÉ A PUBLIKA
LIKÁCIE KOMISIE ČLENOVIA A PUBLIKÁCIE KOMIS
OMISIE ČLENOVIA A PUBLIKÁCIE KOMISIE ČLENOV
IA A PUBLIKÁCIE KOMISIE ČLENOVIA A PUBLIKÁC

SION MITGLIEDER UND VERÖFFENTLICHUNGEN D
DER UND VERÖFFENTLICHUNGEN DER KOMMISS
GEN DER KOMMISSION MITGLIEDER UND VERÖFF
MISE ČLENOVÉ A PUBLIKACE KOMISE ČLENOVÉ A
OVÉ A PUBLIKACE KOMISE ČLENOVÉ A PUBLIKAC
ACE KOMISE ČLENOVÉ A PUBLIKACE KOMISE ČL
ISIE ČLENOVIA A PUBLIKÁCIE KOMISIE ČLENOVIA
OVIA A PUBLIKÁCIE KOMISIE ČLENOVIA A PUBLIK
ÁCIE KOMISIE ČLENOVIA A PUBLIKÁCIE KOMISIE Č

MITGLIEDER ČLENOVÉ ČLENOVIA

DEUTSCHE SEKTION

**Prof. Dr. Christoph Cornelißen
(Vorsitzender)**

Goethe-Universität Frankfurt
am Main

Mitglied seit 2003

Vorsitzender der deutschen Sektion
seit 2012

Prof. Dr. Claudia Kraft

Universität Siegen

Mitglied seit 2008

Prof. Dr. Michaela Marek

Humboldt-Universität zu Berlin

Mitglied seit 2000

Univ.-Prof. Dr. Christoph Boyer

Paris-Lodron-Universität Salzburg

Mitglied seit 2008

Prof. Dr. Martin Schulze Wessel

Ludwig-Maximilians-Universität

München

Mitglied seit 2003

Univ.-Prof. i. R. Dr. phil. Dr. h. c.

Detlef Brandes

emeritiert, früher an der Heinrich-
Heine-Universität Düsseldorf

Mitglied seit 1990

Vorsitzender der deutschen Sektion
von 2005 bis 2012

Prof. Dr. Tatjana Tönsmeier

Bergische Universität Wuppertal,
Kulturwissenschaftliches Institut

Essen

Mitglied seit 2011

Prof. Dr. Dieter Gosewinkel

Wissenschaftszentrum Berlin
für Sozialforschung

Mitglied seit 2008

Prof. Dr. Frank Hadler

Geisteswissenschaftliches Zentrum
Geschichte und Kultur Ostmittel-

europas an der Universität Leipzig

Mitglied seit 2008

ČESKÁ SEKCE

Prof. Dr. Miloš Řezník (předseda)

Deutsches Historisches Institut
Warschau/Německý historický
institut ve Varšavě
Člen od 2007
Předseda české sekce od 2009

Prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

Univerzita Karlova v Praze
Člen od 1996

**Doc. PhDr. Kristina Kaiserová,
CSc.**

Univerzita Jana Evangelisty
Purkyně Ústí nad Labem
Člen od 1999

Prof. PhDr. Jiří Malíř, CSc.

Masarykova univerzita v Brně
Člen od 1993

Prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.

Univerzita Karlova v Praze
Člen od 1993
Předseda české sekce od 2001
do 2008

PhDr. Václav Petrbok, PhD.

Akademie věd České republiky,
Praha
Člen od 2013

Prof. PhDr. Roman Prahel, CSc.

Univerzita Karlova v Praze
Člen od 2006

Jiří Pešek, Vorsitzender der tschechischen Sektion von 2001 bis 2008.
Jiří Pešek, předseda české sekce od 2001 do 2008.

SLOVENSKÁ SEKCIA

**PhDr. Edita Ivaničková, CSc.
(předseda)**

Slovenská akadémia vied, Bratislava
Člen od 1994
Předseda slovenskej sekcie od 2009

Prof. PhDr. Roman Holec, CSc.

Univerzita Komenského v Bratislave
Člen od 1999

PhDr. Dušan Kováč, DrSc.

Slovenská akadémia vied, Bratislava
Člen od 1990
Předseda slovenskej sekcie od 1994 do 2009

**Prof. PhDr. Eduard Nižňanský,
CSc.**

Univerzita Komenského v Bratislave
Člen od 2002

Doc. PaedDr. Martin Pekár, PhD.

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika
v Košiciach
Člen od 2014

PhDr. Michal Schvarc, PhD.

Slovenská akadémia vied, Bratislava
Člen od 2014

Dušan Kováč, Vorsitzender der slowakischen Sektion von 1994 bis 2009.

Dušan Kováč, předseda slovenskej sekcie od 1994 do 2009.

EHEMALIGE MITGLIEDER BÝVALÍ ČLENOVÉ BÝVALÍ ČLENOVIA

DEUTSCHE SEKTION

Prof. Dr. Christoph Buchheim (†)
Universität Mannheim
Mitglied von 1997 bis 2008

Prof. Dr. Monika Glettler
Albert-Ludwigs-Universität Freiburg
Mitglied von 1996 bis 2009

Prof. Dr. Ludolf Herbst
Humboldt-Universität zu Berlin
Mitglied von 1990 bis 1997

Prof. Dr. Jörg K. Hoensch (†)
Universität des Saarlandes
Mitglied von 1991 bis 2001

**Prof. Dr. Dr. h. c. Dieter Lange-
wiesche**
Universität Tübingen
Mitglied von 1997 bis 2008

Prof. Dr. Hans Lemberg (†)
Philipps-Universität Marburg
Mitglied von 1990 bis 2008
Vorsitzender der deutschen Sektion
von 1997 bis 2005

Prof. Dr. Hans Mommsen
Universität Bochum
Mitglied von 1990 bis 2008

Prof. Dr. Ferdinand Seibt (†)
Collegium Carolinum, München
Mitglied von 1990 bis 2000

**Prof. Dr. Dr. h. c. Rudolf Vier-
haus (†)**
Max-Planck-Institut für Geschichte
Göttingen
Mitglied von 1990 bis 1997
Vorsitzender der deutschen Sektion
von 1990 bis 1997

Bundespräsident Roman Herzog (3. v.l.) und Präsident Václav Havel (5. v.r.) bei einer Diskussion mit der Deutsch-Tschechischen Historikerkommission am 30. Oktober 1995 in Dresden.

Spolkový prezident Roman Herzog (3. zleva) a prezident Václav Havel (5. zprava) při diskuzi s Česko-německou komisí historiků 30. října 1995 v Drážďanech.

ČESKOSLOVENSKÁ SEKCE (1990 – 1992)

ČESKOSLOVENSKÁ SEKCIA (1990 – 1992)

PhDr. Toman Brod

Československá akademie věd,
Praha
Člen od 1990 do 1992

PhDr. Jozef Jablonický, DrSc. (†)

Slovenská akadémia vied, Bratislava
Člen od 1990 do 1992

PhDr. Jiří Kořalka, DrSc. (†)

Technická vědecká akademie
v Praze
Člen od 1990 do 1992

Prof. PhDr. Jan Křen, DrSc.

Univerzita Karlova v Praze
Člen od 1990 do 1992
Předseda československé sekce
od 1990 do 1992

Doc. PhDr. Rudolf Kučera, CSc.

Československá akademie věd,
Praha
Člen od 1990 do 1992

PhDr. Václav Kural, CSc. (†)

Ústav mezinárodních vztahů, Praha
Člen od 1990 do 1992

ČESKÁ SEKCE (OD 1993)

PhDr. Stanislav Biman

Ministerstvo zahraničních
věcí České republiky, Praha
Člen od 1993 do 1998

Prof. PhDr. Jan Křen, DrSc.

Univerzita Karlova v Praze
Člen od 1993 do 2005
Předseda české sekce od 1993
do 2000

PhDr. Miroslav Kunštát, Ph. D.

Univerzita Karlova v Praze
Člen od 2006 do 2013

PhDr. Václav Kural, CSc. (†)

Ústav mezinárodních vztahů, Praha
Člen od 1993 do 1998

Doc. PhDr. Alena Míšková, Ph. D.

Univerzita Karlova v Praze
Člen od 1999 do 2006

Doc. PhDr. Vilém Prečan, CSc.

Akademie věd České republiky,
Praha
Člen od 1996 do 2004

SLOVENSKÁ SEKCIA (OD 1994)

Prof. Ing. Jozef Faltus, CSc. (†)

Ekonomická univerzita v Bratislave
Člen od 1994 do 1998

PhDr. Ľubomír Lipták, Dr. Sc. (†)

Slovenská akadémia vied, Bratislava
Člen od 1994 do 2002

PUBLIKATIONEN

PUBLIKACE

PUBLIKÁCIE

Die Bände der jährlich veranstalteten Kommissionstagungen

werden jeweils parallel in einer deutschen sowie in einer tschechischen oder slowakischen Ausgabe publiziert. In der deutschen Fassung erscheinen sie in der Reihe »Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission« im Klartext Verlag.

Sborníky každoročně pořádaných konferencí komise vycházejí

vždy paralelně v německém stejně jako v českém nebo slovenském vydání. V německé verzi vycházejí v publikační řadě Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission v nakladatelství Klartext.

Zborníky z každoročne organizovaných konferencií komisie

sú publikované paralelne v nemeckej a českej alebo slovenskej verzii. Nemecká verzia vychádza v edícii Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission vo vydavateľstve Klartext.

REIHE »VERÖFFENTLICHUNGEN DER DEUTSCH-
TSCHECHISCHEN UND DEUTSCH-SLOWAKISCHEN
HISTORIKERKOMMISSION«

(Stand August 2015 / Stav srpen 2015 / Stav august 2015)

**Religion und Nation: Tschechen, Deutsche und Slowaken
im 20. Jahrhundert.**

Hrsg. von Kristina Kaiserová, Eduard Nižňanský und Martin Schulze
Wessel. Essen 2015 (Bd. 20).

Das Jahr 1989 im deutsch-tschechisch-slowakischen Kontext.

Hrsg. von Edita Ivaničková, Miloš Řezník und Volker Zimmermann.
Essen 2013 (Bd. 19).

**Mythen und Politik im 20. Jahrhundert. Deutsche – Tschechen –
Slowaken.**

Hrsg. von Edita Ivaničková, Dieter Langewiesche und Alena Mišková.
Essen 2013 (Bd. 18).

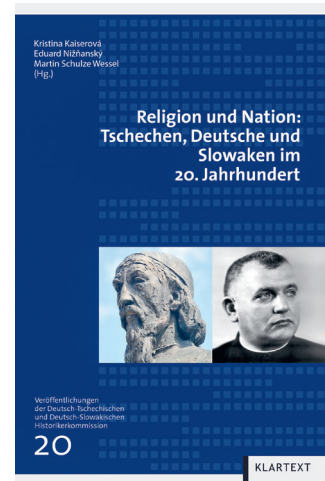
**Kultur als Vehikel und als Opponent politischer Absichten.
Kulturkontakte zwischen Deutschen, Tschechen und Slowaken
von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis in die 1980er Jahre.**

Hrsg. von Michaela Marek, Dušan Kováč, Jiří Pešek und Roman Prahel.
Essen 2010 (Bd. 17).

– **Kultura jako nástroj a oponent politiky. Česko-slovensko-
německé kulturní kontakty od druhé poloviny 19. století
do současnosti.**

Vyd. Michaela Marek, Jiří Pešek, Roman Prahel a Dušan Kováč.
Ústí nad Labem: Albis international, 2009.

Ab 2015 erscheinen die deutschen Ausgaben
der Kommissionsbände im neuen Layout.
Od roku 2015 vycházejí německá vydání sborníků
komise v nové podobě.
Od 2015 vychádza nemecká verzia zborníkov
komisie v novej úprave.

Suche nach Sicherheit in stürmischer Zeit. Tschechen, Slowaken und Deutsche im System der internationalen Beziehungen der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts.

Hrsg. von Hans Lemberg, Michaela Marek, Zdeněk Beneš und Dušan Kováč. Essen 2009 (Bd. 16).

– **Hledání jistoty v bouřlivých časech: Češi, Slováci, Němci a mezinárodní systém v první polovině 20. století.**

Vyd. Zdeněk Beneš, Dušan Kováč a Hans Lemberg. Ústí nad Labem: Albis international, 2006.

Andreas Wiedemann

» **Komm mit uns das Grenzland aufbauen!« Ansiedlung und neue Strukturen in den ehemaligen Sudetengebieten 1945–1952.**

Essen 2007 (Bd. 15).

Wendepunkte in den Beziehungen zwischen Deutschen, Tschechen und Slowaken 1848–1989.

Hrsg. von Detlef Brandes, Dušan Kováč und Jiří Pešek. Essen 2007 (Bd. 14).

Diktatur – Krieg – Vertreibung. Erinnerungskulturen in Tschechien, der Slowakei und Deutschland seit 1945.

Hrsg. von Christoph Cornelißen, Roman Holec und Jiří Pešek. Essen 2005 (Bd. 13).

– **Diktatura – válka – vyhnání. Kulty vzpomínání v českém, slovenském a německém prostředí od roku 1945.**

Vyd. Christoph Cornelißen, Roman Holec a Jiří Pešek. Ústí nad Labem: Albis international, 2007.

Begegnung und Konflikt. Schlaglichter auf das Verhältnis von Tschechen, Slowaken und Deutschen 1815–1989. Beiträge aus den Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission.

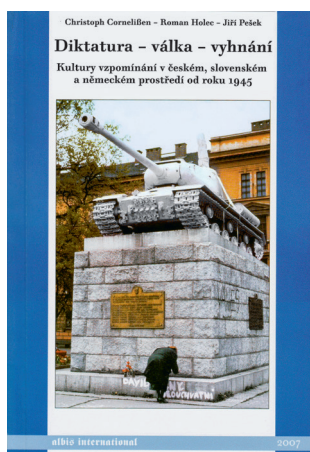
Hrsg. von Jörg K. Hoensch und Hans Lemberg. Essen 2001 (Bd. 12).

Geteilt, besetzt, beherrscht. Die Tschechoslowakei 1938–1945: Reichsgau Sudetenland, Protektorat Böhmen und Mähren, Slowakei.

Hrsg. von Monika Glettler, Ľubomír Lipták und Alena Míšková. Essen 2004 (Bd. 11).

– **Nacionálno-socialistický systém vlády: ríšska župa Sudety, Protektorát Čechy a Morava, Slovensko.**

Vyd. Monika Glettler, Ľubomír Lipták a Alena Míšková. Bratislava: Academic Electronic Press, 2002.

Die Tschechoslowakei und die beiden deutschen Staaten.

Hrsg. von Christoph Buchheim, Edita Ivaničková, Kristina Kaiserová und Volker Zimmermann. Essen 2010 (Bd. 10).

– Československo a dva německé státy 1949–1990.

Vyd. Christoph Buchheim, Kristina Kaiserová a Edita Ivaničková.
Ústí nad Labem: Albis international, 2011.

Volker Zimmermann

Die Sudetendeutschen im NS-Staat. Politik und Stimmung der Bevölkerung im Reichsgau Sudetenland (1938–1945).

Essen 1999 (Bd. 9).

– Zimmermann, Volker: Sudetští Němci v nacistickém státě.

Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945).

Praha: Prostor–Argo, 2001.

Erzwungene Trennung. Vertreibungen und Aussiedlungen in und aus der Tschechoslowakei 1938–1947 im Vergleich mit Polen, Ungarn und Jugoslawien.

Hrsg. von Detlef Brandes, Edita Ivaničková und Jiří Pešek. Essen 1999 (Bd. 8).

– Vynútený rozchod: vyhnanie a vysídlenie z Československa 1938–1947 v porovnaní s Poľskom, Maďarskom a Juhosláviou.

Vyd. Detlef Brandes, Edita Ivaničková a Jiří Pešek. Bratislava: Veda, 1999.

Konkurrenzpartnerschaft. Die deutsche und die tschechoslowakische Wirtschaft in der Zwischenkriegszeit.

Hrsg. von Boris Barth, Josef Faltus, Jan Křen und Eduard Kubů. Essen 1999 (Bd. 7).

– Konkurence i partnerství. Německé a československé hospodářství v letech 1918–1945.

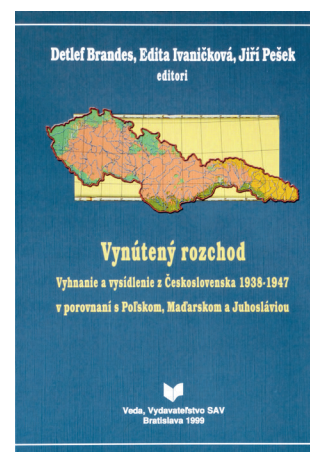
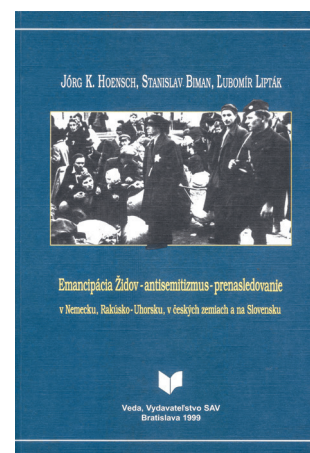
Vyd. Boris Barth, Jozef Faltus a Jan Křen. Praha: Karolinum, 1999.

Judenemanzipation, Antisemitismus und Judenverfolgung in Deutschland, Österreich-Ungarn, den böhmischen Ländern und in der Slowakei.

Hrsg. von Jörg K. Hoensch, Stanislav Biman und Ľubomír Lipták. Essen 1999 (Bd. 6).

– Emancipácia Židov – antisemitizmus – prenasledovania v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku.

Vyd. Jörg K. Hoensch, Stanislav Biman a Ľubomír Lipták. Bratislava: Veda, 1999.

Der Erste Weltkrieg und die Beziehungen zwischen Tschechen, Slowaken und Deutschen.

Hrsg. von Hans Mommsen, Dušan Kováč und Jiří Malíř unter Mitarbeit von Michaela Marek. Essen 2001 (Bd. 5).

– **První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci.**

Vyd. Hans Mommsen, Dušan Kováč a Jiří Malíř za spolupráce Michaely Markové. Brno: Matice moravská, 2000.

Im geteilten Europa. Tschechen, Slowaken und Deutsche und ihre Staaten 1948–1989.

Hrsg. von Hans Lemberg, Jan Křen und Dušan Kováč. Essen 1998 [Bd. 4].

– **V rozdelenej Európe. Česi, Slováci, Nemci a ich štáty v rokoch 1948–1989.**

Vyd. Dušan Kováč, Jan Křen a Hans Lemberg. Bratislava: Academic Electronic Press, 1998.

Der Weg in die Katastrophe. Deutsch-tschechoslowakische Beziehungen 1938–1947.

Hrsg. von Detlef Brandes und Václav Kural. Essen 1994 [Bd. 3].

– **Cesta do katastrofy. Československo-německé vztahy 1938–1947.**

Vyd. Ivona Řezanková za spolupráce Václava Kurala. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1993.

Das Scheitern der Verständigung. Tschechen, Deutsche und Slowaken in der Ersten Republik (1918–1938).

Hrsg. von Jörg K. Hoensch und Dušan Kováč. Essen 1994 [Bd. 2].

– **Ztroskotání spolužití. Češi, Němci a Slováci v první republice 1918–1939.**

Vyd. Jörg K. Hoensch a Dušan Kováč. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, 1993.

Ungleiche Nachbarn. Demokratische und nationale Emanzipation bei Deutschen, Tschechen und Slowaken (1815–1914).

Hrsg. von Hans Mommsen und Jiří Kořalka. Essen 1993 [Bd. 1].

– **Němci, Češi, Slováci. Souběžné a rozdílné tendence jejich společenského vývoje. 1815–1918.**

Vyd. Jiří Kořalka a Hans Mommsen. Praha: Federální ministerstvo zahraničních věcí, 1992.

WEITERE PUBLIKATIONEN

OSTATNÍ PUBLIKACE

OSTATNÉ PUBLIKÁCIE

Medien und Öffentlichkeit seit dem 19. Jahrhundert.

Sonderausgabe der Zeitschrift Bohemia 51/1 (2011).

– Média a veřejnosť.

Studia Territorialis 13/1–2 (2013).

Konfliktgemeinschaft, Katastrophe, Entspannung. Skizze einer Darstellung der Deutsch-Tschechischen Geschichte seit dem 19. Jahrhundert. Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění. Náčrt výkladu německo-českých dějin od 19. století.

München 1996.

– Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění: náčrt výkladu německo-českých dějin od 19. století.

Vyd. Společná česko-německá komise historiků. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1996.

Stellungnahme der Gemeinsamen deutsch-tschechischen Historikerkommission zu den Vertreibungsverlusten. Stanovisko Společné česko-německé komise historiků k odsunovým ztrátám.

In: Soudobé dějiny 3/4 (1996), S. 600–603.

Deutsche Version nochmals in: Deutsch-tschechische Beziehungen. Arbeitstexte zur politischen Bildung. Hrsg. von der Sächsischen Landeszentrale für politische Bildung in Zusammenarbeit mit der deutsch-tschechischen Historikerkommission. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1998.

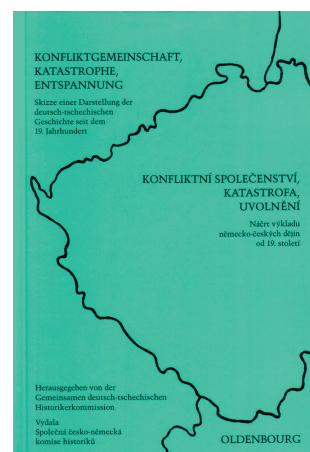
Erklärungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission von 1990 und 1995.

In: Berichte zu Staat und Gesellschaft in der Tschechischen und in der Slowakischen Republik 2 (1995), S. 33–36.

Erklärung der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission vom 29. April 1995.

In: Bohemia 36/1 (1995), S. 182–184.

Konfliktgemeinschaft, Katastrophe, Entspannung.
Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění.

KONTAKT KONTAKT KONTAKT

DEUTSCH-TSCHECHISCHE UND DEUTSCH-SLOWAKISCHE HISTORIKERKOMMISSION

DEUTSCHE SEKTION

Wissenschaftliches Sekretariat
c/o Collegium Carolinum e.V.
Hochstraße 8 — 81669 München
Tel. + 49 (0) 89-55 26 06-43
Fax + 49 (0) 89-55 26 06-44
historikerkommission@collegium-carolinum.de

ČESKO-NĚMECKÁ A SLOVENSKO-NĚMECKÁ KOMISE HISTORIKŮ

ČESKÁ SEKCE

c/o Deutsches Historisches Institut Warschau
Pałac Karnickich — Aleje Ujazdowskie 39 — 00-540 Warszawa, Polsko
ladamkov@kag.zcu.cz

ČESKO-NĚMECKÁ A SLOVENSKO-NĚMECKÁ KOMISIA HISTORIKOV

SLOVENSKÁ SEKČIA

c/o Historický ústav Slovenskej akadémie vied
P. O. Box 198 — Klemensova 19 — 814 99 Bratislava
Tel. + 421 (0) 2-52 92 57 53
Fax + 421 (0) 2-52 96 16 45
sdhk.slov@gmail.com